

NATUURLIJK DOEN!

ondernemen met natuur

NATUURLIJK DOEN!

ondernemen met natuur

Ministerie van Landbouw, Natuur en
Voedselkwaliteit

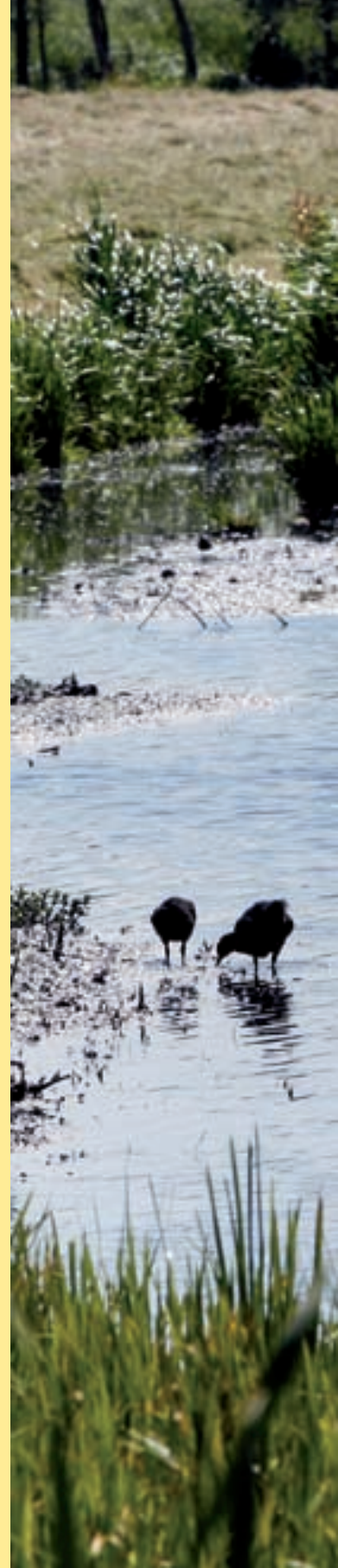

Voorwoord

Meer 'Boeren als Natuurondernemer' is een uitwerking van wat in feite een nieuwe fase in de Nederlandse landbouw inluit. Een fase die ook wel de 'economy of care' wordt genoemd. Dit is de fase die volgt op het tijdperk waarin de focus voornamelijk was gericht op productie van voedsel en grondstoffen. Het is de fase waarin de landbouwproductie deels is verbonden met stad en land: met burgers, met consumenten en met de natuurlijke omgeving. Deze fase heeft alles te maken met de grote veranderingen die zich in onze samenleving volstrekken en waarmee boeren voluit te maken hebben. Het zijn de trends die nu zichtbaar zijn en de loop van de tijd zullen bepalen. Ik noem de globalisering en vrijmaking van de wereldhandel, het klimaat en energievraagstuk, de bescherming van milieu, water en biodiversiteit en de toenemende waarde die burgers hechten aan regionale identiteit, aan een aantrekkelijk vitaal landelijk gebied en aan dierenwelzijn.

De trends onderstrepen dat boeren meer zijn dan producent van voedsel en grondstoffen. Boeren geven karakter aan een platteland waar burgers uit de steden naar toe komen om rust en ruimte te ervaren. Vrijwel alle Nederlanders hechten grote waarde aan een groene landelijke omgeving die zij sterk in verband brengen met leefbaarheid en de kwaliteit van hun bestaan.

De waarde van het landelijk gebied zien we ook terug in het Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid. Hoewel besluiten over het beleid na 2013 nog moeten worden genomen lijkt zich een transformatie te gaan voltrekken. Een meer directe verbinding met de markt, met landschap, milieu en met de samenleving zullen minder directe inkomenssteun inhouden en meer gerichte betalingen voor maatschappelijk waardevolle diensten die zich niet door de markt laten betalen, zoals het beheer van landschap en natuur. Een beperking is de oude scheiding van functies in het landelijk gebied: dit stukje land is voor natuur en dat voor landbouw. Veel burgers plaatsen kanttekening bij de talloze projecten die claims leggen op landbouwgrond voor natuurontwikkeling. Zij vragen zich af waarom er geen combinaties met landbouw worden opgepakt. Hier liggen belangrijke

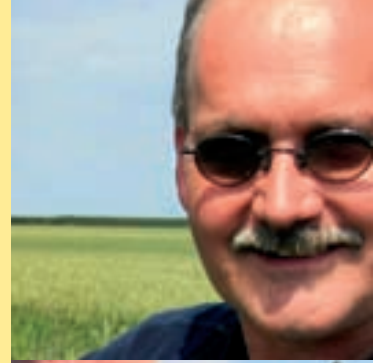

uitdagingen voor agrarische ondernemers. LTO Nederland, de organisatie van 50.000 boeren en tuinders in ons land, heeft de ambitie hieraan mee sturing te geven. In 2007 stelde de Commissie Ruimtelijke Ordening van LTO Nederland reeds de visienota Landbouw Natuurlijk vast. Daarin wordt de overgang van productiegericht naar omgeving- en mensgericht produceren beschreven. De nota was mede aanleiding tot de opstelling van dit manifest. Voor mij is duidelijk dat agrarische ondernemers zich meer dan ooit bewust zijn van hun strategie en de perspectieven die deze bieden voor de toekomst. Welke strategie een ondernemer ook kiest, boeren zullen zichtbaar moeten maken maatschappelijk verantwoord te ondernemen. Het wordt steeds belangrijker aan agrarische productie een belevingswaarde mee te geven. Er zal een balans moeten zijn tussen people, planet en profit. In die balans past een strategie van verbreding, omgevingsbeheer en groen-blauwe diensten. Maar ook is er ruimte voor een strategie van efficiënte productie en kostprijsbeheersing door schaalvergroting en specialisatie. Natuurondernemers laten zien dat beide strategieën met elkaar zijn te verenigen. Daarin doet zich het ondernemerschap ten volle herkennen.

Dit manifest is een oproep een stap te zetten in de 'economy of care'. Boeren kunnen het, maar niet alleen. De noodzaak tot verbinden geldt voor alle betrokkenen. Voor boeren evenzeer als voor overheden, natuurterreinbeheerders en burgers. Dat vraagt moed en inzet om barrières die liggen besloten in regelgeving en gestolde verhoudingen in te wisselen voor samenwerking en betrokkenheid. Van toeschouwer naar partner. Ik realiseer mij dat dit niet vanzelf zal gaan. Laat in ieder geval dit manifest een aanzet daartoe geven. Een woord van dank is op zijn plaats in de richting van de medewerkers van het ministerie van LNV die met ons in de afgelopen tijd hebben gewerkt aan de totstandkoming van dit manifest.

Tammo Beishuizen
LTO Nederland

10 interviews met boeren als natuurondernemer

Willem van der Linden

Tienhoven

6

Leon Clemens

van Agrarische Natuurvereniging 'De Pielis in Balans',
Bergeijk

10

Ab van Middelkoop, Trudy de Weerd en Hemmo Bolhuis

Reiderwolde

14

Jan en Mieke Duijndam

stadsboeren op de rand van Delft

18

Cors Onnes

Finsterwolde

22

Romke Kinderman

Veenwouden

26

Gerard Busger op Vollenbroek

Enter

30

Melvin Stolwijk

van ANV 'De Parmey', Bodegraven

34

Vier boeren beheren natuurpark van
Natuurmonumenten, Schinveld/Gangelt

38

Jan en Rita Ubels

Anderen

42

Willem van der Linden, Tienhoven

‘s-Nachts in bed hoor ik welke soorten overvliegen’

Vlak buiten de historische kern van het Vechtdorp Maarssen beginnen de weiden van Willem van der Linden. Ze maken deel uit van de Bethunepolder, een drooggemalen veenplas die drie meter lager ligt dan de omgeving en die vanwege de vele kwellen in de bodem verschillende investeerders aan de rand van de wanhoop bracht. Nu zijn Waternet, het Amsterdamse drinkwaterbedrijf, en Staatsbosbeheer de grootste grondbezitter, maar Van der Linden bezit zelf ook tien hectare. De overige 190 hectare van zijn bedrijf pacht hij van deze twee belangrijke burens. Hij bezit zo'n 170 zoogkoeien. In de stal staan al de eerste melkkalveren, die Van der Lindens basis vormen voor het verwezenlijken van een grote droom: overstappen van vleesvee op melkvee, dat geschikt is voor het natuurgebied.

De negentwintigjarige Willem van der Linden is boer uit passie. Zijn familie heeft geen achtergrond in de landbouw maar zijn wieg stond een paar honderd meter van de plek waar hij nu woont en werkt. Van der Linden volgde de Hogere Agrarische School om vervolgens zijn biologisch bedrijf uit het niets op te bouwen, aanvankelijk geheel op gepachte grond. Zijn prestaties van de afgelopen jaren trokken ook buiten de Bethunepolder de aandacht. Hij werd genomineerd voor de aanmoedigingsprijs van de LTO voor innovatieve boeren die zich nadrukkelijk richten op de maatschappelijke wensen in de omgeving.

Aangewezen gebied

De door de eerste investeerders zo onmogelijk geachte Bethunepolder was voor Van der Linden het aangewezen gebied om er zijn bedrijf te vestigen. Juist omdat het deel uitmaakt van de Ecologische Hoofdstructuur en juist omdat het Natura-2000 gebied is. Op de HAS had Van der Linden geleerd, hoe biologische

Willem van der Linden toont de gele ratelaar die op de verschraalde grond goed gedijt.

Te realiseren doelen

De laatste tijd is Van der Lindens relatie met Staatsbosbeheer en de provincie sterk verbeterd. 'Na aanvankelijke twijfel – 'Kan een agrariër dat wel aan?' – ben ik gevraagd om mee te denken over de inrichting van de polder met de verschillende natuurdoeltypen en het bijbehorende beheer. Dat is een blijk van vertrouwen'. De beheertypen die Van der Linden gaat realiseren zijn:

- Voor Natura-2000 (vogelsoorten): inundatieriet, droge rietvegetaties, lage helofyten, drijvende watervegetaties, verdrogingsgebieden (TOP-gebieden).
- Voor de Ecologische Hoofdstructuur: schraalgraslanden, rietvegetaties en trilvenen. Daarnaast is Van der Lindens land onderdeel van de 'Groene Ruggengraat', die dwars door de polder loopt. Ook worden recreatiedoelstellingen gehaald: kanoroutes, ruitersporen en wandelpaden.

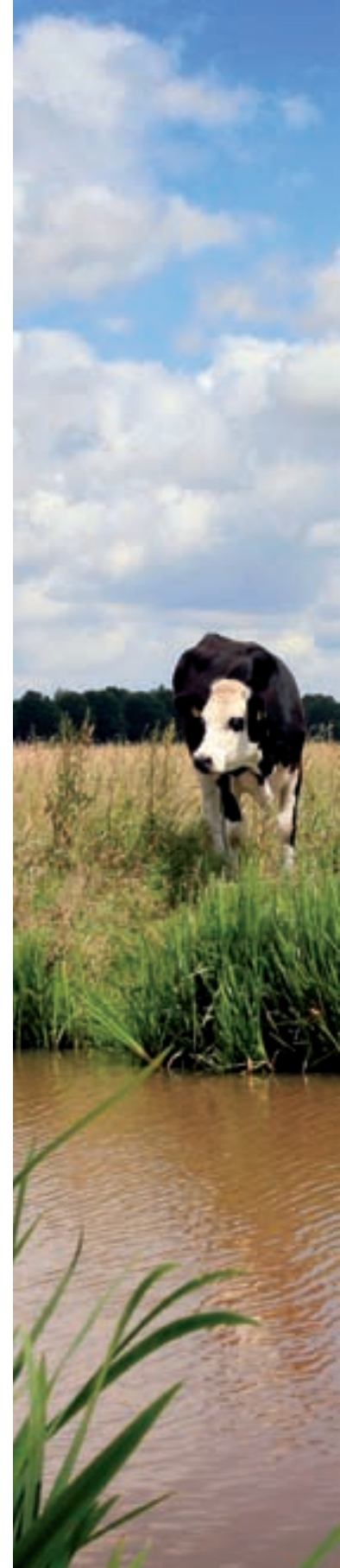
landbouw op een bedrijfsmatige manier kan worden bedreven. Waar zestien collega's zich liever lieten uitkopen, durfde hij juist te investeren. Hij en een nog een ander zijn nu de laatste agariërs in de polder. Waternet en Staatsbosbeheer zijn blij met hen. 'Ze willen ons houden voor het beheer', weet van der Linden.

Hoe pakt van der Linden het aan? Hij legt uit: 'Je moet met de natuur(beheerders) meedenken. Je type koeien en de aard van je bedrijf moeten aansluiten bij de natuur, maar het belangrijkste is, dat je zelf gemotiveerd bent. Je moet het niet voor de subsidies doen. Die kunnen je hoogstens het laatste zetje geven, als je voor jezelf moet bepalen, hoe je verder wilt met je bedrijf. Ik kom trouwens niet in aanmerking voor de SAN, de natuurdoelen zijn te zwaar. Ik had ook weinig hectaretoeslagen. Die hebben boeren gekregen op basis van zogenaamde historische rechten. Ik betaal ook nog steeds pacht voor de gronden. Wellicht dat die vanwege het zware beheer op het gebied straks een 'negatieve pacht' kan worden'.

Ruim denken

Van der Linden gaat verder. 'Je moet ruim kunnen denken en niet alleen in termen van productie. Ik vind het niet meer belangrijk dat elk onderdeel op het bedrijf geld oplevert, je moet meer naar het totaalplaatje kijken. Ik wil hier de blaarkop opnieuw introduceren. Dat Nederlandse ras is uit de gratie geraakt, maar het valt uitstekend in te schakelen bij natuurbeheer. De blaarkop kan zich goed voeden met slecht gras. Hij geeft minder melk dan de Holstein koeien, maar ze houden zich zelf beter in conditie en hebben veel minder gezondheidsproblemen'.

De hele Bethune-polder is zogenaamd '15 juni land'. Voor die datum mag er niet gemaaid worden om de nesten van de weidevogels te ontzien. Hoewel Van der Linden moppert, dat die datum wel wat al te rigide wordt aangehouden, is hij toch trots op wat die voorzorg allemaal met zijn leefomgeving doet. 'Ik heb hier op mijn land grutto's, tureluurs, scholeksters, purperreigers, watersnippen, zomer- en wintertalingen en een enkele roerdomp. Er zijn hier vlakbij zelfs woudaapjes, waarvan nog maar weinig paartjes in Nederland voorkomen. Er zitten hier grauwe ganzen, brandganzen, rietganzen, Nijlganzen, Canadese ganzen. 's-Nachts in bed hoor ik welke soorten er overvliegen: brandganzen lijken wel te blaffen. De Nijlgans krast en de Canadese gans trompettert. Met die grauwe gans loopt het trouwens

uit de hand. Dat beest komt uit Oost-Europa en Siberië en hoort hier alleen te overwinteren. Tegenwoordig blijven de grauwe ganzen het hele jaar door hangen. Hun poep zorgt voor vermisting en eutrofiëring van het water’.

En dat is nu juist wat de Bethunepolder niet kan hebben. Door de verarming van de grond en verbetering van de waterkwaliteit hebben planten als blaasjeskruid, orchideeën en de gele ratelaar nieuwe kansen gekregen. Van der Lindens beheer garandeert een goed evenwicht. Juist het soort extensieve veehouderij, dat hij bedrijft op zijn 200 hectare, is het behoud van het unieke landschap bij Maarsse. Niet dat het allemaal zo gemakkelijk is. Een boer als Van der Linden moet zijn uitgebreide gebied goed kennen, als het ware elk grassprietje horen bewegen. Alleen op grond daarvan kan hij bepalen, wat er te doen valt dan wel te laten. Van der Linden: ‘Ik heb een goede relatie met Alterra in Wageningen. Mijn neef die bos- en natuurbeheer studeert in Wageningen, geeft ook regelmatig zijn mening en visie op het beheer en inrichting van de polder. Daar leer je veel van. Ook word de vogelstand bijgehouden door de vogelaars die in dit gebied actief zijn. Daarbij proberen we dan de nestrovers – in ons gebied vooral vossen, kraaien en Nijlganzen – te weren’. Daar zou men vanuit de overheid beleid op moeten zetten’.

Knelpunten

Van der Linden heeft een financiering van de bank. Hij verdient een redelijk inkomen uit zijn bedrijf via verkoop van vlees, betaalde bestuurswerkzaamheden, loonwerk, toeslagrechten en ganzenschade.

Dat klinkt allemaal heel mooi en paradijselijk. Toch ontmoet Willem van der Linden de nodige knelpunten en die blijken maar al te vaak van ambtelijke aard. ‘Het apparaat is niet toegesneden op boeren’, concludeert hij, ‘En zeker niet op boeren in de Ecologische Hoofdstructuur. Wanneer we een stal willen bouwen of vergunning aanvragen voor het bestrijden van vossen, blijkt dat men vaak niet goed weet hiermee om te gaan.

Ik wil graag nog meer aan natuurbeheer gaan doen. Het is mijn bedoeling dat in de toekomst het bedrijf toegankelijker word voor wandelaars en scholen, daarvoor moet je natuurlijk wel de ruimte maken voor die bezoekers. De gemeente heeft nog niet goed door wat daarvoor nodig is en deed erg moeilijk over de ontvangstruimte die we in de nieuwe stal willen bouwen. En dat terwijl ik juist de mensen in de omgeving mee wil laten genieten van wat hier gebeurt. De VNG zou een handleiding moeten schrijven hoe gemeenteamttenaren met boeren om moeten gaan’.

Toch blijft Willem van der Linden een gepassioneerd natuurondernemer. Hij weet, dat zijn wijze van bedrijfsvoering de toekomst heeft. En dat uiteindelijk alle belanghebbenden bij de Bethunepolder, waterbedrijf, Staatsbosbeheer, gemeente en ondernemers uiteindelijk hetzelfde oogmerk hebben, ook al behouden ze nog vaak hun eigen invalshoek: het creëren van natuurwaarden en biodiversiteit. Van der Linden is het levende bewijs, dat het in de Bethunepolder zonder boeren niet gaat.

Voor meer informatie:

Griendweg 1, 3612 AS Tienhoven

Telefoon: 0346-562094

Email: wbvanderlinden@hetnet.nl

Léon Clemens van Agrarische Natuurvereniging ‘De Pielis in Balans’, Bergeijk

‘Zorg voor bestuurlijke kracht en kom met een eigen idee – vooral dat’

Voor wandelaars komen de Brabantse Kempen dicht in de buurt van het aards paradijs. Overal zijn wandelroutes aangelegd door grote natuurpercelen. Bordjes met spelregels geven aan dat Staatsbosbeheer in dit gebied een voorname grondeigenaar is. Maar ook de boeren laten zich niet onbetuigd. Zo wil de Agrarische Natuurvereniging ‘De Pielis in Balans’ een grote rol gaan spelen bij het behoud van het natuurschoon in het zuidwesten van de toeristische gemeente Bergeijk.

Eeuwenlang was De Pielis – een strook grond langs de Belgische grens – een woest heidegebied. Eind jaren vijftig maakte de gemeente, bevangen als zij was door vooruitgangsgeloof, daar een einde aan. De Pielis moest nut afwerpen. Akkerbouwers en rundveehouders kregen de kans zich te vestigen op het ontgonnen gebied. Rond hun bedrijven plantte men naaldbomen als productiebos. Ook werden er tal van houtsingels aangelegd. Alles bij elkaar was De Pielis nu geheel onderworpen aan de mens maar ondanks dat bood het ontgonnen gebied toch een gunstig leefklimaat voor kwetsbare planten en dieren. Struweelvogels nestelden in de houtsingels. De lagere akkers langs het beekje ‘de Goorloop’, dat voor de afwatering zorgt, boden een habitat aan planten en dieren die in de rest van het land zeldzaam zijn. Niet voor niets heet de Agrarische Natuurvereniging ‘De Pielis in Balans’. Dankzij of misschien ondanks de ontginning had het grensland er belangrijke natuurwaarden bij gekregen.

De Robuuste (Ecologische)

Verbindingszone

‘De Goorloop’ vormt een ideale habitat voor zeldzame planten en dieren.

Kont tegen de krib

Dat viel ook de beleidsmakers in Den Haag op. Zij zagen in De Pielis mogelijkheden om een zogenaamde Robuuste (Ecologische) Verbindingszone te scheppen tussen de Nederlandse natuurgebieden van De Kempen en de Belgische Riebosserheide. Dat liet de bedrijven van de agrariërs in De Pielis niet ongemoeid,

zo lazen zij tot hun grote schrik in het streekplan 'Brabant in Balans' uit 2002. Aanvankelijk was de neiging groot om de kont tegen de krib te gooien. Inmiddels echter hebben de boeren zelf de verantwoordelijkheid genomen voor het inrichten en onderhouden van de ecologische verbingszone. Daarvoor moest wel eerst het nodige water door de Goorloop stromen, legt Léon Clemens uit, de enthousiaste secretaris van 'De Pielis in Balans'. Hij geeft een kort lesje eigentijdse geschiedenis. 'Wij hadden hier zeshonderd hectare landbouwgrond in gebruik en wij moesten er honderd min of meer opgeven. Bedenk wel dat we hier een halve eeuw aan productielandbouw hebben gedaan. Dus dat valt rauw op je dak. Aan de andere kant begrijpen wij hier ook wel dat 'de maatschappij' natuur wil ontwikkelen en graag plant- en diersoorten beschermt. Daar zijn we niet tegen. Toch vergen zulke verregaande plannen een mentale omschakeling. Gelukkig hebben wij die kunnen maken. Aanvankelijk staken de agrariërs de koppen bij elkaar, juist omdat zij negatieve gevolgen vreesden voor hun bedrijfsvoering. Uiteindelijk kwamen wij met z'n allen tot de overtuiging dat natuurontwikkeling en de hier bestaande landbouw geen tegenstellingen waren. Zij kunnen naast elkaar bestaan of liever gezegd in onderling verband. Sommige collega's zeiden over de overheid: 'Ze doen toch wat ze willen', maar dat is eerlijk gezegd reuze meegevallen'.

Intentieverklaring

Aanvankelijk richtten de boeren een werkgroep, genaamd ROMP op, om op te treden als gesprekspartner in het overleg met alle andere belanghebbenden. Clemens: 'We hebben met het Samenwerkingsverband Regio Eindhoven waar ook de gemeente Bergeijk onder valt, eerst een soort nulmeting gedaan. Een inventarisatie gemaakt van alle regelgeving die op ons gebied rustte. Daarna zijn we om de tafel gaan zitten met alle spelers in De Pielis, van de gemeente, ZLTO tot en met de Brabantse Milieu Federatie, IVN en Staatsbosbeheer. We werkten gezamenlijk een intentieverklaring uit, waarin we elkaar beloofden te zoeken naar een balans van ons aller belangen – en wensen – op het gebied van landbouw, water en natuur'.

Dat was al een stevige stap vooruit. Vervolgens nam de Vereniging een adviseur in de arm om een plan te maken waarin landbouw en de ambities van de Ecologische Verbindingszone met elkaar werden verzoend. Dat leidde tot de gebiedsvisie 'De Pielis in Balans', nu ook de naam van de agrarische natuurvereniging die de oude belangenclub heeft vervangen. In 2007 kwam het inrichtingsvoorstel Ecologische Verbindingszone 'De Goorloop' tot stand. Léon Clemens: 'We voelden ons sterk omdat we alle boeren en alle bewoners vertegenwoordigden en ook omdat we een eigen visie hadden'.

Niet dat nu overal applaus opklonk. Allerlei instanties van buiten De Pielis broedden op hun eigen planologische eieren. Sommigen overwogen in 2007 nog om boeren toch maar uit te kopen. Het waterschap ontwikkelde van zijn kant eigen ideeën en in 2008 bleek De Pielis te zijn opgenomen in het toekomstperspectief 'Levende Beerze', waar de Goorloop een bovenstroomse beek van is. Clemens is plaatsvervangend nijdig voor alle activisten van 'De Pielis in Balans':

‘Al die overheden werken langs elkaar heen terwijl wij bewoners en gebruikers van het gebied al een kant-en-klare oplossing hebben. Wij hebben tegen de provincie gezegd dat het gaat om het resultaat, niet om het naampje dat erop geplakt wordt’.

Eeuwigdurende erfpacht

Het was een meevaller dat ‘De Pielis in Balans’ ook prof. dr. Willem Bruil, hoogleraar agrarisch recht in Wageningen, aan haar zijde vond. In een advies aan de provincie noemde hij het beheren van een robuuste ecologische verbindingzone door boeren ‘zeer ongebruikelijk maar niet onmogelijk’. Met deze argumenten in de hand nam de vereniging ‘De Pielis in Balans’ het vervolgens met doorslaand succes bij Gedeputeerde Staten op voor haar leden. Op 12 juni 2008 werd het zgn. ‘Akkoord van Den Bosch’ gesloten. Desgevraagd telt Clemens de winst gaarne uit: ‘We hebben een functiewijziging via het bestemmingsplan van het gebied weten te voorkomen. De omvang van de verbindingzone is teruggebracht tot vijftig hectare. We krijgen als vereniging de gronden in beheer via een eeuwigdurende erfpacht. Aanleg, beheer en onderhoud van de ecologische verbindingzone doen we zelf waarvoor we ons natuurlijk bij de overheid laten certificeren. Onze bedrijven komen in aanmerking voor ondersteuning uit de Subsidieregeling Natuur en Landschap en de groenblauwe diensten. Natuur en landbouw staan helemaal niet tegenover elkaar’. Tegelijk waarschuwt Léon Clemens iedereen die De Pielis wil navolgen. Profeten worden in eigen land niet altijd vanaf de eerste dag geëerd. Toch komt hij tot een hoopvolle conclusie. ‘Als je succes wilt boeken, moet je absoluut pro-actief bezig zijn en dat betekent draagvlak scheppen. Het kostte ons bestuur anderhalf tot twee jaar praten met de collega’s om hun zo ver te krijgen. Mensen zeggen: ‘welk voordeel heb ik eraan voor mijn bedrijf om deel te nemen aan die natuurontwikkeling? Wat moeten al die ecologen hier?’ Ik kan me deze reacties heel goed voorstellen. Maar ik zeg wel: we hebben hier in De Pielis sinds 2002 een heel aantal bedreigingen op ons af zien komen. Door vroegtijdig actie te ondernemen hebben we als agrarische natuurvereniging alle bedreigingen met elkaar omgezet in kansen voor de toekomst. Boeren krijg je trouwens vrijwel altijd mee als je ze een helder financieel plaatje kunt voorhouden’. Clemens stelt: ‘Ingrepen van de overheid op agrarische bedrijven zijn niet acceptabel als bedrijven daardoor minder gaan verdienen. Als je maar samen – boeren en bewoners – optrekt is bijna alles mogelijk. Zorg voor bestuurlijke kracht en kom met een eigen idee. Vooral dat laatste is belangrijk, want als je tegen een bestuurder zegt: ‘Dit willen we niet’, dan krijg je direct de vraag terug: ‘Zeg maar hoe dan wel...’. En in De Pielis hebben we dat antwoord’.

Voor meer informatie:

Vereniging ‘De Pielis in Balans’

Secretariaat: Kapelweg 6, 5571 XD Bergeijk

Telefoon 0497-512626

Email: leon@clemens.nl

Ab van Middelkoop, Trudy de Weerd en Hemmo Bolhuis, Reiderwolde

Ondernemers in natuurbeheer zorgen voor diversiteit in het landschap

Bij het Oost Groningse concept ‘Blauwe Stad’- wonen rond aan het water teruggegeven akkerland - hoort de nabijheid van natuur. Aanvankelijk zag het er naar uit dat er niet alleen boeren moesten verkassen voor de aanleg van het kunstmatige meer maar dat daarnaast bedrijven ook het veld zouden moeten ruimen voor Staatsbosbeheer en/of het Groninger Landschap, de traditionele natuurbeschermende instanties in de provincie. Dat is er niet van gekomen. Veel landbouwgrond heeft weliswaar een natuurbestemming gekregen maar het beheer bleef in handen van oud gevestigde agrarische ondernemers.

De Agrarische Natuurvereniging Oost Groningen (ANOG) riep daartoe een Stichting Particulier Natuurbeheer Oost Groningen (SPNOG) in het leven, om het zogenaamde project Reiderwolde mogelijk te maken. Drie agrarische ondernemers in de omgeving, Ab van Middelkoop, Trudy de Weerd en Hemmo Bolhuis gingen daadwerkelijk aan de slag. Zij stichtten daartoe een speciale vennootschap onder firma. Van Middelkoop herinnert zich: ‘De provincie plaatste een advertentie om beheerders te zoeken voor het nieuwe natuurgebied en daar zijn wij als ANOG op ingesprongen. We hadden best concurrentie. Ook Staatsbosbeheer was in de race. Wij hebben echter gewonnen. Toen duurde het nog maanden voor het contract getekend kon worden. Dat bracht een berg juridische kosten met zich mee, niet alleen voor de provincie maar ook voor ons. Onvoorstelbaar hoeveel bureaucratie er aan te pas komt om zo’n project daadwerkelijk in gang te zetten. Omdat de ANOG zelf geen grond mocht bezitten, moesten wij die stichting en daarnaast een apart bedrijf oprichten’.

Apengrond

De firma is nu eigenaar van 195 hectare landbouwgrond die inmiddels is omgezet in natuurgebied. Ooit groeiden op de akkers maïs en aardappelen maar

*De Blauwe Stad
combineert wonen,
recreatie en natuur.*

*Drie boeren herscheppen
het voormalig akkerland
in bos, moeras en bloem-
rijk grasland.*

Het is voor het eerst dat boeren een dergelijk grootschalig natuurproject ter hand nemen....

de opbrengst was minder bevredigend want het was, zoals de Groninger boeren het uitdrukken, 'apengrond'. Dat is potklei in lagen, waar je als agrarisch ondernemer niet echt blij van wordt. Van Middelkoop: 'Logisch dus dat je naar andere mogelijkheden kijkt'.

Al het financiële risico is voor de firmanten. Daarbij komen zij in aanmerking voor de vergoeding, die bijvoorbeeld voor het graslandgedeelte 350 euro per hectare bedraagt. De firmanten vinden dat maar karig: 'De investeringskosten en de waterschapslasten zijn onvoldoende verrekend', stelt Van Middelkoop. 'Wij vestigen onze hoop dan maar op de nieuwe Subsidieregeling Natuur en Landschap van de provincie. Als het goed is, brengt die een forse verhoging van de vergoedingen met zich mee'. Overigens haalde Reiderwolde wel zo'n 3,9 miljoen euro binnen uit EU-fondsen voor natuurbeheer en wel uit de pijler Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, plattelandontwikkeling. Daardoor ziet de balans er een stuk fleuriger uit. De steun van Europa trok ABN/AMRO over de heg. De bank was bereid zijn voordelige pakket 'groenfinanciering' in te zetten.

Naturbegraafplaats

Reiderwolde krijgt nu steeds meer het karakter van een toegankelijk natuurgebied, zodat de toekomstige bewoners van Blauwe Stad en omgeving er ten volle van kunnen profiteren. Van Middelkoop: 'Onze eerste zorg is natuurlijk het halen van natuurdoelen maar op het programma staan in ieder geval fiets- en wandelpaden, kanoroutes en een nattevoetenpad, uitkijktoren en amfitheater. Dat staat allemaal in dienst van de natuurbeleving'. Dit zijn initiatieven van vereniging voor Dorpsbelangen Beerta en de culturele raad Reiderland. Deze samenwerking met Reiderwolde v.o.f. loopt uitstekend. Dan presenteert Van Middelkoop ineens een verrassend voorstel. 'Er komt hier ook een naturbegraafplaats. Daar is een markt voor. Wij zijn al naar Engeland geweest om ons te oriënteren'. Overigens kent Nederland al enkele van deze begraafplaatsen. Het gaat om stukken natuur, waar ruimte wordt gemaakt voor de laatste rustplaats van mensen zonder de regimentering die op een normaal kerkhof opgeld doet. De graven maken deel uit van het landschap en worden niet gemarkeerd door marmeren platen of vergelijkbare gedenktekens. Het kunstmatige ontbreekt en de overledene is als het ware teruggegeven aan de moederschoot van de aarde. Van Middelkoop gaat verder: 'Er komt 53 hectare bos, 100 hectare bloemrijk grasland en een kwart van onze grond is bestemd voor moeras, riet, ruigte en water. Het is voor het eerst dat particulieren een dergelijk grootschalig project ter hand nemen'.

De drie firmanten weten dan ook dat hun gangen door de belanghebbenden nauwkeurig worden nagegaan. Reiderwolde vormt de verbinding tussen natuurgebieden van Staatsbosbeheer en het Groninger Landschap. Beide terreinbeherende organisaties hadden het land van Reiderwolde graag willen hebben om het te laten begrazen. Nu moeten zij wennen aan de agrarische nieuwkomers. De firmanten beseffen dit terdege, zegt Van Middelkoop. 'Het hangt van onze eigen opstelling af hoe de samenwerking verloopt. Wij moeten niet het idee krijgen dat wij de wijsheid in pacht hebben en gewoon ons gang kunnen

gaan. Dan zijn we totaal verkeerd bezig. Staatsbosbeheer en het Groninger Landschap hebben een geweldige know how waar we hopen ons voordeel mee te doen. In het landschapsbeheer moet je elkaar respecteren, elkaars sterke punten waarderen en elkaars inzichten en doelstellingen terdege met elkaar doornemen. Dan ontstaat er synergie en een som die meer is dan het geheel der delen’.

Gepassioneerd natuurbeheerder

Groninger boeren staan bekend als zakelijke en grootschalige ondernemers, die afstand houden tot alles wat te zeer naar de zachte sector zweemt. Hoe word je dan toch een gepassioneerd natuurbeheerder? Ab van Middelkoop wil zijn persoonlijke Werdegang wel beschrijven. Het blijkt een tragisch verhaal. ‘Ik was een schapenboer met 2100 ooiën. Dat was vrijheid. Dat was je eigen keuzes bepalen. Tot dus de mond- en klauwzeer uitbrak. Als er opeens geen dier meer je bedrijf af mag, dan zit je bestaan ineens aan alle kanten op slot. Je loopt knalhard tegen grenzen aan. Ik begreep dat het allemaal extensiever zou moeten en zo kwam het natuurbeheer in beeld. Voor mij begon het met de bescherming van weidevogels en botanisch randbeheer. Ik ben ook mede-oprichter van de ANOG.

Inmiddels is Van Middelkoop een overtuigd lobbyist voor natuurbeheer door particulieren. Hij heeft zijn standpunt zelfs al bij de Groninger gedeputeerden uiteen gezet. ‘In Groningen was het de bedoeling dat veertig procent van het gebied binnen de Ecologische Hoofdstructuur aan particulieren zou worden overgelaten. In de praktijk waren dat de bestaande eigenaars, boeren die vaak helemaal niet in waren voor daadwerkelijk natuurbeheer. Zo moet je het niet doen. Je moet de grond verkopen aan betrokken particulieren, mensen die natuurondernemer zijn met hun verstand en met hun hart. Individuele boeren hebben een eigen stijl bij het natuurbeheer. Dat zorgt voor een afwisselend landschap. Geen kwaad woord over terreinbeheerders maar die hebben hun vaste regels en wijken daar niet van af. Dan dreigt eenheidsworst. Wij kunnen dat doorbreken door onszelf te blijven. Let wel: wij willen het rijk niet alleen. Met een bedrijf als Staatsbosbeheer valt heel goed samen te werken. Wat me niet bevalt, is dat alle belanghebbenden bij het natuurbeheer nog te veel concurreren om dezelfde hectares. We kunnen beter samenwerken en elkaar iets gunnen want zulke concurrentie is hoe dan ook niet in het belang van de natuur’.

Voor meer informatie:

[Reiderwolde V.O.F.](#)

[Contactpersoon: Ab van Middelkoop](#)

[Koudehoek 4, 9696 XP Oudeschans](#)

[Telefoon: 0597 655358](#)

www.reiderwolde.nl

Jan en Mieke Duijndam, stadsboeren op de rand van Delft

‘Hier hoort land dat geschikt is voor weidevogels’

Rond hoeve Biesland van Jan en Mieke Duijndam rukt de stad op. Zij bezitten één van de laatst overgebleven melkveebedrijven tussen Delft, Pijnacker en de nieuwe Vinex-wijken van Den Haag. Toch voelen zij zich niet de laatsten der Mohikanen. En zij wachten er evenmin op te worden uitgekocht. Jan noemt zich serieus een ‘stadsboer’. Juist de oprukkende Randstad biedt kansen want de stedelingen uit de omgeving hebben behoefte aan ‘natuur’. Die kunnen Jan en Mieke leveren, graag zelfs want zonder die inbreng zou het hen moeilijk vallen een levensvatbaar bedrijf te exploiteren.

Vandaar dat het echtpaar al in 2003 een nieuw ondernemingsplan maakte volgens de uitgangspunten van ‘Boeren voor Natuur’ samen met Alterra van Wageningen Universiteit en de Initiatiefgroep Natuurbeheer Delft. Jan Duijndam: ‘Ik ben ervan overtuigd dat mijn bedrijf op deze locatie toekomst heeft voor de ontwikkeling en behoud van natuur en landschap in combinatie met landbouw.’ Het was dan ook een uitkomst dat ‘Boeren voor Natuur’ het bedrijf van de Duijndams tot pilot uitkoos. Jan Duijndam: ‘Vooruitlopend op een duurzamere manier van boeren had ik al een aantal beslissingen genomen waardoor ik voor de pilot in aanmerking kwam. Bijvoorbeeld door de omschakeling naar een ander koeienras en de bouw van een potstal. Voor deze zaken heb je eigenlijk een langdurige financieringsvorm nodig. De SAN is daarvoor niet geschikt, die loopt bij mij (na 6 jaar) af per 1 januari 2010. Gelukkig kon ik meedoen aan de pilot ‘Boeren voor Natuur’ die uitgaat van dertig jaar.’

Geen input van buiten

Het bedrijf van de Duijndams telt 120 melkkoeien van het voor natuurbeheer geschikte ras Montbeliarde. Zij beschikken over 113 hectare, waarvan er 13 bestemd zijn voor het telen van voedergewassen. De ene keer is het graan, de

Met zicht op de kerktoren van Delft, is hoeve Biesland een oase van groen en rust. De familie Duijndam heeft Recreatie om de Stad (RodS) en natuur- en landschapsbeheer op aansprekende wijze vorm en inhoud gegeven.

andere keer luzerne of gras en klaver. Rond de boerderij zelf strekken zich 65 ha. blijvend grasland uit en een stuk verderop nog eens 35 ha. Voor 70 ha. geldt een uitgestelde maaidatum ter bescherming van de vogelstand. Uiteraard blijft het daar niet bij. Jan Duijndam somt op: 'We kennen geen input van buiten het bedrijf. Mineralen in de vorm van mest, krachtvoer en ruwvoer komen bij ons niet binnen. Dat leidt tot verschraling van de bodem zodat we een veel grotere soortenrijkdom krijgen. Daarnaast verhogen we het waterpeil in de polder voor de vernatting. Tegelijkertijd hebben wij tien procent van onze grond gereserveerd om de landschapselementen te versterken. Je moet dan denken aan natuurvriendelijke oevers, biezenvelden en slikgebieden met een moerassig karakter. Natuurlijk leggen we wandelpaden aan voor de mensen in de omgeving. Wij kunnen dat doen dankzij ondersteuning uit een regionaal fonds dat gevoed wordt via omliggende gemeenten, LNV etc.'

Mozaïekbeheer

Het bedrijf staat inmiddels bekend om zijn vogelrijkdom. Dankzij de uitgestelde maaidatum krijgen 200 paren de kans een nest jongen groot te brengen. Daar blijft het niet bij. Sinds 2001 werkt Jan Duijndam met mozaïekbeheer: hij houdt voor zijn weiden vier uiteenlopende maaiagenda's aan. Zo komen de jonge vogels gras tegen in uiteenlopende stadia van ontwikkeling, van kort tot middellang en lang wat een ideale leefomgeving is om in op te groeien. Tot 1 mei wordt er helemaal nergens gemaaid maar laten de Duijndams wel hun koeien grazen. Dat is in de veehouderij met natuurbeheer een nieuwigheid die wellicht navolging verdient.

Goed bodemleven

Ook op het stuk van bemesting zijn de Duijndams vernieuwend bezig. Zij rijden zowel potstal- als drijfmest uit. Jan Duijndam legt uit hoe de bemesting verloopt: 'In het voorjaar krijgen alle percelen die ik heb potstalmest en in de zomer rijden we alleen de drijfmest uit. Het bedrijf maakt daarnaast gebruik van slootvegetatie die door de potsstalmest wordt gemengd. De vegetatie groeit namelijk goed van mineralen uit de sloot. Het water wordt er schoner van en het land krijgt mineralen op een natuurlijke manier'. In de nieuwe opzet slaagde Jan Duijndam niet onmiddellijk. Dat was even experimenteren. 'In 2007 heb ik de composthoop met allerlei componenten vier keer omgezet met de shovel. Dat bracht het composteringsproces op gang en we hebben een mooi product gekregen om uit te rijden'.

Jan Duijndam: 'Ik ben toch eens na gaan denken of er niet nog meer manieren zijn om aan organisch materiaal te komen. Ik ben nu bezig om organisch materiaal van beheer van de bossen te krijgen. Het versnipperde hout hoeft niet ver getransporteerd te worden, dat kost ook veel te veel. Het kan zo naar mijn composthoop. Hoe dit gaat passen in de dichte kringloop, dat moet ik nog bekijken'.

Maar de bodem moest toch verschralen? Wat is dat dan met al die mestuitrijderij? Jan Duijndam: 'Dat is lijkt een probleem, maar is het niet. In de eerste

plaats wordt de mest op een heel groot oppervlak verspreid. Ten tweede komen door de gesloten kringloop geen mineralen binnen in mijn bedrijf. Er gaat wel het nodige uit via melk en vlees. Dus ben je aan principe aan het verschralen. Hoe meer je verschraalt, hoe meer natuur je krijgt. Maar alleen en uitsluitend bij een mix van natuur en veehouderij. Je kunt pas optimaal verschralen als er vee aan te pas komt! Je verrijkt namelijk met organische stof de bodem, dat is goed voor het bodemleven. Zo verzuurt de grond niet. Door een goed bodemleven krijg je een diversiteit aan flora en fauna. Dan vermijdt je grond met pitrussen, die hier trouwens helemaal niet horen. Hier hoort land dat geschikt is voor weidevogels. Ik hoop steeds betere kwaliteit bloemrijke graslanden te krijgen'. De Montbeliarde koeien spelen bij dit alles een belangrijke rol. De koeien lopen gewoon buiten en rond het melken worden ze bijgevoerd met geplette tarwe. Het gras op de weiden onder natuurbeheer past uitstekend in het dieet en het maakt vijftig tot zestig procent uit van de totale voeding. Jan Duijndam: 'Montbeliarden geven met gemak veertig liter maar de melkgift valt terug naar twaalf als bijvoorbeeld door een groot aandeel beheersgras de omstandigheden minder zijn. Ze blijven dan wel in conditie. Bij ons ligt de melkproductie per koe gemiddeld op ca. 4000 kilo per jaar met gehalten van 4,18% vet en 3,45% eiwit'. Je moet dan, waarschuwt Jan Duijndam, er wel voor zorgen dat de voedingswaarde van het beheersgras niet teveel daalt. 'Het komt er op neer dat je ervoor dient te zorgen dat het gras nog groeit als je het maait. Je moet een lage bemesting geven in het voorjaar. Dat is voor beheersgras, waar je tot juni niet aan mag komen, een hele opgave'.

Tenslotte

Als beheerders van een groene enclave tussen de nieuwbouw voelen zij een bijzondere verantwoordelijkheid om de kwaliteit van de natuur te behouden, niet alleen voor zichzelf maar ook voor de omwonenden, die dan ook dankzij de wandelpaden het reilen en zeilen van het boerenbedrijf steeds beter kunnen volgen. Nieuwste kleur op het palet van de Duijndams: culinaire workshops met biologische producten.

Voor meer informatie:

Jan en Mieke Duijndam

Bieslandseweg 1, 2645 BM Delfgauw

Telefoon: 015 2125634

Email: streekproducten@hoevebiesland.nl

www.hoevebiesland.nl

Recreatie om de Stad en de Bieslandse open dagen

'Ik heb meegedaan aan het programma Recreatie om de Stad (RodS). Op mijn gebied had volgens RodS 30 ha bos moeten komen. Maar we hebben al de Balijbossen en de Bieslandse bossen. Ik heb aangegeven dat gewoon grasland met natuur-elementen en gesloten kringlooppaden ook prima kan voor recreatie. Waarom kan ik zelf die invulling niet maken? Want je weet dat burgers open landschap een leuke afwisseling vinden naast de bestaande bossen. Ik heb wandelpaden, fietspaden en natte natuur aangelegd. Ik krijg zoveel mensen in het gebied die enthousiast zijn. En hoe hoger de belevingsfactor van de mensen in de omgeving, hoe gemakkelijker het is om producten van het bedrijf aan de man te brengen. Ook is het door die betrokkenheid van burgers weer eenvoudiger om politieke steun te mobiliseren. Ik kreeg voor de Bieslandse open dagen, die wij organiseren, subsidies van gemeenten en bedrijven uit de omgeving. En wij zorgen weer dat deze bedrijven en gemeenten op die dagen in het zonnetje worden gezet. Met die Bieslandse dagen trokken we dit jaar zo'n 10.000 mensen in twee dagen. De openbare weg moest worden afgesloten. Tientallen vrijwilligers van de Stichting vrienden van Biesland deden mee. Een vermoeiende, maar fantastische ervaring!'

Cors Onnes, Finsterwolde

Hoe de grauwe kiekendief een graanboer naar natuurbeheer leidde

Het akkerbouwbedrijf van Cors Onnes ligt buiten Finsterwolde in het Groningse Oldambt waarover de cultuurtechnicus, literator en journalist Frank Westerman zijn epische ‘Graanrepubliek’ schreef. Hij schetst daarin de geschiedenis van de strijd tussen agronomisch zeer vooruitstrevende boeren-ondernemers en laag betaalde landarbeiders die hun heil zochten in het communisme en hoopten ooit het kolchozensysteem over te brengen naar de zware klei achter de dijken van de Dollard. De dagen van de klassenstrijd zijn voorgoed voorbij maar de laatste jaren is wel degelijk een omwenteling op gang gekomen.

De strategie van Cors Onnes is daar een goed voorbeeld van. Hij koerst van voor Nederlandse begrippen zeer grootschalige akkerbouw in de richting van een gediversifieerde economie met veel recreatie. Zijn vrouw Wilma van Linge, beeldend kunstenaar van stiel, heeft naast de boerderij een kunstgalerie annex theeschenkerij geopend met de treffende naam ‘De Groninger kroon’. Zij geeft ook schilderworkshops aan belangstellenden uit de wijde omgeving. Een beeldentuin completeert het geheel. Daarnaast heeft Cors Onnes het natuurbeheer de nodige ruimte gegeven, ook al vallen al zijn 120 hectare buiten de Ecologische Hoofdstructuur. Onnes overwoog in 1996 nog om naar Polen te verkassen, maar na een heftige brand waarbij de boerderij op het woongedeelte na volledig afbrandde, besloot hij toch in Nederland met zijn bedrijf verder te gaan.

Ideale biotoop voor muizen en zangvogels

Oorspronkelijk verbouwde Onnes tarwe, zomergerst, Italiaans raaigras, luzerne en suikerbieten. Om de economische basis te verbreden liet hij bovendien twee schuren bouwen met ruimte voor 75.000 slachtkuikens. Dit alles wees niet direct

De natuurlijke akkerlanden zijn een ideale biotoop voor muizen en zangvogels. Het aantal veldleeuweriken verdubbelde; de grauwe kiekendief is weer terug van weggeweest.

in de richting van natuurbeheer. Onnes is er dan ook op een vrij onwillekeurige manier bij betrokken geraakt. In de jaren negentig van de vorige eeuw bestreed de Europese Unie graanoverschotten door boeren te stimuleren hun akkers braak te laten liggen. Dat beleid werd ook in Groningen uitgevoerd: grassen, klavers en andere kruiden schoten op. Binnen een jaar of wat ontstond een ideale biotoop voor muizen en zangvogels. Het aantal van de veldleeuweriken verdubbelde en in de lucht boven Groningen hoor je hun zang. Bovendien verscheen er de grauwe kiekendief, een trotse roofvogel die al jaren verdwenen was. Wat was bedoeld als braak laten liggen, werd in de praktijk natuurbeheer. Onnes kreeg de bekende Groningse vogelaar Ben Koks over de vloer, coördinator van de werkgroep 'de Grauwe Kiekendief'. Bijna twintig jaar na dato vertelt hij: 'Ben Koks nam me een keer mee bij het ringen van kiekendiefkuikens. Die vogelaars zijn zo enthousiast dat sloeg op me over'. Koks beperkte zich niet tot bekeringswerk onder de boeren. Hij had oor van de natuurbeschermingsorganisaties en de overheid. Zo wist hij een subsidie te regelen voor het beheer van natuurlijke akkerranden. Cors Onnes, overigens actief lid van de Agrarische Natuurvereniging Oost Groningen, kreeg voor het akkerrandenbeheer op zijn bedrijf 1200 euro per hectare per jaar uit de Subsidierегeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN). Dit is inmiddels al verhoogd naar 1870 euro. Bij elkaar beslaan de akkerranden 10 hectare. Daarnaast heeft Onnes een proefproject op zijn land gehad met leeuwerikvlakjes van vier bij vier meter. Hiervoor liet hij op al zijn akkers kleine stukjes braak liggen. Dat zijn 'landingsbanen' voor de leeuweriken die van nature in het graan nestelen. Per hectare waren er twee uitgezet. Uit het onderzoek bleek dat akkerranden een groter effect hebben op de leeuwerikenstand dan de leeuwerikvlakjes.

Tweehonderd bezoekers per weekeinde

Deze vorm van natuurbeheer geeft een toegevoegde waarde aan de kunstzinnige activiteiten van Wilma van Linge, die dankzij de komst van rustzoekers in de natuur meer bezoekers ontvangt in haar galerie 'De Groninger Kroon'. Zij trok de aandacht van de media. Zelfs het Randstedelijk georiënteerde NRC Handelsblad stuurde een verslaggever, maar blijer was Wilma van Linge met een initiatief van het regionale Dagblad van het Noorden. De redactie publiceerde een wandelroute die begon bij de 'De Groninger Kroon'. Zonder agrarisch natuurbeheer was die wandeling waarschijnlijk nooit uitgezet. In de galerie komen zo'n tweehonderd bezoekers per weekeinde. Zij nemen onder meer een zorgvuldig gerestaureerde landarbeiderswoning in ogenschouw, waarin vroeger de hoofdknecht woonde. Veel aandacht trekt de bedstede met zijn lengte van 175 centimeter. Dat kon vroeger, omdat men meer zittend sliep. De galerie brengt inmiddels meer op dan de slachtkippen.

Cors Onnes is trots op het feit dat zeldzame vogels als de grauwe kiekendief of de veldleeuwerik op zijn bedrijf een geschikte habitat vinden. Hij heeft zelfs cursussen gedaan om exacte vogeltellingen te kunnen verrichten. Toch blijft hij in alles een nuchtere Groninger ondernemer. 'In eerste instantie blijft het gaan om mijn kernactiviteiten: graan, bieten, koolzaad, luzerne en pluimvee. Dat het

De grauwe kiekendief is weer terug.

Foto: Hans Hut

akkerrandenbeheer erbij kan, is mooi meegenomen. Ik heb de afgelopen jaren op grond van mijn eigen ervaringen wel geleerd dat je persoonlijk bij de natuur betrokken moet raken. Anders wordt het nooit wat. Kijk, het blijft natuurlijk altijd schippen tussen bedrijfseconomische

afwegingen en natuurliefde. Soms kies je voor de ene kant, soms voor de andere. Als de overheid meer zekerheid voor de lange termijn zou kunnen geven, dan is dat mooi. Nu komt er nog na zes jaar automatisch een eind aan mijn subsidie voor agrarisch natuurbeheer. De vraag is of het voortgezet kan worden.

Goede agrarische natuurvereniging

Als het betaalt, doen boeren mee. Dat merk ik hier ook, want het draagvlak voor agrarisch natuurbeheer neemt toe, ook bij collega's die het nooit zagen zitten. Om dat allemaal te bereiken heb je een goede agrarische natuurvereniging nodig waarin je ook burgers en buitenlui toelaat. Sommige boeren hebben een wantrouwen tegenover de burgers maar dat is onterecht. Zij doen graag vrijwilligerswerk. Je kunt vaak met succes een beroep doen op donaties. Boeren moeten niet zo gauw denken dat zij in het defensief worden gedrongen'. Onnes waarschuwt bovendien tegen bureaucratie waarbij vooral de Dienst Regelingen het moet ontgelden. 'Die stuurde mijn aanvragen rustig terug als ze op hun kantoor vonden dat ook maar één klein aspect niet goed was. Het bleek ook dat de ene controleur mijn ingeleverde kaarten tot op de millimeter nauwkeurig opmat, terwijl een ander zich soepeler opstelde. Daar heb ik wel moeilijkheden mee gekregen. Ik had zelfs een tijd lang de neiging om te stoppen vanwege al die bureaucratie. De helft van het subsidiebedrag gaat nu naar administratie en controles. Dat kunnen ze beter aan het natuurbeheer geven. Ik zeg: kijk een naar het Duitse model. Daar krijgt de agrarische natuurvereniging alle vertrouwen. Beheer en controle zijn in de handen van de vereniging. De leden voeden elkaar op. Een knellend subsidiepakket voor agrarisch natuurbeheer bestaat daar niet. Je krijgt gewoon geld uit het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid van de EU, want het gaat om maatschappelijke diensten op het platteland. Bij ons komen natuur en landschap nauwelijks voor in de uitvoering van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid.'

Voor meer informatie:

[Galerie de Groninger Kroon](#)

[Reiderwolderpolder 3, 9684 TK Finsterwolde](#)

[Telefoon: 0597 - 354261](tel:0597-354261)

[Email: galerie@degroningerkroon.nl](mailto:galerie@degroningerkroon.nl)

www.degroningerkroon.nl

Romke Kinderman, Veenwouden

‘Er zijn nog veel weerstanden te overwinnen’

Je zou kunnen zeggen dat Romke Kinderman is overgegaan tot natuurbeheer voor zijn gezondheid. Tijdens een ernstige ziekte in het jaar 2000 hakte hij de knoop door. Nu, bijna tien jaar later zegt hij: ‘Ik ben weer helemaal hersteld maar ik ben toch ontzettend blij dat ik de keuze heb gemaakt voor natuurbeheer. Mijn grote drive is dat ik een natuurgebied kan achter laten na mijn leven. Ik blijf hier graag zo lang mogelijk wonen en ik ben ook blij dat ik nog steeds over mijn eigen grond loop en dat ik van de Dienst Landelijk Gebied (DLG) ook de mogelijkheid krijg er nog 45 ha. grond bij te kopen waarmee natte natuurdoelen worden gerealiseerd. Ik ben vanaf het begin betrokken geweest bij de planvorming. Als iets je eigen bezit is, ben je er meer bij betrokken. Dan wil je er werkelijk iets van maken. Ik geniet elke dag en ik zit vol plannen voor uitbreiding van het natuurterrein. Ik denk na over een zorgboerderij en ga zeker een potstal bouwen. Dan kan ik altijd mijn gras kwijt omdat de koeien in het maaisel staan. En ik ga er zeker voor zorgen dat alles wat ik heb opgebouwd, in de toekomst kan blijven bestaan’.

Romke Kinderman is geboren en getogen in het Over de Wiel, een prachtig landschap dat nog net binnen de gemeente Veenwouden ligt, niet zover van het dorpje Roodkerk. Het Fryske Gea, zoals het Friese Landschap in de tweede rijkstaal heet, is er de grote landbezitter en machtige buurman. De Ecologische Hoofdstructuur scheerde bijkans langs het bedrijf van Kinderman, wiens bedrijf was gebaseerd op vleeskoeien en schapen. Aan het eind van de twintigste eeuw was het de vraag, of voortboeren op de oude voet nog economisch haalbaar was. Dat en zijn ziekteperiode gaven de doorslag. Als Kinderman zijn bedrijf veilig de eenentwintigste eeuw in wilde loodsen, dan was de keuze voor natuurbeheer onvermijdelijk. Hij legt uit: ‘Mijn hele huiskavel – zo’n 25 hectare – zit sinds

De koeien en schapen die Kinderman houdt, staan in dienst van de natuur.

Functieverandering van de grond is voor zijn bedrijf op de rand van de Ecologische Hoofdstructuur een belangrijke inkomstenbron.

2003 in de pSN. Dat is de Provinciale Subsidiereregeling Natuurbeheer. De rest van mijn grond – percelen op afstand -vallen daarbuiten. Ik heb er dertig vlees-koeien lopen en nog een aantal schapen. Verder mogen tien paarden grazen op mijn natuurterrein. Overigens valt het de laatste tijd niet altijd mee om de koeien slachtklaar te krijgen. De vleesprijzen zijn te laag en ik moet mijn beesten ook voluit aan het krachtvoer laten gaan. Er zit nu eenmaal te weinig voedsel in het gras op de verschraalde weiden en we hebben hier nog veengrond ook. Maar dat kan ik moeilijk iemand kwalijk nemen.

Grote plantenrijkdom

Ondertussen is er op mijn terreinen een grote plantenrijkdom gekomen. Ik heb wel eens gedacht aan recreatieactiviteiten om de omzet van mijn bedrijf te vergroten maar dat heeft weinig zin. Er zijn hier in de omgeving al veertien campings.

Hoe vreemd het ook mag klinken, mijn belangrijkste bron van inkomsten is de functieverandering van de grond. Daar krijg ik een vergoeding voor en je zou kunnen zeggen dat ik mijn land opeet. Daarbij heb ik gekozen voor een dertigjarige uitkering. Dat betekent een stukje zekerheid voor de rest van het leven. Ik kan daar goed van bestaan.’

Zo’n functieverandering brengt natuurlijk voor de boer een aantal inspanningen met zich mee. Volgens Kinderman waren die niet excessief. ‘Het belangrijkste was de aanleg van een waterloop voor mijn burens ter vervanging van de watergangen die eerst over mijn land liepen. Dat water moest buiten het gebied blijven. Aan de andere kant heb ik dammetjes en afsluiters moeten plaatsen om de regen vast te houden’.

Hoe ziet het natuurbeheer er in de praktijk uit? De pSN subsidieert Kinderman voor wat ze noemt ‘natuurbeheer van natuurlijk grasland’. In de praktijk betekent dat maaien en afvoeren waardoor de grond verschraalt. Kinderman: ‘Probleem is dan waar je dat gras naar toe brengt. Het is te duur om alles naar de composteerinrichting te brengen. Ik geef het daarom aan een koppel koeien dat ik speciaal daarvoor gekocht hebt. Nu weet je ook waarom ik andermans paarden op mijn land laat grazen’.

Stroperigheid

Tegenwoordig is Romke Kinderman een tevreden ondernemer in het natuurbeheer maar de transformatie van zijn bedrijf ging niet van een leien dakje. Hij maakte kennis met de gewraakte stroperigheid van de overheid. Zo leek het aanvankelijk niet haalbaar zijn bedrijf binnen de Ecologische Hoofdstructuur te trekken. Kinderman geeft een recensie. ‘Je moet echt doorzettingsvermogen hebben als je aan natuurbeheer wilt doen. Anders wordt het lastig. Een natuurbeheerboer is geen gemiddelde boer en er zijn nog veel weerstanden te overwinnen. Laat ik het zo zeggen: Met ambtenaren valt prima te werken. Daar ben ik dik tevreden over maar de ervaring heeft mij geleerd dat zij weliswaar goed op de hoogte zijn van delen van regelingen maar te vaak het overzicht missen. Dat is ook wel voorstelbaar. Het is bijvoorbeeld heel moeilijk om alle ins

en outs van de regeling pSN te begrijpen. Al mijn partners hebben ook andere invalshoeken. Zo had ik graag een fietspad over mijn land laten lopen, zodat meer mensen van mijn natuur kunnen genieten.

Natuurbelevingspad

Het Fryske Gea zei: 'Het is voor de natuur. Niet voor de toerist. Wel komt er nu een soort natuurbelevingspad dwars door de bush. De pSN-regeling staat geen wijzigingen in het natuurdoel toe. Provincie en Dienst Landelijk Gebied deden daar niet zo precies over maar de Dienst Regelingen was dat vaak wel. Ze zijn daar heel juridisch ingesteld en zeiden dat ik een kwalitatieve verplichting was aangegaan die ik niet waarmaakte. Gelukkig had het Interprovinciaal Overleg Landbouw begrip voor mijn situatie. Gedeputeerde Andriessen heeft het voor mij opgenomen zodat de regeling waarvan de strikte toepassing mij de das omdeed, enigszins is aangepast. Van zulke dingen krijg je wel slapeloze nachten. Maar omgaan met de overheid is ook een leerproces en ik denk dat ik inmiddels zo'n goede relatie heb dat ik geen problemen voorzie voor de nieuwe plannen met dit gebied. Men wil het gebied in cultuurhistorisch opzicht weer in de oorspronkelijke staat terugbrengen. Ik vind het een uitdaging om daaraan mee te werken'.

Adviezen voor de overheid

Kinderman heeft wel nog wat adviezen voor de ambtelijke diensten en de overheid. 'Ik som ze maar rijp en groen op. Breng boeren die aan natuurbeheer willen doen, binnen de grenzen van de Ecologische Hoofdstructuur. Zorg altijd voor een goede verhouding tussen traditioneel bebouwde grond en natuurgrond. Anders komt er van natuurbeheer niets terecht. Er moeten toch boeren in de buurt zijn om het beheer te doen. Behandel boeren en terreinbeherende organisaties op gelijke voet. Maak het voor ons net zo gemakkelijk als voor terreinbeherende organisaties om natuurdoelen te wijzigen als het niet anders kan of als de omstandigheden gewijzigd zijn. Stel niet in het kader van de pSN voor ieder tijdsblok opnieuw een inrichtingssubsidie vast. Maak dertigjarige pacht- en beheerscontracten mogelijk. Zorg voor zo weinig mogelijk verrassingen achteraf. Zo was het mij niet duidelijk dat ik alle rekeningen van elke maaibeurt zes jaar lang moest bewaren. En dan tenslotte dit: als boeren gepachte natuurgrond niet meer mogen meetellen voor de mestwetgeving, wat nu nog het geval is, dan zullen zij niets meer van terreinbeherende organisaties willen pachten. Zo zouden wij boeren immers in ons eigen vlees snijden'.

Voor meer informatie:

[Romke Kinderman](#)

[Butefjild 5, 9269 TV Feanwalden/Veenwouden](#)

[Telefoon: 0511-472621](tel:0511-472621)

[Email: romkekinderman@hotmail.com](mailto:romkekinderman@hotmail.com)

Gerard Busger op Vollenbroek, Enter

‘Natuurbeheer is een middel tegen ontworteling’

Gerard Busger op Vollenbroek van de hoeve Het Exoo vlakbij Enter, is een zakenman pur sang. Hij verkoopt zijn melk in heel Europa aan de hoogste bidder. Twee vakantiehuisjes in de vorm van een hooiberg bieden extra inkomsten. En klanten komen van heinde en verre naar zijn winkel vanwege het eersteklas ingevroren vlees en het vlierbessensap. Je kunt prima bakken met het vlees van Busger. Bovendien komen de gasten erom terug.

Het Exoo is een biologisch bedrijf. Ooit begon Busger bescheiden met twaalf hectare. Nu heeft hij er zestig in beheer. De helft daarvan is eigen grond, de andere helft wordt gepacht van Staatsbosbeheer en het Overijssels Landschap. Hij heeft een contract via de regeling Particulier Natuurbeheer, wat gedurende dertig jaar vergoedingen oplevert.

Het is een ‘groeiproces’ geweest, zegt Busger, als hij op de gang van zaken terugkijkt. ‘Mijn vergroening verliep langzaam maar doelgericht’. Toen hij in 1972 het gemengde bedrijf overnam van zijn vader, was van de Ecologische Hoofdstructuur nog geen sprake. Toch bestond er al maatschappelijke interesse voor natuurbeheer en als er één constante is in het leven van Busger als agrarisch ondernemer, dan is het dat hij steeds weet te anticiperen op de markt en de gevoelens in de samenleving. Vier decennia terug betekende dat een afscheid van het gemengd bedrijf omdat het Europees landbouwbeleid dat stimuleerde. Busger stapte over op de intensieve melkveehouderij maar na een tijd merkte hij dat dit een voor iemand die van speels ondernemerschap houdt, een doodlopende weg is. ‘Ik moest vaststellen dat een goedlopende en duurzame bedrijfsvoering op den duur onhaalbaar was. Ik zag wel kansen in de verbinding tussen boerenbedrijf en samenleving’. Busger stelde bovendien vast dat hij als kleine boer niet kon concurreren op prijs maar juist wel op

De productie van biologische melk gaat op hoeve Het Exoo hand in hand met natuurbeheer, recreatie en verkoop op de boerderij.

kwaliteit. De keuze voor een biologische bedrijfsvoering was toen snel gemaakt. ‘Kijk vooral over de heg’, zegt hij graag, ‘Soms liggen er kansen waar je ze niet had verwacht’. Vervolgens concentreerde hij zich niet op productieverhoging maar op betere prijzen door het leveren van superieure kwaliteit. Een van de parels aan de kroon van zijn bedrijfsvoering is de twee jaar geleden opgerichte coöperatie Ekomel. ‘Dat is de enige in Nederland zonder melkfabriek en management’, legt Busger uit. ‘Ons enige doel is het verkopen van de melk aan de meestbiedende. Omdat er veel vraag is naar ons biologisch product, verkopen wij het aan verwerkers in heel Europa. De hoge transportkosten vormen wel een knelpunt. Daarom denken wij erover om onze melk te verpoederen. Ja, biologisch boeren houdt een mens positief. Ik ben me bewust van de hoge waarde van mijn product. Overigens is in ons business model klantenbehoud van wezenlijke betekenis. Het gaat om meer dan eenmalige winst. Daarom noemen wij deze activiteit het leveren van ‘melk op maat’.

Anderhalve meter documentatie

Daarnaast laat Busger zich geen cent subsidie ontgaan. In zijn kantoor heeft hij anderhalve meter documentatie en hij weet goed de weg in de jungle van regelingen. Dat is mede de oogst van twaalf jaar bestuurslidmaatschap bij LTO, waar hij biologisch boeren als serieus bedrijfsmodel op de kaart zette. Tegelijk heeft Busger in het kader van de belangenbehartiging door LTO zeer veel geleerd over effectief communiceren met overheden en andere belanghebbenden bij het landschap. Dat was de indrukwekkende tijdsinvestering meer dan waard. De melkveehouderij en de biologische varkensteelt zijn slechts twee pijlers onder Busgers inmiddels zeer gediversifieerde bedrijf. Agrarisch natuurbeheer is daarbij een sine qua non. Bijna al zijn gronden vallen binnen de Ecologische Hoofdstructuur. Verknocht aan zijn geboortegrond en ecologisch ingesteld als hij was, wil Busger graag een bijdrage leveren aan de versterking van de natuurwaarden langs de oevers van de Regge, het riviertje dat in de buurt van Het Exoo stroomt. Dat is in zijn optiek niet alleen idealistisch maar vooral ook realistisch. ‘Boeren zijn niet alleen verantwoordelijk voor productie. Ze leveren ook landschap. Goed natuurbeheer beschermt dat landschap en bevordert daarom tevens het toerisme’, zo zegt hij. De provincie Overijssel gelooft in de synergie tussen vreemdelingenverkeer en natuurbehoud. Ze ondersteunt daarom boeren die op dit gebied initiatief tonen.

Busger houdt zich vooral bezig met het beheer van akkerranden en zogenaamde plas- en drasgebieden. Daarnaast onderhoudt hij slootwallen en afrasteringen. Speciale wandelpaden maken het gebied toegankelijk voor bezoekers van buiten, die desgewenst bij de veelzijdige eco-boer terecht kunnen voor een uitgebreide koffietafel. Busger schat dat heden ten dage ongeveer een derde van zijn inkomsten met het natuurbeheer samenhangen. De recreatieve dienstverlening brengt een ander derde deel binnen en het zuivere boeren de rest. Inmiddels heeft hij samen met collega's de Stichting de Reggestreek opgericht om natuurliefhebbers meer toeristische mogelijkheden te bieden langs de Regge. Daarbij

richten de agrarische ondernemers zich op de komende grijze golf. Tenslotte telt de maatschappij steeds meer gezonde en sportieve ouderen met veel vrije tijd en een paar centen om uit te geven. Dat is nu het soort anticiperen op de markt, waarmee het ondernemerschap in natuurbeheer zich kan onderscheiden. Busger hoopt dat Het Exoo binnenkort van LNV de NSW-status krijgt. NSW staat voor Natuurschoonwet. De bijbehorende status levert fiscale voordelen op.

Goede boterham

Als hij de kans krijgt zijn bedrijf en zijn aanbod onder de aandacht te brengen, zal Busger die met beide handen aangrijpen. Zo is een van de drie wandelroutes op zijn terrein, het Marskramerspad, dat loopt van Kiel tot Cork in Ierland, op zijn grond officieel geïnaugureerd. Hij staat voor de goede zaak en de klandizie de media graag te woord en dat heeft al geleid tot heel wat gratis publiciteit voor Het Exoo. Busger verdient er met zijn gezin een goede boterham mee. Hij geeft behalve zijn kinderen twee personeelsleden werk en bovendien is er op zijn bedrijf ruimte voor een aantal gehandicapte stagiairs. Is zijn voorbeeld navolgenswaardig? Gerard Busger op Vollenbroek aarzelt niet met het antwoord: 'De natuur biedt een meerwaarde. Ze is een perfecte omlijsting voor ons bedrijf en onze producten. Daarom willen wij bewust investeren in de kwaliteit van de leefomgeving. Dat bedoel ik zowel natuurlijk als cultuurhistorisch. Zo voorzien wij dan in de behoefte aan rust en ruimte van de medemens. Duurzaamheid is goed. Ik voel me verbonden met dit gebied en het beheren ervan is een middel tegen ontworteling. Als het bedrijf zich er toe leent, is natuurbeheer een goede investering'.

Voor meer informatie:

Familie Busger op Vollenbroek
 Wierdenseweg 28, 7468 PZ Enter
 Telefoon: 0547 - 381 420
 Email: hetexoo@hetnet.nl
www.hetexoo.nl

Melvin Stolwijk van ANV 'De Parmey', Bodegraven

**'Kansen zijn er altijd.
Je moet het vet zien.'**

De Polder Bodegraven Noord is een parel aan de kroon van het Zuid-Hollandse weidelandschap. Op 2500 hectare grasland vinden vijftig boeren een bestaan. Al keuvelend over het nieuwe boerenwandelpad 'Veldzicht' is het alsof je door een schilderij uit de gouden eeuw wandelt.

In het hart van deze polder is iets bijzonders aan de hand. Daar heeft de provincie een gebied gereserveerd om de Ecologische Hoofdstructuur te versterken. Dankzij ruilverkaveling is er een nagenoeg aaneengesloten complex ontstaan dat in handen werd gesteld van Natuurmonumenten. Die heeft de grond verpacht aan de Agrarische Natuurvereniging 'De Parmey'. Dat komt omdat de boeren in de polder Bodegraven Noord al langer ervaring hadden opgedaan met het beschermen van weidevogels. Zij weten dat daarvoor de rust nodig is die wordt geschapen door uitgesteld maaibeheer en dat je dan ondanks al je ondernemersbloed toch bereid moet zijn terughoudend te bemesten. De resultaten zijn mooi. 'Kijk, daar heb je de luchtmobiele brigade', roept Melvin Stolwijk uit, veehouder en voorzitter van 'De Parmey'. Hij wijst op een vlucht zwarte sterntjes die ter bescherming van hun eieren en hun kroost op alles en iedereen neerduiken, ook op de voorzitter en zijn bezoekers zelve. 'Die sterntjes zijn behoorlijk fanatiek', weet Stolwijk. Op deze manier jagen ze ook alle roofdieren weg, zoals kraaien, vossen en buizerds'. Hij somt de soorten op die dankzij 'De Parmey' in Bodegraven-Noord een leefbare habitat vinden. 'Kieviten, tureluurs, scholeksters, grutto's en zwarte sterns. Daar doe ik het voor'. 'De Parmey' heeft de natuurgronden in het hart van de polder verpacht aan geïnteresseerde boeren. Een van hen is Stolwijk, die uit het natuurbeheer 10% van zijn omzet haalt. Hij heeft een bedrijf met zeventig stuks Holstein melkvee. Bij de agrarische natuurvereniging zijn vijftig boeren betrokken, die – zegt hun voorzitter – eendrachtig samenwerken met instanties als Natuurmonumenten

*De boeren in de polder
Bodegraven-Noord werken
enthousiast en eendrachtig
samen om de Ecologische
Hoofdstructuur en Groene
Ruggengraat te versterken.*

Op de door Stolwijk aangelegde vlotjes nestelen de zwarte stern-tjes (foto boven)

en het Landschapsbeheer Zuid-Holland. Ook de autoriteiten krijgen steeds meer begrip voor hun activiteiten. 'Je moet de mensen de polder inhalen', weet Melvin Stolwijk. 'Iedereen die wij de polder van binnenuit hebben laten zien, begrijpt onze alternatieve plannen beter. Ik zeg tegen de dames en heren van de overheid: 'Nette pak uit en met ons mee de polder in'. Binnenkort is de strategiegroep Gouwe Wiericke (twee stromen in het gebied red.) aan de beurt. Laatst kwam de lokale PvdA nog op bezoek. Dat was een groot succes. De gemeente hier is ons welgezind. Anders gezegd: ze hebben op het raadhuis veel gezond boerenverstand. Zij beseffen dat de energie uit een gebied gaat als de boeren vertrekken. Daar lijdt het landschap onder. Anders kun je het niet zeggen. Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten weten tegenwoordig ook dat zij zonder boeren niet kunnen. Zij willen graag samenwerken onder het motto 'Gelijke monniken, gelijke kappen'.

Groot maatschappelijke draagvlak

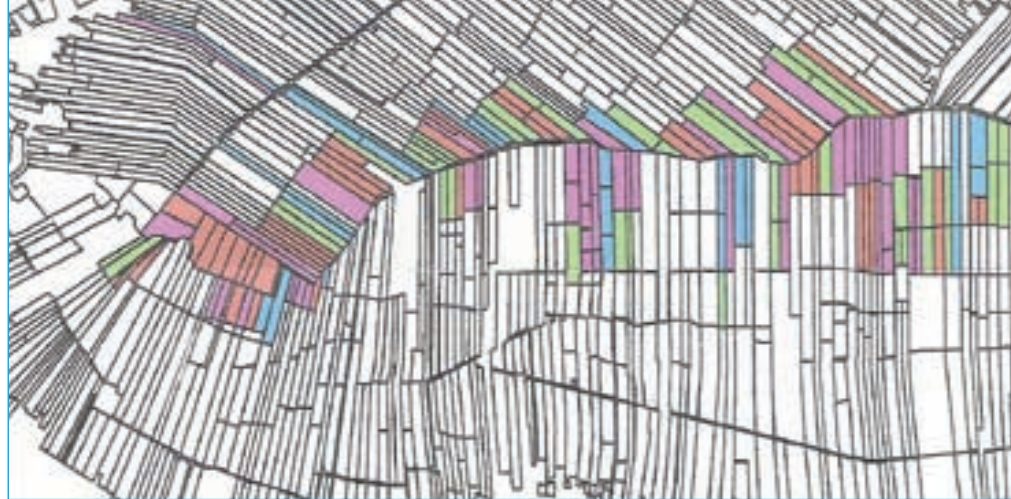
De Agrarische Natuurvereniging 'De Parmey' bestaat al tien jaar. Ze laat niet alleen boeren als lid toe maar ook 'burgers' uit de omgeving wat tot een groot maatschappelijk draagvlak leidt. Stolwijk en zijn collega's laten het daarbij niet. Zij ontvangen graag schoolklassen zodat de inwoners van plaatsen als Bodegraven en Woerden al op jeugdige leeftijd kunnen zien, hoe het op het platteland allemaal reilt en zeilt. Dat is geen overbodige luxe in een samenleving, waar de band tussen stad en platteland zo goed als verbroken is. Het gebrek aan kennis over wat het agrarisch ondernemerschap werkelijk inhoudt, maakt het voor boeren soms lastig om zoals Stolwijk zelf het graag formuleert, 'op stropdasniveau' resultaten te boeken. Hij is er dan ook trots op als hij er als voorzitter in slaagt voor de praktijk iets te bereiken waar zowel de natuur, de boer als de terreinbeheerder iets mee opschieten zonder dat daar de tussenkomst van overheden nodig is. Dat is waarschijnlijk het ondernemersbloed in zijn aderen. Een mooi voorbeeld zijn de pachtafspraken die 'De Parmey' heeft gemaakt met de boeren. Zij betalen voor grasland zonder gebruiksbependingen het normale tarief waardoor deze ANV bij de afrekening met Natuurmonumenten 100 euro per hectare overhoudt. Met dat geld worden de vergoedingen betaald die boeren krijgen voor uitgesteld maaibeheer, voorweiden en andere verplichtingen die natuurbeheer met zich meebrengt. Stolwijk: 'Hier wordt weidevogelbeheer gerealiseerd zonder tussenkomst van de overheid en zonder een cent subsidie. Kijk, daar zijn we hier nou met zijn allen trots op'.

Kansen zijn er altijd

Toch is het Stolwijk en zijn collega's niet om het geld alleen te doen, al weigeren zij natuurlijk dief te zijn van eigen portemonnee. Stolwijk: 'Als natuurbeheer in het proces valt in te passen, dan neem je het mee. De uren die ik eraan besteed, zijn niet met een schaar af te knippen. Het is een way of life. Kansen zijn er altijd. Je moet het vet zien. Ik zeg daarbij: wat je alleen voor het geld doet, houd je niet lang vol. Ik ben nu zes jaar bezig en ik heb geleerd dat het niet zit in de grootte van je bedrijf. Het zit in de vent of de vrouw zélf. Daarbij moet je

De gekleurde percelen weerspiegelen het mozaïekbeheer dat langs de bovenkaden wordt toegepast.

natuurlijk wel nuchter blijven denken. Koeien melken zorgt voor mijn inkomen. Ik krijg van de fabriek 1 cent per liter extra voor mijn melk omdat die omega-3 vetzuren bevat. Dat komt door de kwaliteiten van het weidegras hier. Mijn koeien lopen dag en nacht buiten. Alleen daarmee haal ik al bijna de vers gras norm van de melkfabriek. Echter, aanscherping van het mestbeleid dwingt mij ook bijna om de koeien op stal te zetten. Dan doe ik er ook nog wat advieswerk bij voor Bureau Beheer Landbouwgronden. Zonder die basis kan mijn bedrijf niet bestaan en dat geldt op vergelijkbare wijze ook voor mijn collega's. Het is een geweldig voordeel dat wij ons hier allemaal voor het natuurbeheer inzetten. Wij hebben honderd procent dekkingsgraad. Ik zeg: pas natuurbeheer in. Dan ga je het – zul je zien – leuk vinden. Dan zul je er ook iets aan overhouden al is dat nooit heel veel. Want een ding staat als een paal boven water: het is een dienst aan de hele gemeenschap die wij boeren met zijn allen leveren, maar die wordt nauwelijks gehonoreerd. Boeren zijn de dragers van het gebied. Zij onderhouden het landschap, ook in economisch opzicht. Maar het mag eigenlijk niets kosten'. Stolwijk adviseert: 'Wij hier in de polder pleiten voor meerjarige contracten. Dat is beter voor de natuur en de buur. Helaas moeten wij het in Bodegraven-Noord nog met jaarcontracten doen. Daarnaast is het van belang om kwaliteit te prefereren boven kwantiteit: de huidige prachtige biodiversiteit is niet gebaat bij nog eens 300 hectare natuur extra, zoals het natuurgebiedsplan van de provincie nog steeds voorschrijft. Structurelere samenwerking wordt heel belangrijk, nu de nieuwe manier van financiering door de provincie eraan zit te komen. Wij zouden trouwens als agrarische natuurvereniging best eigenaar van de grond willen zijn maar zover is het nog niet. De traditionele terreinbeheerders hebben het monopolie behouden. Maar als wij ooit de kans krijgen grondeigenaar te worden, zullen wij die zeker niet laten lopen'.

Voor meer informatie:

[Agrarische Natuurvereniging De Parmey](#)

[Contractpersoon: Melvin Stolwijk](#)

[Meije 3, 2411 PG Bodegraven](#)

[Email: info@deparmey.nl](mailto:info@deparmey.nl) of m.stolwijk@zonnet.nl

www.deparmey.nl

Groene Ruggengraat en ANV De Parmey

De provincie moet samen met de andere West-Nederlandse provincies zorgen dat alle natte leefgemeenschappen in West-Nederland met elkaar worden verbonden, zodat er meer uitwisseling kan komen tussen geïsoleerde plant- en dierpopulaties (Groene Ruggengraat). Zo moeten ook de Reeuwijkse en de Nieuwkoopse plassen worden verbonden, door de polder van Bodegraven heen. De ANV wil graag zijn kennis van het (boeren)natuurbeheer in de polder inzetten om deze verbinding te leggen en te gaan beheren. De ANV heeft een voorstel gemaakt en voorgelegd dat erin voorziet dat er verschillende stapstenen komen waar het gebied nat kan worden ingericht en die onderling zijn verbonden door sloten met oevers die extra zijn ingericht om natuur te ontwikkelen en verbinden. Het voorstel van de ANV voorziet er ook in dat cultuurhistorisch waardevolle elementen in het landschap worden herontwikkeld en beheerd. Er kan dus een belangrijke impuls uitgaan van particulier natuurbeheer naar landschapbeheer, educatie, waterbeheer, etc. De ANV hoopt dat provincie Zuid-Holland deze uitgestoken hand oppakt.

Vier boeren beheren natuurpark van Natuurmonumenten, Schinveld/Gangelt

‘Draagvlak in de streek vinden is de allerbelangrijkste voorwaarde’

In de Zuid-Limburgse gemeenten Gangelt en Onderbanken – tussen het Schinveldse Bos en de landsgrens – bevindt zich het stroomgebiedje van de Roode Beek, die aan de Duitse kant Rodebach heet. Het is een open landschap waar indrukwekkende Schotse Hooglanders door hun gedurig grazen voorkomen dat alles dichtgroeit en het woud zich uitbreidt. Het hele gebied is aangewezen als natuurpark dat ‘zichzelf’ moet ontwikkelen.

In werkelijkheid ligt dat natuurlijk anders. Zonder menselijk ingrijpen gaat het niet, al was het maar om de Hooglanders in de gaten te houden of de afrasteringen te controleren. Ook ‘zichzelf ontwikkelend natuurgebied’ vergt onderhoud. Langs de Roode Beek gebeurt dat niet door een agrarische natuurvereniging maar door een eenvoudige vennootschap onder firma, waarin vier boeren uit de directe omgeving participeren. Zij zetten hun vakmanschap in om dit natuurproject tot een succes te maken. De firma heet Initiatiefgroep Roode Beek en de missie luidt aldus: ‘het ontplooien en exploiteren van initiatieven op het gebied van natuurbeheer en recreatie in het natuurpark Rodebach/Roode Beek. Daarbij streeft de initiatiefgroep naar burgerparticipatie’.

Wij treffen de firmanten aan een tafel in restaurant De Lier, bekende pleisterplaats voor bezoekers aan het unieke natuurgebied en – wat voor sommigen belangrijker is – om zijn hooglanderbiefstukken terecht beroemd. Het zijn Heinz-Josef Jacobs, Leon Steinbusch en Jean Cremers, alle drie melkveehouder en akkerbouwer tegelijk. Akkerbouwer en varkenshouder Hub Kleuters completeert dit kwartet. Hun bedrijven bevinden zich maximaal 2,5 kilometer van het natuurpark en vaak zijn hun akkers aangrenzend. Cremers: ‘Dat is absoluut noodzakelijk. Je moet elkaar dag en nacht kunnen bereiken. Laatst heeft een onverlaat nog de afrastering – nota bene zeven kilometer lang – om de vijftig meter doorgeknipt. Dan kom je met zijn allen onmiddellijk in actie’.

Vier boeren van Initiatiefgroep Roode Beek die in Zuid-Limburg met succes de uitdaging van grensoverschrijdend natuurbeheer oppakken.

Informatiebord hoe met Schotse Hooglanders om te gaan.

De omwonenden weten de firmanten van Initiatiefgroep Rodebach/Roode Beek inmiddels te vinden. Ze komen met meldingen over zieke Hooglanders, uitgebroken runderen of gewoon om vragen over de natuur. 'Bedenk dat er driehonderdduizend mensen om ons heen wonen', zegt Steinbusch. Contact met bezoekers en omwonenden is enorm belangrijk voor het draagvlak. 'Iedereen leeft enorm mee. Draagvlak in de streek vinden is de allerbelangrijkste voorwaarde om het project tot een succes te maken', beamen de medefirmanten.

Grootschalig natuurpark

Het hele gebied maakt deel uit van de Ecologische Hoofdstructuur. In 2001 bepaalde de overheid, dat er een grootschalig natuurpark moest ontstaan maar wel met een breed maatschappelijk draagvlak in de wijde, ook Duitse omgeving. Men stelde voor te beginnen met 269 hectare en dan langzamerhand door te groeien naar 750 hectare. Dit alles in samenspraak met de Duitsers aan de andere kant van de grens. Van het begin af aan zouden boeren betrokken worden bij deze transformatie van het gebied. Het zou, verklaarden de autoriteiten, geweldig zijn als er ook een agrariër van over de grens participeerde. Hetgeen met de deelname van Heinz-Jozef Jacobs ook daadwerkelijk het geval is.

Het kost boeren in Zuid-Limburg al jaren moeite om met een 'gewone' bedrijfsvoering het hoofd boven water te houden. Tien agrarische ondernemers hebben dan ook de mogelijkheden van natuurbeheer onderzocht. Uiteindelijk bleek het alleen voor de vier firmanten een haalbare kaart. Dat had met financieel-economische voorwaarden én de nabijheid van hun bedrijven te maken. Daardoor raken zij niet in de knoop met hun overige activiteiten, want het gezamenlijk beheren van een natuurgebied stelt hoge eisen aan de verantwoordelijke partij. Hub Kleuters: 'Als boer beschik je over voldoende basis- en praktijkkennis. De rest verkrijg je vanuit studiegroepen, collega's en vaktijdschriften. In onze firma beschikt iedereen over de nodige specifieke kennis. Natuuropleidingen kunnen een goede aanvulling vormen op onze agrarische know how. Nog beter is het opzetten van een natuurkennisbank waar boeren voor informatie en advies kunnen aankloppen'.

Dat klinkt logisch maar in sommige gevallen faalt elke achtergrondkennis. Cremers herinnert zich: 'Ik moest me laatst met mijn fiets verdedigen tegen een boze hooglander. Vijftig euro schade aan mijn fiets. Het valt niet mee de lastige exemplaren de vangkraal in te krijgen en het is ook niet zonder risico. Toch moet dat absoluut gebeuren want uiteindelijk wil men hier in de streek toch een kudde met zo rustig mogelijke dieren'.

Vijfjarig pachtcontract

Ook op wettelijk terrein deden zich haken en ogen voor. Ondanks de sluiting van de douanehuisjes blijkt Europa in veel opzichten niet verenigd. De Hooglanders bijvoorbeeld maken soms een uitstapje naar Duitsland en krijgen daar te maken met andere regelgeving. Dankzij hun goede contacten met de autoriteiten in beide landen wisten de firmanten aan dit probleem een mouw te passen en is een vergunning grensbeweidings afgegeven.

Hoe worden de boeren voor hun inspanningen beloond? Kleuters: 'Je zou kunnen zeggen dat wij een negatieve pacht genieten. Wij krijgen een beheersvergoeding via Natuurmonumenten. Wij houden dan ook alles administratief goed bij om de opdrachtgevers inzicht te geven in de bestede uren en het gebruikte materiaal. Vooral in het begin moesten wij veel tijd en materiaal investeren om alles op orde te krijgen. Momenteel hebben wij een vijfjarig pachtcontract. Wij zouden graag langduriger contracten afsluiten omdat wij er nu op het gebied van kennis en ervaring goed inzitten. Bovendien is een duurzame relatie ook bedrijfseconomisch van belang. Wij kunnen die dan incalculeren. Het oude contract loopt binnenkort af en we gaan ervan uit dat het allemaal goed komt'.

Toeristenbelasting voor natuurbeheer?

De vier firmanten hebben nog een suggestie voor de lokale overheden. Zij zouden graag zien dat de opbrengst uit de toeristenbelasting ook ten goede kwam aan het natuurbeheer. Niet dat zij zelf een graai in de pot willen doen. Zij menen dat alle Limburgse boeren – natuurbeheerders of niet – een belangrijke bijdrage leveren aan de pracht van het landschap. Daar mag best iets tegenover staan.

Inderdaad: de resultaten zijn er naar. Het Schinveldse Bos, ooit aangeplant om hout te leveren voor stutten in de kolenmijnen, wordt nu zoveel mogelijk met rust gelaten. De dennen maken langzaam maar zeker plaats voor loofbos. In het aangrenzend natuurpark zijn veel planten en dieren teruggekeerd die verdwenen toen kanalisatie de moerassige gronden drooglegde. Daardoor is het gebied een eldorado geworden voor broedvogels, vlinders en libellen, waarvan natuurvrienden in Nederland en Duitsland al dertig soorten telden. De verschraalde en dus bloemrijke weiden zijn een lust voor het oog. Men komt bijna in de verleiding om bij het naburige vliegveld een cursus zweefvliegen te volgen om zich te voegen bij de vele liefhebbers die vanuit de hoogte, alleen door de kracht van de thermiek in de lucht gehouden, dit prachtige natuurgebied in zijn geheel kunnen bewonderen.

Voor meer informatie:

[Initiatiefgroep Roode Beek](#)

[Contactpersoon: Hub Kleuters](#)

[Vogelsvalderenweg 11, 6447 AL Merkelbeek](#)

[Email: hub.kleuters@planet.nl](mailto:hub.kleuters@planet.nl)

www.roodebeek.nl

Jan en Rita Ubels, Anderen

‘Ik was ten onrechte bang voor afval en onrust door al die wandelaars’

Jan en Rita Ubels uit Anderen in Drenthe zijn pioniers op het gebied van particulier natuurbeheer. Toen zij twintig jaar geleden van start gingen, was dit begrip nog nauwelijks bekend. De keus van het echtpaar was dan ook uit nood geboren. Jan had graag het gemengd bedrijf van zijn vader geërfd maar die hield er mee op, voor hij het kon overnemen. Als hij met en van het platteland wilde blijven leven, moest hij het proberen als loonwerker. Zo kwam hij in contact met Staatsbosbeheer dat in de loop der tijden grote hoeveelheden grasland had aangekocht rond de Drentse Aa.

Aanvankelijk werd Ubels ingeschakeld voor het onderhoud. Hij vertelt: ‘Ik kwam op het idee om voor eigen rekening vleesvee te houden in natuurgebieden. Het moest allemaal extensief maar tegelijkertijd wel degelijk rendabel blijven’. Het echtpaar Ubels begon met een enkele schuur voor vleesvee. Inmiddels beschikken zij over een heel stallencomplex waarin de negenhonderd runderen een onderkomen vinden op stro, als zij niet in de wei lopen. Het zijn hoofdzakelijk kruisingen uit de rassen: Belgisch Blauw, Blonde d’Aquitaine en Charolais. Op tachtig hectare akkerland wordt maïs en graan verbouwd als bijvoeding. Ubels waarschuwt dat je niet zomaar vee rond kunt laten struinen in natuurgebied. ‘Die koeien vreten alles, ook vegetatie zonder voedingswaarde, zoals roobol dat voor kalveren zelfs licht giftig is. Dan groeien ze niet. Mijn koeien zijn opgegroeid in natuurgebied en hebben van hun moeder geleerd om selectief te grazen. Zij hebben de grassen waar ze van groeien, leren herkennen en zijn hierdoor in perfecte conditie’.

Kon dat zuivere koffie zijn?

De afgelopen twintig jaar heeft agrarisch ondernemer Jan Ubels veel weerstand moeten overwinnen. Het duurde lang voor zijn eigen belangenorganisatie LTO-

Over de landerijen van de familie Ubels loopt het Pieterpad. Tussen de 30.000 en 50.000 wandelaars genieten jaarlijks van dit idyllische natuurgebied.

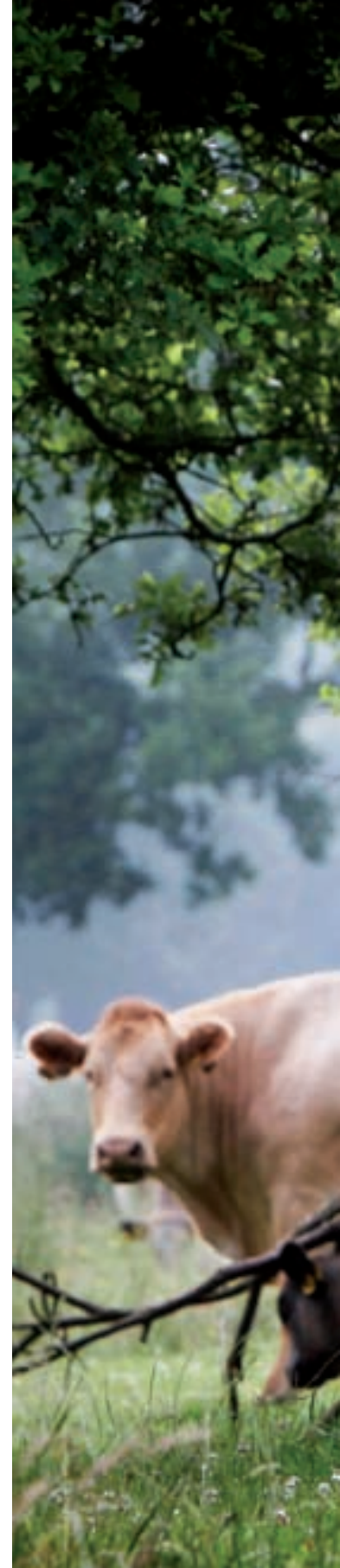
Recreanten worden goed geïnformeerd over flora en fauna.

Noord begreep wat hem bezielde. Ook instanties als het Drentse landschap en Natuurmonumenten stonden op zijn zachtst gezegd onwennig tegenover een agrarisch ondernemer pur sang, die tegelijkertijd blijk gaf van een grote passie voor de natuur. Kon dat zuivere koffie zijn? Het bedrijf is gegroeid tegen de verdrukking in. In de loop der jaren heeft het wantrouwen plaats gemaakt voor goede en zakelijke verhoudingen. Al aan het begin van de jaren negentig bleek Staatsbosbeheer bereid aan Ubels grond in de beekdalen te verpachten omdat het beheer met vee van zulk gebied niet tot de kernactiviteiten behoorde. Uiteindelijk kwam het zelfs tot een contract van vijftig jaar! Op grond van die zekerheid viel er nu ook met de banken te praten. Jan Ubels verzucht: 'Ik heb geluk gehad. De contracten van boeren met natuurorganisaties hebben vaak een korte looptijd waardoor financiering onmogelijk wordt'. Hij geeft daarvan niet alleen de natuurorganisaties maar ook de boeren de schuld. Er is aan beide zijden angst en wantrouwen in het spel. Ook probeert men nog wel eens elkaar te slim af te zijn. Grote terreinbeherende organisaties hebben nog wel eens monopolistische houding: niet binden maar wel dicteren op basis van macht en invloed. Boeren zijn naar hen toe te onderdanig en minder zakelijk. Ubels pleit dan ook voor een combinatie van wederzijds vertrouwen en een strikt zakelijke, gelijkwaardige benadering. Op grond van die uitgangspunten heeft hij tenslotte samen met zijn vrouw het bedrijf op kunnen bouwen. Niet alleen waren zij genomineerd voor de Vleesveetrofee 2009, er trekken ook nog zo'n 30.000 tot 50.000 mensen per jaar over hun gebied. De website van de familie Ubels www.natuurkoe.nl is duidelijk bedoeld om zulk bezoek uit te nodigen. Jan Ubels: 'Als je met je bedrijf iets voor de samenleving kunt creëren waar iedereen van mee kan genieten, dan ben je goed bezig'. Opnieuw komt hij terug op de tijden van tegenwerking. 'Ik heb jarenlang procedures moeten voeren om een extra stal te mogen bouwen. Dat kwam omdat ik zelf een potstal heb ontworpen waar urine en vaste mest worden gescheiden. Die potstallen van mij worden gekenmerkt door een bijzonder lage ammoniakemissie (van 1.26 kg per dier per dag). Er broeden nota bene uilen onder de beplatingen. Maar de ambtenaren schatten de ammoniakemissie in op basis van traditionele stallen: veel hoger dan ik in werkelijkheid uitstoot. Uiteindelijk moest ik voor tienduizenden euro's ammoniakrechten kopen om mijn stal te kunnen realiseren'. Een aanvraag voor een proefstalstatus ligt intussen al vijftien jaar op het Ministerie van VROM te vergelen. Een andere ergernis voor de ondernemer zijn de controles voor de zoogkoeienpremie. 'Oornummers, papier van alles. Iedere week opnieuw stond de AID op het erf. Het leek wel of zij bewust op zoek waren naar redenen om de premie te weigeren. Dit wil je niet. Ik weet dat veel veehouders om die reden zijn gestopt'.

Toch moeten Jan en Rita Ubels constateren dat er inmiddels een kentering heeft plaatsgevonden. 'Het blad is 180 graden gedraaid. Wij kunnen nu met alle instanties door één deur'.

Niks kunstmatige inseminatie

Het bedrijf draait uitstekend. 'Mijn vee en mijn vlees zijn van hoge kwaliteit. Het vlees van zo'n 200 stieren per jaar wordt geleverd aan het project Boeuf d'Or

(vlees met een gouden randje tegen een groene achtergrond). Het heeft kwalificaties gekregen tussen U plus – uitstekend – en E plus – excellent. De rest gaat vooral naar keurslagers. Ik lever ook koeien aan collega's die natuurland willen beheren. Bij mijn beesten wil ik trouwens geen kunst- en vliegwerk. Koeien zijn tenslotte kuddedieren. Niks kunstmatige inseminatie. Wij kiezen hier voor natuurlijke dekking'.

Toch hebben de Ubels geen biologisch landbouwbedrijf. Ze zouden het misschien wel willen maar de prijs is te hoog. Zonder chemische bestrijding kan de familie de onkruiddruk op de maïsakkers niet aan. Daarnaast zou het stro in de potstallen van andere biologische bedrijven betrokken moeten worden. Zulk stro is vier keer zo duur als de normale variant. Jan Ubels heeft er weinig moeite mee. Ook zonder biologische bedrijfsvoering kan hij als extensief beheersbedrijf genoeg laten zien. 'Wij krijgen veel waardering omdat wij meegeïnvesteed hebben in de openlegging van ons terrein voor wandelaars. Zij vinden bijvoorbeeld een groot informatiebord en wij hebben meebetaald aan ons stuk van het Pieterpad. We willen benadrukken dat wij veel steun hebben gehad aan de deskundigheid van de SBNL in verband met ecologie, recreatie en maatschappelijk draagvlak. Ook zijn we deelnemer aan het project Natuurparels van de SBNL. Ik was ten onrechte bang voor afval en onrust door al die wandelaars. Het zijn keurige mensen met veel respect voor de natuur. Als ik ze een zeldzame soort kan laten zien waarderen ze dat zeer'. Jan Ubels heeft inmiddels zo veel geleerd over wat er op zijn uitgebreide pachtgronden allemaal groeit en bloeit dat hij zelf excursies verzorgt samen met SBNL en het IVN. Zijn bezoekers nemen dan de zwarte ooievaar waar of de roodborstapuit. Zij zien misschien de torenvalk bidden boven het land. Zij zien watersnip, heikikker, paapje, gele kwikstaart of grauwe klauwier (ook wel betiteld als graadmeter voor natuur), misschien zelfs de uiterst zeldzame kleine vuurvlieder of bosbeekjuffer. En ook voor de plantenliefhebbers zijn er volop soorten als dotterbloem, schildereprijs, dwergzegge, sterzegge, gevleugeld hertzhooi, moeraswolfsklauw en zelfs beenbreek. Volgens Jan gaat het om het gehele ecosysteem van het beekdal het Andersche Diep inclusief waterkwaliteit en runderen en niet alleen enkel om een bijzonder plantje. Als het ecosysteem goed is komt de bijzondere flora en fauna vanzelf. Dit alles maakt in de conceptie van het echtpaar Ubels deel uit van het bedrijf, want zonder natuurbeheer en alles wat daarbij hoort, zou de familie het niet redden. Jan Ubels: 'Daarvoor zijn de prijzen van vleesvee te laag. Zonder de subsidie van de toeslagrechten en de beheersvergoedingen zou de exploitatie verliesgevend zijn. Daar staat tegenover dat zonder mijn beheersregime met de runderen de natuurwaarde niet zo hoog zou zijn'. Hij beschouwt het natuurschoon dan ook nadrukkelijk als een product van zijn bedrijf waarvoor hij terecht wordt betaald. Het natuurgenoet van de wandelaars op het Pieterpad is wel wat waard.

Voor meer informatie:

Jan en Rita Ubels
 Provincialeweg 1, 9465 TW Anderen
 Telefoon 0592 242666 Email: info@natuurkoe.nl
www.natuurkoe.nl

Meer beheer door boeren

'Wie hebben het Nederlandse landschap gemaakt? Ik ben ervan overtuigd dat als je boeren de kans geeft, ze enthousiast voor natuur worden. Als ondernemer zien ze steeds meer mogelijkheden. Ik denk ook dat boeren aanleg en beheer van natuur beter en goedkoper kunnen doen. Boeren zijn namelijk zeven dagen per week flexibel en gaan door. Ook als in een jaar minder geld wordt verdiend. Boeren zouden de zelfde rechten moeten hebben om grond voor natuur te beheren. Waarom bijvoorbeeld nog landbouwgrond aankopen en doorleveren aan natuurorganisaties? Laat die grond beheren door particulieren. Er zijn zoveel jonge ondernemers die hier wat mee willen maar geen poot aan de grond krijgen. Natuurorganisaties zijn bastions geworden. Zij zouden ertoe moeten worden gedwongen gronden langjarig aan boeren te verpachten, in een gelijkwaardig relatie. Het Groninger Landschap doet dit al. Boeren moeten wél kwaliteit leveren. Ze weten vaak nog te weinig van natuur. Je moet laten zien dat je het aan kunt. Begin met het maken van een gedegen plan en haal daarvoor kennis in huis. De kennis daarvoor heb ik opgedaan via de SBNL. Ik heb voor dit gebied overigens dezelfde natuurdoeltypen en beheertypen als de TBO's. Het lukt prima'

Colofon

Uitgave

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV)
LTO Nederland

Fotografie

Janssen & De Kievith, Rotterdam

CLM: foto's op pag. 13,14,17,21,22,25,29,32,33,37,40,46 van 'Natuurlijk lukt het! met meer boeren voor natuurbeheer'

Projectbegeleiding

Jochem Pleijsier (LNV, projectleider)

Gerbrand van 't Klooster (LTO)

Judith Zengers (LTO)

Elmar Theune (LNV)

Wim Dijkman (CLM)

Kees Wagenaar (ARCS)

Organisaties die advies hebben geleverd bij de totstandkoming van dit manifest

Stichting Natuur en Beheer Landelijk Gebied (SBNL), Natuurlijk Platteland Nederland (NPN), Natuurlijk Platteland West (NPW), Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, het Interprovinciaal Overleg (IPO) en Dienst Landelijk Gebied (DLG).

Grafische vormgeving

Zeevonk grafisch ontwerp, Den Haag

Begeleiding drukwerk

Dienst Bedrijfsuitvoering i.o.

Bedrijfsuitgeverij, ministerie LNV

Druk

OBT bv, Den Haag

Oplage

4500 exemplaren

NATUURLIJK LUKT HET!

met meer boeren voor natuurbeheer

NATUURLIJK LUKT HET!

met meer boeren voor natuurbeheer

Ministerie van Landbouw, Natuur en
Voedselkwaliteit

Voorwoord

Nederland is een prachtig land met een enorme afwisseling aan landschappen. Boeren hebben grote delen van dat Nederlandse landschap in cultuur gebracht en eeuwenlang onderhouden. Ze zorgden niet alleen voor voedsel, maar ook voor houtwallen, kerkenpaden, vijvers, sloten en dijken. Er was een goede harmonie tussen landbouw, natuur en samenleving. In de 20ste eeuw werd de wereldmarkt het toneel voor boeren om te produceren. Dat leidde vaak tot schaalvergroting en het steeds efficiënter inrichten van productiesystemen. Daardoor werd de verbinding tussen het boerenbedrijf en de natuurlijke omgeving minder intensief. Het beheer van natuur en landschap kwam meer op de achtergrond.

Tijden veranderen. Ik ben blij dat de agrarische ondernemer steeds meer inspeelt op de vraag van mensen naar natuur, rust en ontspanning. Steeds meer boeren passen groen, landschap en recreatie (weer) in hun bedrijfsvoering in. Mede door de herziening van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid zien ze in deze takken toekomst. Inmiddels zijn zo'n 10.000 boeren betrokken bij het onderhoud van natuur en landschap, vaak in opdracht van terreinbeherende organisaties. De laatste jaren zie ik dat er boeren zijn die een stap verder gaan. Ze willen zelf natuur, landschap en recreatiegebieden aanleggen en beheren, al dan niet in combinatie met hun agrarische bedrijfsvoering. Dat vind ik een goede ontwikkeling. Nieuwe functies in het landelijk gebied, zoals infrastructuur en bebouwing, gaan in de regel vaak ten koste van het boerenbedrijf.

Het past in mijn beleid om boeren meer kansen te geven. Er is met de Tweede Kamer afgesproken dat ook particulieren natuur kunnen realiseren en beheren om natuurdoelen te halen in het kader van de Ecologische Hoofdstructuur. Ik heb in overleg met de Randstadprovincies de voorwaarden voor aanleg van recreatiegebieden om de stad (RodS) veranderd zodat boeren hier beter op in kunnen spelen. Daarnaast ben ik bezig met de uitwerking van de 'Verklaring van Linschoten'. Daardoor worden voor agrarische ondernemers de voorwaarden gunstiger om natuur aan te leggen

en te beheren. De provincies zijn bezig met een nieuw, vereenvoudigd subsidiestelsel voor natuur en landschap.

Dit manifest is bedoeld om aan boeren, beleidsmakers en bestuurders te laten zien dat er meer nodig is dan regels en geld. Het vraagt ook een cultuuromslag in denken over natuurbeheer, en de volwaardige plaats van de boer daarin. Daarom zijn in dit rapport tien agrarische ondernemers geportretteerd die met hart en ziel, en veel creativiteit, aan natuuraanleg en –beheer doen. Met soms recreatie daarbij. Deze pioniers hebben laten zien dat zij over het nodige doorzettingsvermogen beschikken en hobbels moesten nemen om doelen voor maatschappij en bedrijf te bereiken. Zij werken prima samen met natuurorganisaties, burgers, waterschappen en overheden. Hierbij zijn partnerschap, dialoog en gelijkwaardigheid kernwoorden. Dat is de basis voor succes.

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Verburg', is written over a light blue background. The signature is stylized and fluid.

De minister van LNV,
G. Verburg

Natuurlijk lukt het!

Het hoe en waarom

Deze publicatie is enig in haar soort. Het is een bijzondere coproductie van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en de Land en Tuinbouw Organisatie LTO Nederland. U hebt geen discussienota in handen maar een manifest een oproep, een rapport, een advies en een uitnodiging tegelijk. Waar gaat het ons om?

Om te beginnen onderschrijven de minister en LTO het maatschappelijk belang van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS), inclusief Robuuste Verbindingen, van de recreatiegebieden om de stad (RodS) en van de nationale landschappen. Dit alles in de beoogde omvang en kwaliteit. De minister en de LTO weten wat boeren als moderne ondernemers de maatschappij kunnen bieden ten aanzien van het duurzaam realiseren en beheren van EHS, RodS-gebieden en het Nederlandse cultuurlandschap. De praktijk laat dat in alle delen van Nederland zien.

Tegelijkertijd blijft veel potentieel ongebruikt, terwijl er veel kansen voor boeren liggen (zie schema Hoofdstuk 3, pag. 28).

Met deze publicatie willen minister en LTO vanuit de praktijk laten zien hoe boeren natuur kunnen beheren en tegelijkertijd de agenda bepalen die leidt tot een grotere en actievere deelname van de agrarische sector aan landschapsbeheer, natuurbeheer en recreatie. Hun inzet als ondernemer is onmisbaar. Zij kunnen het verschil maken. En die inzet wint aan kracht en waarde als wordt samengewerkt met andere betrokkenen bij het beheer.

Waar ligt het knelpunt? Er is een cultuuromslag nodig, onder meer in de samenwerking van boeren, natuurorganisaties en overheden. In die driehoek is nog te veel sprake van verschillende beelden over elkaar en hoe de genoemde maatschappelijke doelen het beste bereikt kunnen worden. Daarom is het nodig dat de ondernemers en natuurorganisaties elkaar niet alleen tegenkomen, maar ook ontmoeten en samenwerken op basis van gelijkwaardigheid. De praktijkvoorbeelden in dit boekje laten zien hoe dit kan.

Dit deel van de publicatie is als volgt opgebouwd:

Hoofdstuk 1 maakt de praktijk van het natuurbeheer door boeren zichtbaar: van landschapsbeheer tot zware natuurdoelen in de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) en Recreatie om de Stad (RodS). Het is geïnspireerd op een tiental voorbeelden van boeren die laten zien hoe zij hun passie voor de natuur hebben ingepast in hun onderneming. *Als u dit boekje omdraait, vindt u de interviews waarin zij in hun eigen woorden vertellen over hun ervaringen, hun successen en hun knelpunten.*

Hoofdstuk 2 maakt duidelijk dat de omgeving van het natuur- en landschapsbeheer op de boerderij verandert door het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid en de veranderingen in het denken over de natuur.

Hoofdstuk 3 geeft aan wat er nodig is om meer boeren te stimuleren voor aanleg en beheer van natuur, landschap en recreatiegroen.

Hoofdstuk 4 presenteert een Agenda voor Samenwerking. Succes staat of valt – zo blijkt – met partijen die samen de hand aan de ploeg slaan. Uiteindelijk zijn het mensen die met elkaar het verschil maken.

Inhoudsopgave

Voorwoord

**door G. Verburg, minister van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit** 2

Inleiding

Natuurlijk lukt het! Het hoe en waarom 5

Hoofdstuk 1

**De maatschappij vraagt het,
boeren doen het** 7

Hoofdstuk 2

**Landbouw en natuur:
nieuwe perspectieven** 19

Hoofdstuk 3

**Wat is nodig voor meer natuurbeheer
door boeren?** 27

Hoofdstuk 4

Agenda voor samenwerking 39

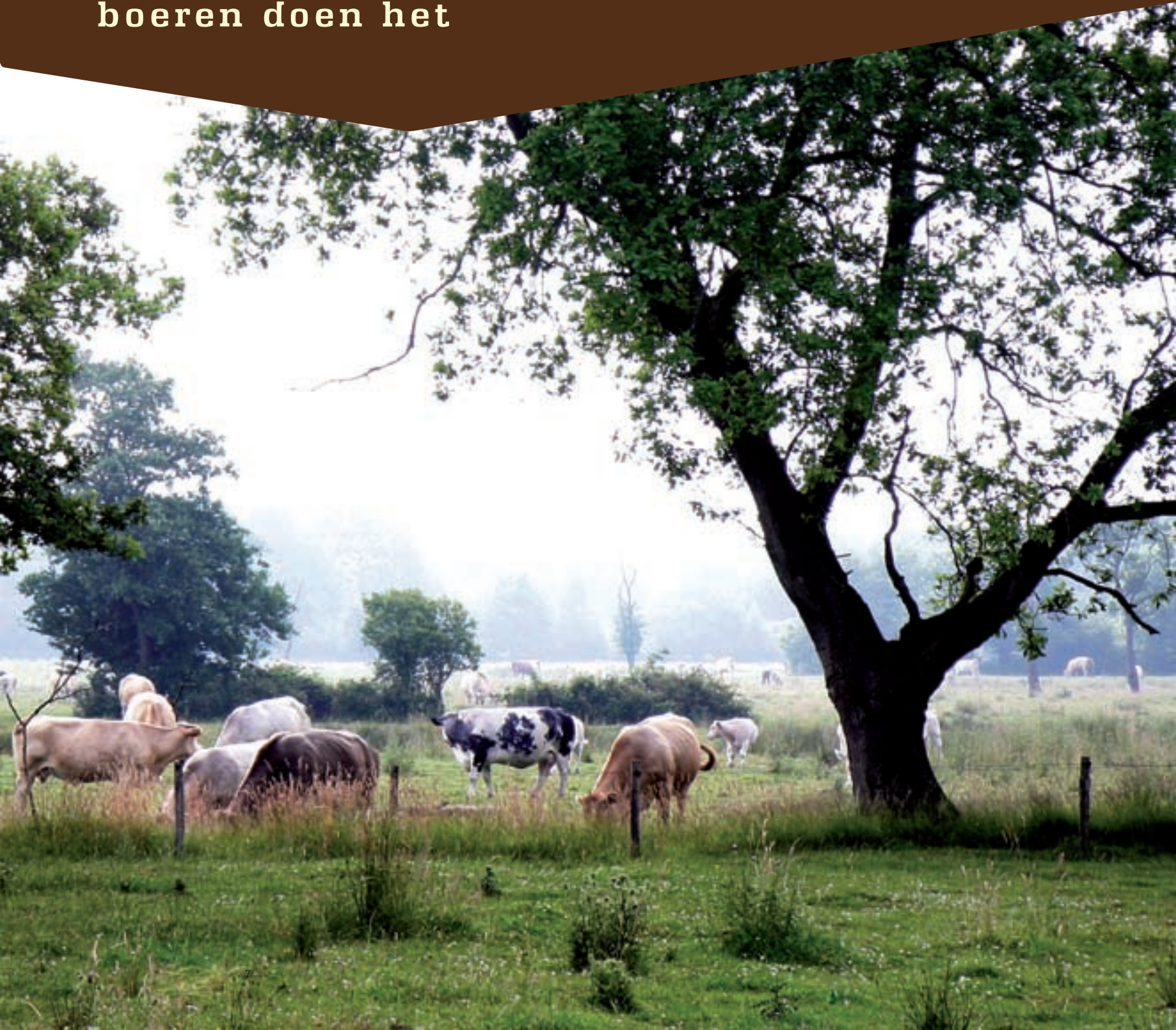

HOOFDSTUK 1

De maatschappij vraagt het, boeren doen het

Dit hoofdstuk maakt de praktijk van het natuurbeheer door boeren zichtbaar: van landschapsbeheer tot zware natuurdoelen in de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) en Recreatie om de Stad (RodS). Het is geïnspireerd op een tiental voorbeelden van boeren die laten zien hoe zij hun passie voor de natuur hebben ingepast in hun onderneming. Als u dit boekje omdraait, vindt u de interviews met de boeren.

Van nature beheerder

‘De boer is van nature een beheerder.

Van oudsher heeft hij het cultuurlandschap beheerd (inclusief dijken etc). Van lieverlee zijn taken weggevallen door schaalvergroting en doordat andere partijen hun werkzaamheden inzake natuurbeheer overnamen. Maar als je er genoeg rendement tegenover zet, dan kan de boer gemakkelijk natuurbeheer en/of aanleg gaan doen, als onderdeel van zijn bedrijfsvoering.’

Jan Duijndam van ‘Boeren voor natuur’,
Delfgauw

Burgers uit de steden komen steeds vaker naar het platteland. Er is een sterke maatschappelijke vraag naar rust en ruimte. Vrijwel alle Nederlanders hechten grote waarde aan een groene omgeving die zij sterk in verband brengen met leefbaarheid en de kwaliteit van hun bestaan. Boeren spelen, naast andere particulieren, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, en de provinciale landschappen, een belangrijke rol bij het ontwikkelen en in stand houden van die groene omgeving ¹. Zij bezitten en beheren verreweg de meeste gronden op het platteland en beseffen dat zij een belangrijk deel van ons cultureel erfgoed beheren en bewaren. Steeds vaker onderkennen boeren deze rol en weten dat zij niet alleen producenten zijn van voedsel maar ook van landschap, natuur, cultuurhistorie en van recreatiegroen. De natuur en het cultuurlandschap zijn niet langer toevallige bijproducten van het boerenbedrijf. Integendeel, zij maken deel uit van een productmix. De kracht van ondernemend boeren is het combineren van uiteenlopende doelen. Landschaps- en natuurbeheer zijn steeds vaker een vanzelfsprekend element in een goed agrarisch businessplan.

Bewegende motieven van boeren

Als men boeren vraagt naar hun beweegredenen om deel te nemen aan natuurbeheer, dan komt de persoonlijke motivatie van de ondernemer als eerste uit de bus ². Een tweede belangrijk motief is de mate waarin natuur kan worden ingepast in het bedrijf. Een derde motief is de inhoud van de beheercontracten: lengte, vergoedingen en andere voorwaarden. Voor boeren die afwijzend staan tegenover natuurbeheer gelden vergelijkbare beweegredenen maar dan in spiegelbeeld: het is zonde van goede agrarische grond, het past niet in mijn bedrijf en andere bestemmingen brengen meer op. Opvallend is dat zo'n antistemming mede door goede, praktische voorlichting,

¹ Sprekend Platteland, 2009 | Logisch maar wel spannend, twaalf 'keukentafelgesprekken' over de Houtskoolschets pag. 19 | Den Haag

² Geelen, J. & H. Leneman, 2007 Belangstelling, motieven en knelpunten voor natuuraanleg door grondeigenaren | WOT Natuur en Milieu, Wageningen, Werkdocument 69.

bijvoorbeeld van collega's ³, kan omslaan als een blad aan de boom en boeren een positieve attitude ontwikkelen voor natuurbeheer.

In die omslag spelen additionele vragen mee zoals: hoe betrouwbaar zijn de vergoedingen voor natuurbeheer? Hoe vast liggen de doelen? Welke invloed heeft het natuurondernemen op ontwikkelingsmogelijkheden van het bedrijf en dat van de buurman? Wat is de administratieve last? Enzovoorts. Daarnaast spelen de alternatieven een rol. Zo was de melkprijs in 2007/2008 het dubbele van die in 2009. Als ondernemer durft de boer risico's aan maar hij weet tegelijkertijd dat hij zich met investeringen voor jaren vastlegt. Dat is nu eenmaal de aard van het agrarisch bedrijf. Is kiezen voor de natuur dan kiezen voor zekerheid of haal je nóg een onvoorspelbare factor binnen? En dat terwijl men in deze onzekere tijden juist iets achter de hand moet hebben.

Laten we nu kijken hoe boeren natuurbeheer vorm geven in de EHS of RodS-gebieden.

1.1. Natuurbeheer door boeren: een specialisme

Een kleine maar groeiende groep boeren heeft zich ontwikkeld tot specialist: zij richten hun hele bedrijf in op het beheer van natuurterreinen in de EHS. Vaak via particulier natuurbeheer. Het zijn voorlopers, durvers en pioniers. Daarnaast is er een veel groter aantal boeren dat hun grondgebonden landbouwbedrijf op gangbare wijze runt met een of andere vorm van natuurbeheer, vaak agrarisch natuurbeheer, ingepast in het bedrijf. Dit zijn de 'inpassers'. Een preciezere blik op hun bedrijven leert dat het inpassen van natuurbeheer al gauw leidt tot aanpassing van de bedrijfsvoering. Ook wordt dan duidelijk dat tussen specialisten en inpassers geen scherpe grens valt te trekken. Beide categorieën maken deel uit van een continuüm. De ene vorm van natuurbeheer als bedrijfsproduct is ook moeilijker dan de andere. Melkveehouders richten zich op allerlei manieren op het weidevogelbeheer waarbij zij zich in toenemende mate specialiseren op het scheppen van een gunstige leefomgeving voor de grutto ⁴ en andere weidevogels. Wie het beheer van bloemrijke schraallanden wil combineren met het exploiteren van een gangbaar melkveebedrijf, stelt hogere eisen aan zichzelf en zijn bedrijf omdat men dan moet werken met grassen die een lagere voedingswaarde kennen. Toch kan het, zo leren tal van praktijkvoorbeelden in ons land.

Natuur beheren betekent *niet* het teruggaan naar de bedrijfsvoering van een halve eeuw geleden. Het tegendeel is waar. Het vereist **vooruit boeren**. Natuurbeherende boeren exploiteren moderne bedrijven waarop de afgesproken natuurdoelen van de EHS worden gerealiseerd en de natuur even zo goed economisch maximaal wordt benut. Dat kan bijvoorbeeld door natuurgras in te zetten voor compost, een grootschalig vleesveebedrijf ⁵ te vestigen met daarbij arrangementen voor recreatie en zorg, maar boeren kunnen ook melken op schraallanden met aange-

³ Voorbeeldboer Cors Onnes, Finsterwolde

⁴ Guldmond, J.A., et al. 2009. Boeren voor grutto's grutto's als agrarisch product. CLM 701, Alterra 1809

⁵ www.natuurkoe.nl, voorbeeldboer Ubels, Anderen

Schraalhans keukenmeester

De verschraling van voormalige landbouwgrond kan worden versneld door de voedselrijke bodemlaag af te graven. Deze maatregel is niet onomstreden. Niet alleen kan het bodemarchief er onder lijden, wat op gespannen voet staat met het door Nederland ondertekende Verdrag van Malta. Ook leidt deze praktijk lang niet altijd tot de gewenste toename in biodiversiteit. Tegelijkertijd zijn er alternatieven om de gewenste verschraling te realiseren, mits men de tijd neemt. Zo levert het uitzaaien van vlinderbloemigen in combinatie met een selectieve kaliumbemesting gedurende lange tijd een redelijke productie van grasklaver. Dat is ruwvoer van hoge kwaliteit. Tegelijkertijd neemt het fosfaatgehalte in de bodem flink af. Met de teelt van cichorei of riet lukt dit ook ¹⁰. Ook dat is boeren maar wel boeren met een dubbeldoel: gewasproductie en natuurbeheer tegelijk.

paste koeien en apparatuur ⁶. Kortom: natuur beheren vraagt om ondernemerschap door visie, motivatie, een innovatieve benadering van landgebruik, avontuur, creativiteit en bereidheid tot samenwerking. De natuurbeherende boeren staan in de voorste gelederen van de agrarische innovatie. Hun bedrijven hebben dan ook toekomst.

Kennis komt door ervaring

Ervaring is het fundament onder het vakmanschap van de natuurbeherende boer. Hij moet kennis van natuurbeheer combineren met inzicht in de landbouw en agrarische bedrijfsprocessen. Dat leert hij vooral in de praktijk, want in onderwijs en onderzoek wordt die combinatie nog te weinig gemaakt. Soms wisten wetenschappelijke rapporten te melden dat beheergras uit natuurgebieden niets waard is en daarom als afval moet worden gestort ⁷. Het waren natuurbeherende boeren die aantoonde dat wanneer je op een specifieke manier oogst, de voedingswaarde voor de koeien kan worden verbeterd. Ook voor de moderne op melk gefokte Frisian Holstein koeien. Die hebben in hun dieet een flink aandeel structuurrijk gras of stro nodig ⁸. Beheersgras uit (schrale) natuurgebieden biedt dat en draagt daarmee dus bij aan de gezondheid van het melkvee. De inpassing van natuurgras als veevoer vraagt om aanpassingen van voeradviezen van leveranciers ⁹, die daar veelal nog niet op zijn ingesteld. Kortom, de boer die natuur inpast, roeit voorop en vaak op eigen kracht. Dit wordt ook geïllustreerd aan de hand van enkele voorbeelden in deze publicatie.

Natuur verrijkt

Het gehalte aan organische stof in de bodem is belangrijk voor de productiviteit en voor het milieu. De verblijftijd van water, voedingsstoffen en gewasbeschermingsmiddelen – en daarmee de werking – hangt daar mee samen.

Op sommige plaatsen in de akker- en tuinbouw is dit gehalte aan organische stof zelfs dé kritische factor geworden voor een gezonde bodem. Dat geldt in het bijzonder voor boom-, bollen- en bloementeelt. Producten uit de natuur kunnen hieraan bijdragen. Zo zijn er boeren die experimenteren met compost van natuurgras, drijfmest en ruige stalmest waarmee zij het organisch stofgehalte verhogen in alle sectoren van de landbouw. Deze compost vergroot de productie en verbetert de waterhuishouding, waardoor boeren beter het land kunnen bewerken. Kortom, de slimme ondernemer ziet de natuur als een kans en een logische leverancier van grondstoffen.

6 Galama P., et al., Melken in de natuur. Naar rendabeler beheer van natte veengebieden en beekdalen. Lelystad, ASG Rapport 157

7 Haan, M.H.A. de, 2002 | Beheer natuurgrasland met melkvee. Een modelmatige benadering van opbrengsten en kosten | Praktijkrapport 6, Praktijkonderzoek Rundveehouderij

8 Voorbeeldboer Melvin Stolwijk, Bodegraven

9 Remmelink, G.J., et al, 2007 Voeding van natuurgras aan melkvee met een zelfsturend voeradvies | ASG rapport 67, Lelystad

10 Eekeren, N. van et al 2007 | Natuurherstel in grasland door klaver en kalibemesting | De Levende Natuur 108, nr. 1

Koeien als natuurbeheerders

Boeren met natuur is een dubbeldoel nastreven. De term dubbeldoel is bekend uit de melkveehouderij: niet iedereen heeft de melktypische Holstein Frisian koeien. Sommigen geven de voorkeur aan andere rassen omdat die naast melk ook voor vleesproductie interessant zijn. Dergelijke koeienrassen zijn bovendien efficiënter in het omzetten van gras met een beperktere voedingswaarde – zoals natuurgras – in een liter melk en dus ook goed inzetbaar in het natuurbeheer. Daarmee dient de koe geen dubbel-, maar zelfs een drievoudig doel: melk, vlees en natuurbeheer. Dat kan met de Nederlandse melkveerassen zoals MRIJ of blaarkop, maar ook met rassen uit andere delen van Europa. Zo zijn enkele ondernemers succesvol met Montebilarde en New Jersey koeien. Naast deze typen koeien zijn meerdere rassen van schapen en geiten gerenommeerde beheerders van natuur en zij produceren tevens melk en/of vlees.

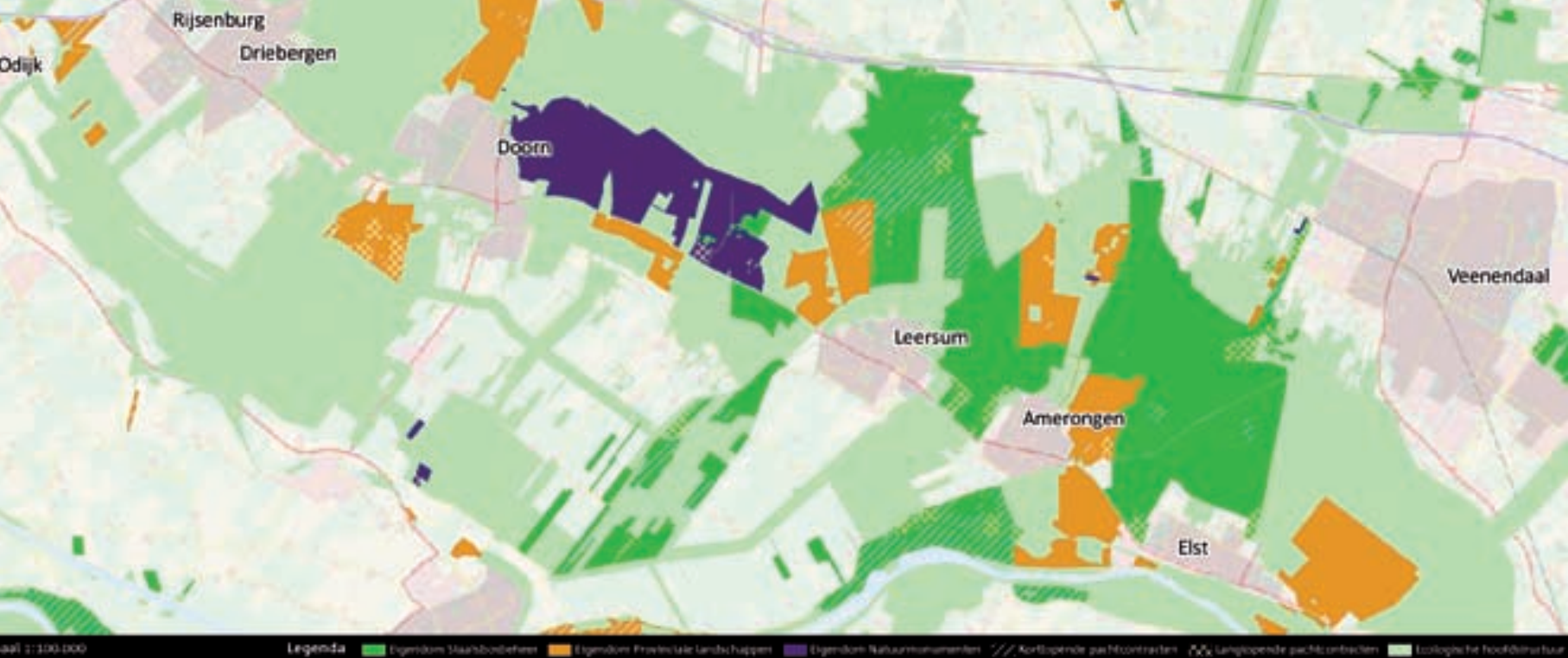
1.2 Natuurbeheer ingepast in het landbouwbedrijf

Terreinbeherende organisaties als Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en de Provinciale Landschappen geven circa 80% van hun natuurgrasland in gebruik aan boeren ¹¹. Daarnaast neemt ruim 10% van alle boeren deel aan agrarisch natuurbeheer. Wie natuurbeheer combineert met een gangbaar bedrijf, staat voor de uitdaging om twee beheerstypes – intensief en extensief – met elkaar te combineren. Dat levert minder problemen op dan men op het eerste gezicht zou denken, mits het aandeel natuur in het totale areaal beperkt blijft tot 30 á 40 procent, afhankelijk van het bedrijfstype ¹². Door de mix van extensief en intensief is de ondernemer goed in staat om de risico's van natuurbeheer te spreiden. Gewasopbrengsten uit het natuurbeheer zijn lager en minder voorspelbaar, terwijl de vergoedingen redelijk stabiel zijn. Bij het intensieve deel van het bedrijf is dit juist andersom. Dus die mix is een manier om risico's te spreiden.

¹¹ MNP, 2005 | Van aankoop naar beheer, verkenning kansrijkheid omslag natuurbeleid | MNP, Bilthoven

¹² Schrijver, R.A.M., et al., 2008 | Economische inpasbaarheid van natuurbeheer bij graasdierbedrijven | Wot Natuur en Milieu, Wageningen, Rapport 80

Boeren beheren in totaal zo'n 20-25% van de natuurgebieden, vooral graslanden, van grote terreinbeherende organisaties, meestal via kortlopende pachtcontracten. (Bron: LNV, Dienst Landelijk Gebied, 2009)

Weidevogels: een gemeenschappelijke zorg

In grote delen van laag Nederland maar daar niet alleen, is de positie van de weidevogels een belangrijke speerpunt bij het agrarisch natuurbeheer. Het succes blijft tot op heden beperkt maar er zijn landbouwgebieden waar de teruggang tot staan is gebracht. Hier en daar is zelfs sprake van een lichte groei. Dat neemt niet weg dat men kritische geluiden hoort over het agrarisch natuurbeheer. Is dat wel effectief en efficiënt? Waaraan valt het teleurstellende resultaat te wijten? Ligt het aan de beheerder? Is het stelsel van maatregelen en vergoedingen uit het oude Programma Beheer adequaat? ¹³ Dit stelsel is nu in de revisie: het nieuwe Subsidiestelsel Natuur en Landschap wordt flexibeler om beter maatwerk te kunnen leveren ¹⁴. Dat is nog niet alles. Het succes van het nieuwe stelsel staat of valt bij de kwaliteit van de samenwerking tussen boeren onderling en met de terreinbeherende organisaties die voor het beheer van hun gronden – en dus het herstel van de weidevogelstand – afhankelijk zijn van agrarische ondernemers ¹⁵. Er is regelmatig discussie of weidevogelbeheer beter is geborgd onder de functie natuur of landbouw, maar het is de vraag of dat nu de discussie moet zijn. Het gaat om het gevoerde beheer en de bestemming is daarbij van ondergeschikt belang.

Akkergrassen

Een akkerlandschap mag eruit zien als een monocultuur, de werkelijkheid is anders. Landbouw is alleen mogelijk bij de gratie van biodiversiteit, om te

¹³ Onderzoek naar beëindiging SAN-deelname, DLG, 2008. Grootste problemen: bureaucratie, verkoop van grond, vergoedingen te laag en problemen met beheer

¹⁴ www.natuurbeheer.nu

¹⁵ Visser, A. & A. Guldmond, 2009 | Samenwerken aan weidevogelbeheer, sleutels tot succes | CLM, Culemborg

Weidevogels in Wormer- en Jisperveld

Bij Natuurmonumenten staat de bescherming van weidevogels hoog in het vaandel. Toen de boeren uit het Wormer- en het Jisperveld wegtrokken, heeft Natuurmonumenten aanvankelijk zelf een bedrijf opgezet. Dat lukte niet. Toen bleek dat een nieuwe groep boeren wilde investeren in het gebied, heeft Natuurmonumenten de weilanden en de eigen beheerboerderij uiteindelijk aan hen langjarig in pacht gegeven. Er lopen contracten voor twaalf jaar. De boeren en Natuurmonumenten werken jaarlijks een uitgekiend beheersplan uit dat kan worden gewijzigd als de omstandigheden dat vereisen. Dit soort beheersplannen zijn een voorloper van het collectieve beheersplan zoals dat is opgenomen in het nieuwe SNL. Ook het beheer van de kadelanden bij Bodegraven-Noord is op deze manier ingericht ¹⁶.

Er worden zelfs complete werkploegen georganiseerd waarin boeren samenwerken...

beginnen in de bodem. Een goede landbouwpraktijk levert ook een rijk bodemleven op. Tegelijkertijd verlenen insecten die boven de grond leven, akkerbouw, tuinbouw en fruitteelt belangrijke diensten bij de bestrijding van ziekten en plagen. Dit wordt wel Functionele AgroBiodiversiteit (FAB) genoemd. Om deze insecten een geschikte leefomgeving te bieden moet de boer hen waardplanten bieden, die bijvoorbeeld langs akkerranden worden geteeld. Zulke randen hebben nog een tweede voordeel: zij belemmeren de afstroming en drift van voedingsstoffen en gewasbeschermingsmiddelen naar de sloot. Tegelijkertijd lokt de randvegetatie met haar vele insecten zangvogels aan en kleinere knaagdieren. In de lucht hangt dan de kiekendief, die weet dat zulke akkerranden – als ze maar breed genoeg zijn – buit genoeg bieden. Hoe weten wij dit? Niet door systematisch onderzoek maar omdat jarenlange verplichtingen tot braaklegging in Europa zulke flora- en faunasytemen opleverden.

Landschapsbedrijf

De praktijk laat zien dat werken aan natuur en het onderhouden van het landschap op elkaar kunnen aansluiten als twee stukken van een puzzel. Gedurende het groeiseizoen eist het natuurbeheer de meeste tijd op. Het landschapsonderhoud vindt veelal in de winter plaats. Dat maakt het voor de boer mogelijk zoveel mogelijk jaarrond arbeid in te zetten. Er worden zelfs complete werkploegen georganiseerd waarin boeren samenwerken. Zij ontwikkelen dan trots op het landschap waarvoor zij zich met zoveel enthousiasme inzetten.

¹⁶ Voorbeeldboer Melvin Stolwijk, ANV 'De Parmey', Bodegraven

Prachtig toch?

'Natuur en milieu zijn een hot item, maar je moet niet overdrijven. Natuur is geen park met een hek eromheen, maar juist iets wat je in combinatie met het dagelijkse bestaan tot waarde moet brengen. De combinatie van natuurcamping en boerenbedrijf is ook pr voor de agrarische sector. Het biedt de kans om af te rekenen met het stigma dat we wereldvreemde eigenheimers zijn, met een grote sigaar en gele klompen. En we krijgen de gelegenheid om uit te leggen dat aardappels niet aan bomen groeien! Prachtig toch?'

Hans van Nieuwenhuijzen, agrariër te Poortvliet.

Citaat uit 'Natuur als erfgoed, agrarisch natuurbeheer als venster op verbreding', 2007

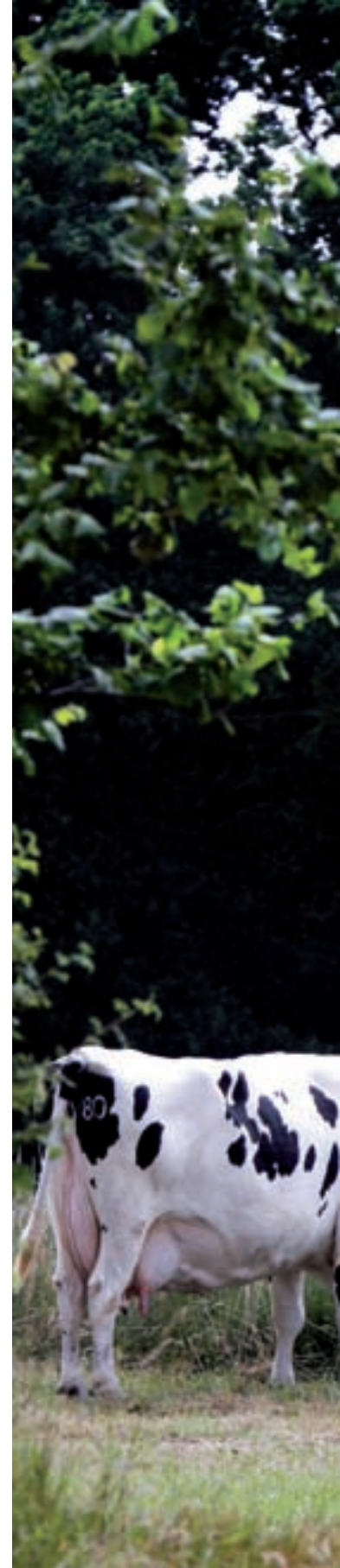
1.3 Ondernemerschap met natuur, zorg en recreatie

De natuurondernemers uit deze publicatie laten zien dat ondernemen met de natuur aantrekkelijk is maar tegelijk allesbehalve een sinecure. Ze blijken pioniers die steeds weer nieuwe barrières moeten nemen. Natuurlijk is kennis over productieprocessen, marktontwikkelingen en financiën belangrijk. Net als organisatietalent en communicatieve vaardigheden. Maar ondernemen is ten dele een rationeel proces. Er komt ook emotie en gevoel aan te pas. Doorzetten, anders durven zijn dan anderen maar altijd in combinatie met het vermogen om te leren van eigen ervaringen en fouten, zijn cruciale succesfactoren voor de huidige generatie natuurondernemers.

Boeren maken als iedere ondernemer talloze afwegingen. Veel natuurbeherende boeren zien zich voor specifieke afwegingen geplaatst: hoe ver ga ik met mijn schaalvergroting? Wordt het biologisch of niet biologisch? Moet ik een derde tak aan mijn bedrijf toevoegen? Kan ik behalve aan mijzelf ook aan anderen uitleggen wat ik aan het doen ben? Boeren wonen en werken immers in een glazen huis waar de burger niet alleen in wil kijken maar ook graag in wil meepraten.

Modern, efficiënt en toch natuurlijk

Specialistische ondernemers in het natuurbeheer gaan vaak over tot biologisch boeren maar dat is geen noodzakelijke voorwaarde, hooguit een gevolg. Met enkele aanpassingen kunnen zij aan de eisen van de biologische landbouw voldoen en daaruit extra inkomsten halen. Toch blijven zulke bedrijven in de minderheid. Natuurbeheer door boeren vindt in veel gevallen plaats op de gangbare bedrijven, die het als volwaardige (neven)activiteit inpassen. De toekomst van het beheer van natuur in de agrarische (cultuur)landschappen is dan ook afhankelijk van jonge, groeiende bedrijven die dankzij efficiency en schaalvergroting natuurbeheer tot meerwaarde brengen. Juist zulke bedrijven kunnen al dan niet in collectief verband, via Agrarische Natuurverenigingen, de continuïteit in het beheer waarborgen. Zij zijn flexibel genoeg om zich aan te passen aan veranderende omstandigheden en om risico te nemen. De ervaring leert bovendien dat jonge ondernemers anders tegen de natuur aankijken dan doorgaans de oudere generaties.

Welke natuurtypen kunnen boeren aan?

De vraag doet zich voor welke natuurtypen geschikt zijn voor agrariërs. Een waardevol deel van de EHS (hoge diversiteit) heeft zijn bestaan te danken aan vroegere landbouwpraktijken. Dat zou betekenen dat de natuurtypen die daarvan zijn afgeleid in principe door boeren kunnen worden beheerd. In de praktijk kan dat, maar het hoeft niet. Het hangt er maar van af welke productiemiddelen de boer tot zijn beschikking heeft. Soms zal hij aangepaste apparatuur of beesten nodig hebben (nat schraalland), maar dat geldt voor elke beheerder. De producten uit die natuur kan hij altijd wel verwerken met wat creativiteit en als regelgeving het niet blokkeert. Maar het beheren van schraalland heeft meer het karakter van loonwerk dan het inpassen van bloemrijk grasland of dotterbloem hooiland. Aan die producten kan de ondernemer meer waarde ontlenen voor zijn bedrijf. Een boer onderhoudt (wettelijk verplicht) poelen en sloten, al dan niet uitbested. Het materiaal is veelal het meest geschikt als compost. Beheren van moeras is een stap verder. Dit zal hij van nature niet zo snel doen. Toch zijn er inmiddels voorbeelden, ook in dit boekje, van boeren die dit kunnen en willen. Als het gaat om creatieve plannen door boeren om Robuuste Verbindingen vorm te geven: daar zijn al voorbeelden van in Brabant (ANV 'De Pielis in Balans') en Overijssel, in Liederholthuis (Salland en Vecht-Regge). Kortom de vraag beantwoorden welke natuur bij welke boer past is als een potje en deksel: maatwerk en soms ontstaan aanpassingen waardoor het in een keer past. Ook dat is ondernemerschap.

Natuur en de mensen: de multiplier

Verschillende natuurbeherende boeren ontwikkelen alleen en gezamenlijk nevenactiviteiten. Recreanten zijn op vele manieren welkom. Mensen die zorg behoeven, kunnen in een groene omgeving op verhaal komen door in de natuur bezig te zijn. Schoolkinderen komen langs en maken kennis met het boerenbestaan. Hierdoor worden extra bronnen van inkomsten gevonden. Deze nevenactiviteiten zijn geen noodzakelijke voorwaarde als het gaat om succesvol ondernemerschap in de natuur. Het is een keuze. Er zijn genoeg gespecialiseerde natuurbedrijven die het zonder neventakken doen. Neventakken op bedrijven moeten economisch op zichzelf kunnen staan, evenals de basistak. De praktijk leert dat de verschillende bedrijfstakken elkaar vaak wel op het stuk van rentabiliteit positief beïnvloeden.

Creatief plan voor
 een Robuuste
 Verbinding door
 de boeren van
 ANV 'De Pielis in
 Balans', Bergelijk.

De maatschappelijke vraag naar
 rust en ruimte groeit.

HOOFDSTUK 2

Landbouw en natuur: nieuwe perspectieven

Langzaam maar zeker verdwijnen de financiële steunmaatregelen die boeren overal in de Europese Unie kregen. Tegelijkertijd ontstaat er een nieuw politiek draagvlak voor beheer van natuur en landschap. Deze, en andere tendensen zijn van grote betekenis voor de agrarische ondernemer, voor de overheid en voor het plattelandsbeleid. Ze worden in dit hoofdstuk uitgewerkt.

Zij heffen het glas

Het is 2020. In het vernieuwde cultuurlandschap zien planten en dieren kans om te migreren omdat waterwegen, struwelen en houtwallen evenzoveel verbindingen vormen. De boer laat zich ondertussen niet onbetuigd. Hij maait een deel van zijn gras bewust verlaat. De samenleving waardeert dat door hem daarvoor een vergoeding te betalen. Samen met zijn collega's in de omgeving ontwikkelt en handhaaft hij dit mozaïek van sloten, struwelen, houtwallen en graslanden. Tevens ontstaat een aantrekkelijk landschap dat toeristen aantrekt. De boer gunt recreanten het recht van overpad. Bovendien laat hij ze tegen betaling overnachten, wat een extra bron van inkomsten betekent. Als de boer op zaterdagmiddag met zijn collega's een glaasje drinkt in de dorpskroeg, komt altijd de Ecologische Hoofdstructuur met de Robuuste Verbindingen ter sprake. Dan wordt er niet met de vuist op tafel geslagen. Dan heffen de vrienden er gezamenlijk het glas op. Zij weten immers uit eigen ervaring: het was een kans. Het was geen bedreiging. Uiteindelijk is de structuur van hun bedrijven er alleen maar sterker van geworden.

Landbouw is de basis, maar niet tot elke prijs

De landbouw geldt als de basis van economische ontwikkeling, welvaartsgroei en politieke stabiliteit. Vanzelfsprekend staat daarom de toekomst van de landbouw bij veel regeringen hoog op de politieke agenda's. Het belang van de landbouw als voedselproducent werd Nederlanders en andere Europeanen duidelijk tijdens en na de Tweede Wereldoorlog, toen voedseltekorten voor veel ellende en ontwrichting zorgden. Europese regeringscentra reageerden daarop met een Gemeenschappelijk Landbouwbeleid dat voedselzekerheid en een redelijke mate van welvaart, ook voor de landbouw, voorop stelde. Dit beleid was zo succesvol dat eind jaren zeventig overschotten ontstonden met de bekende 'boterbergen' en 'wijnplassen'.

Met het groeiend succes liepen ook de weerstanden tegen het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid op. Ontwikkelingslanden wezen op de verstoring van eigen binnenlandse markten en de landbouw vormde en vormt een belangrijk struikelblok in het wereldhandelsoverleg (WTO). Tegelijkertijd werd duidelijk dat de productieverhogingen tot forse milieuproblemen leidden. De kwaliteit van de leefomgeving, van natuur en niet in de laatste plaats de landbouwproductie zelf liepen gevaar.

Als reactie hierop zijn inmiddels de kosten en handelsbelemmeringen door de EU aanzienlijk teruggebracht. Nationale wetgevingen op gebied van water, lucht en bodem hebben de bedreigingen voor het milieu het hoofd geboden. Daartoe heeft de landbouw soms grote investeringen moeten doen. Niettemin vormen op het grensvlak van landbouw en natuur verdroging en eutrofiëring nog steeds een probleem. Al met al kan men constateren dat de Nederlandse landbouw topprestaties levert binnen de grenzen van een gezonde leefomgeving.

Ecologische Hoofdstructuur: breed gedragen

De doelen van het natuurbeleid en de sturing voor het bereiken ervan zijn begin jaren negentig in ons land vastgelegd in de zogeheten Ecologische Hoofdstructuur (EHS). De EHS is opgezet om een samenhangend netwerk van natuurgebieden te realiseren, zodat populaties van planten en dieren kunnen uitwisselen en daardoor gezond blijven. Die samenhang krijgt vorm door een samenstel van maatregelen: bescherming van belangrijke bestaande natuurgebieden, door uitbreiding en onderling verbinden van bestaande natuurgebieden. De EHS is een – ook internationaal gezien – uniek concept omdat het project een duidelijke samenhangende lange termijn visie uitstraalt. Het is bijvoorbeeld een inspiratie voor de Natura 2000 benadering. Niet in de laatste plaats is de EHS uniek vanwege de brede politieke en maatschappelijke overeenstemming over het nut, de noodzaak en de uitgangspunten voor de realisatie. Ook de landbouworganisaties stemden ermee in, in ruil voor afspraken over de inzet van instrumenten en middelen. In 1993 is afgesproken om het stelsel binnen 25 jaar te realiseren. De noodzaak tot het inrichten van de Ecologische Hoofdstructuur is versterkt door de klimaatsveranderingen, waardoor soorten snel moeten kunnen opschuiven in de ruimte.

Waterbeheer wordt veelal afgestemd op landbouw óf natuur. De uitdaging is om verbindingen te leggen tussen de functies. Het nieuwe GLB biedt hier bijvoorbeeld kansen voor.

Ruimte voor nieuwe uitdagingen: naast ‘traditionele’ landbouwproducten ook natuur en ontspanning

De uitdagingen voor de toekomst van de landbouw kunnen worden samengevat in de kernwoorden: marktgericht, duurzaam en omgevingsgericht. In de agrarische sector spreekt men wel over de drie O's: *ondernemer, onderneming, omgeving*. Deze drie factoren bepalen het karakter van elk boerenbedrijf¹⁷. Ondernemers concentreren zich op datgene wat de markt vraagt en aan mogelijkheden biedt. Zij werken voor goede opbrengsten maar willen ook het hun toevertrouwde erfgoed ongeschonden overdragen aan toekomstige generaties. Biodiversiteit is een basisvoorwaarde voor een moderne, productieve en duurzame landbouw. Dat niet alleen: burgers waarderen de rust en ruimte van het platteland, als tegenhanger voor de doorgaans drukke en lawaaiige stedelijke leefomgeving. Er is behalve vraag naar landbouwproducten ook roep om natuur, landschap, cultuurhistorie en tal van producten en diensten die de consument met natuur en landschap associeert. Boeren onderkennen de kracht van natuur en landschap in hun omgeving¹⁸. Dat maakt de ondernemer in hun wakker door diezelfde omgeving waar dat kan, ook te vermarkten. Diversiteit in ondernemerschap neemt toe¹⁹. De vraag is hoe ondernemers deze succesvol kunnen exploiteren. Wie zijn de klanten, wie is concurrent of partner?

Gebruik van het land op meerdere manieren

De druk op de grondmarkt is onverminderd hoog. Boeren komen in de eerste plaats hun collega's tegen op deze markt want velen kiezen voor schaalvergroting. Daarnaast blijven steden en dorpen ruimte vragen voor uitbreiding en infrastructuur. De druk op de ruimte is tegelijk groot door tal van projecten om landbouwgronden 'terug te geven' aan water en natuur. Veel partijen zijn betrokken bij het gebruik en de bestemming van grond: boeren, overheden, natuurorganisaties, particuliere grondeigenaren enzovoorts. De ruimtelijke ordening kent alleen enkelvoudige bestemmingen en gebruik van grond: òf natuur, òf landbouw òf woningbouw òf recreatie. Waterbeheer wordt veelal afgestemd op de landbouw òf op de natuur. Zo verwerft elke *stakeholder* zich een eigen territorium dat volgens de eigen uitgangspunten, tradities en idealen wordt ingericht. Een belangrijke uitdaging is om verbindingen te leggen tussen de functies in de vorm van multifunctioneel landgebruik. Een onderdeel van het landschap kan daarin verscheidene

¹⁷ www.rabobank.nl/bedrijven/advies/speciaal_voor_agrarische_ondernemers/bedrijfsopvolging

¹⁸ Houtskoolschets | brief Minister aan de Tweede Kamer, 12 september 2008, pag. 12, hoofddoel 2

¹⁹ RLG, 2009 | Boeren met een groen hart | Utrecht, RLG

bestemmingen tegelijk krijgen. In de praktijk gebeurt dat bij verschillende natuurbeheertypen die tevens (extensief) landbouwkundig worden gebruikt. Maar ze krijgen dan de status *natuur* met alle regelgeving van dien. Omgekeerd heeft landbouwgrond met weidevogelstelling (uitgesteld maaibeheer) ook een multifunctioneel gebruik. Maar het heeft nog steeds de status *landbouw* met alle rechten en plichten die daaraan vastzitten. Als doelen voor *waterveiligheid* centraal staan, krijgen gronden niet zelden een natuurbestemming. Maar ook daar treden conflicten op: is natuur dominant of water?²⁰ De uitdaging is om – samen met de EU – een bestemmingsmodel te ontwerpen waarin functies volwaardig worden gecombineerd. Het nieuwe GLB biedt kansen daarvoor. Het toekomstig beleid ondersteunt een vernieuwende agrarische sector die behalve producent van voedsel ook een platteland onderhoudt in al zijn facetten²¹. Versterking van concurrentiekracht wordt gecombineerd met het leveren van maatschappelijke diensten zoals natuur, landschap, water en cultuur(historie). Er zijn net zoveel manieren om dat te doen als er bedrijven zijn en boeren moeten elkaar de ruimte geven om hun eigen keuzes te maken. De pioniers, die nu al natuurbeheer in hun bedrijfsmodel hebben geïntegreerd zijn hiervoor een bron van inspiratie.

Boeren, burgers en natuurbeschermers: verschillende werelden

De diverse voorbeelden van ondernemers die natuur een volwaardige plaats geven in hun bedrijf wijzen erop dat overheden, natuurorganisaties en boeren nog steeds niet dezelfde taal spreken, als natuurbeheer op de agenda verschijnt. De boer denkt vanuit dynamiek in ondernemerschap en in rendement. Dat kan mede worden gerealiseerd door de vergoedingen die de overheid geeft voor het beheer. Investerings- en beheer van natuur moet voor de ondernemer tot economische waarde kunnen worden gebracht. Het streven naar continuïteit van de bedrijfsvoering vertaalt zich in de eisen die ondernemers stellen aan de zekerheid over de hoogte en duur van afspraken en vergoedingen. Overheden en natuurorganisaties daarentegen, denken vanuit de ontwikkeling en bescherming van leefgemeenschappen en stellen op basis daarvan ecologische doelen met een gefixeerd eindbeeld in de vorm van natuurtypen. Deze verschillende invalshoeken maken de dialoog tussen boeren en natuurbeschermers lastig. Daarbij wordt vaak vergeten dat natuur en – zeker – natuurontwikkeling een dynamisch proces is, waarbij wel de voorwaarden kunnen worden gestuurd, maar niet het einddoel. Het kost tijd en het vergt aandacht voor elkaar om deze twee benaderingen te verenigen in de dialoog tussen boeren en natuurbeschermers (overheden en natuurorganisaties).

Daarnaast is er de maatschappelijke beleving van natuur en de ontwikkeling van nieuwe natuur. Daarin zijn paradoxen herkenbaar. Een grote meerderheid van de Nederlanders hecht veel waarde aan bescherming van natuur. Tegelijk tonen zij zich vaak genoeg bezorgd en verontrust als grote landbouwgebieden in hun nabije omgeving worden aangewezen om te worden omgezet in natuur. Dat zien we bijvoorbeeld in de Meije graslanden, bij Bodegraven. De achterliggende ecologische motieven voor de omvorming overtuigen dikwijls niet. Door de sterke en sectorale aandacht vanuit de natuurbescherming voor de technisch-

20 Min. V&W, 2009. | Water in beeld, voortgangsrapportage over waterbeheer in Nederland |

21 www.minlnv.nl/portal

ecologische kant van de EHS verdwijnen de mogelijkheden voor integratie van sociale, economische en ecologische waarden van natuur uit het zicht: natuur als onderdeel van multifunctioneel landgebruik. Bredere en soms anderzootige waardetoekenningen krijgen te weinig aandacht. Daardoor neemt het maatschappelijk draagvlak voor natuur af.

Nieuw perspectief op natuurontwikkeling

Juist in deze situatie van tegenstelling tussen landbouw en natuur is het nodig om een nieuw perspectief op natuurontwikkeling te bieden. Enkele kenmerken van zo'n nieuw perspectief zijn: (1) ontwikkelingsgerichte en dynamische natuurbenadering, (2) bredere benadering van wisselwerking tussen natuur én landschap en (3) multifunctionaliteit in landgebruik.

(1) Een ontwikkelingsgerichte en dynamische natuurbenadering

Op dit moment vinden er belangrijke veranderingen plaats in de uitvoering van het natuurbeheer. Werd er in de afgelopen jaren afgerekend op aantallen gerealiseerde soorten, vanaf nu ligt de focus op het te voeren beheer en de milieucondities. Dat is ook het enige dat beheerders samen kunnen sturen. Dat geldt voor alle EHS gebieden, inclusief Natura 2000, ook al zijn daarvoor doelsoorten geformuleerd. Ecosystemen zijn zeer dynamisch, al was het alleen maar omdat zij deel uitmaken van een sterk veranderende omgeving. Denk bijvoorbeeld aan de klimaatverandering ²². Natuurtypen zijn abstracties in een werkelijkheid die voortdurend in beweging is. Voorspelbaarheid in natuurontwikkeling blijft beperkt, zo heeft onder andere het verschrallingsbeheer laten zien. Hydrologische omstandigheden kunnen worden gestuurd, maar kwel en waterkwaliteit zorgen soms voor verrassingen. Toch zijn het deze twee elementen (verschralling en waterbeheer) die de basis vormen voor natuurontwikkeling in de voormalige agrarische cultuurlandschappen ²³. Dat zijn twee piketpalen van het speelveld en dat heeft consequenties voor het economisch gebruik. De derde piketpaal is de ruimtelijke samenhang. Binnen een dergelijk speelveld kan een ondernemer creatief en innovatief aan de slag en dat is anders bij een net ingericht natuur-

22 Prins H., 2009 | Dynamische versus statische natuur en de betekenis daarvan voor natuurcompensatie | Essay t.b.v. derde ronde tafel gesprek biodiversiteit i.o.v. Stichting Shell Research

23 Dijkman, W. & J. van Vliet, 2009 | Boeren beheren natuur in Westelijke Langstraat | Culemborg, CLM rapport 08134

Boeren 'vermarkten' steeds meer natuur en ontspanning.

gebied dan bij een reeds jaren bestaand reservaat. Ondernemerschap speelt daar juist op in.

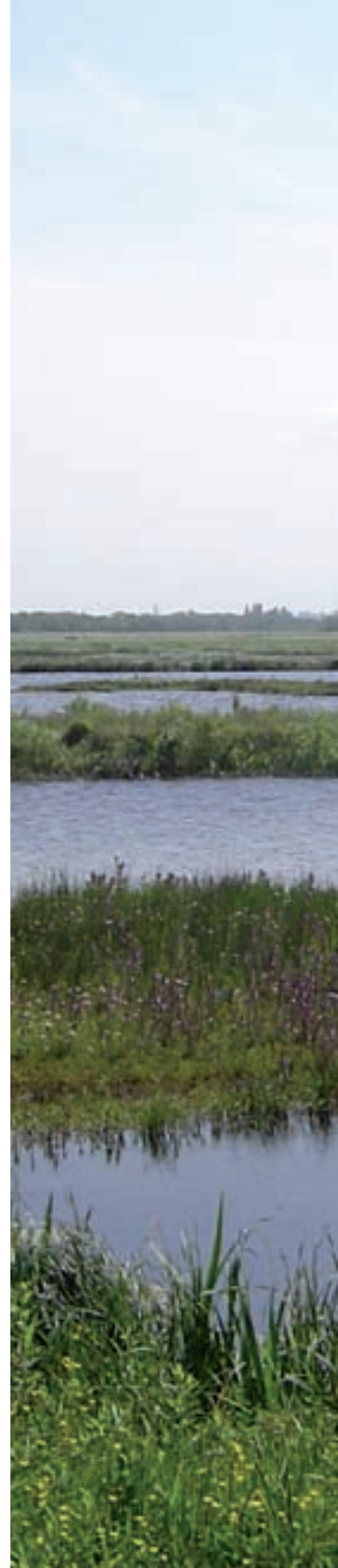
(2) *Wisselwerking natuur en landschap*

De Ecologische Hoofdstructuur is ontwikkeld om ruimtelijke samenhang te realiseren. Toen die samenhang onvoldoende van de grond bleek te komen is het concept van Robuuste Verbindingen geïntroduceerd. Die urgentie van ruimtelijke samenhang is door de klimaatsverandering alleen maar versterkt. In die ruimtelijke samenhang kan meer worden bereikt als natuurontwikkeling wordt verbreed en geïntegreerd in een *landschappelijke* en *ondernemende* benadering. Niet de hectares en bestemmingen staan centraal, maar de landschappelijke structuren waarbinnen natuur maar ook landbouw, water en recreatie zich kunnen ontwikkelen (*groenblauwe dooradering*)²⁴. Het is immers structuurvariatie in het landschap die het cultuurlandschap mede zijn grote biodiversiteit heeft gegeven. Dan is landbouw in interactie met natuur mogelijk. Het is ook deze benadering die een doorbraak kan betekenen op het grensvlak van landbouw – landschap – natuur. Dat kan een succes worden als het concept van *multifunctioneel landgebruik* verder wordt ontwikkeld.

(3) *Grensverkeer landbouw-natuur: multifunctioneel landgebruik*

Deze landschappelijke en ruimtelijk samenhangende benadering doet een sterk beroep op het omgevingsbewustzijn van de agrarische ondernemer of hij wil of niet. De provincies zijn hard aan het werk om aan de Ecologische Hoofdstructuur inclusief de Robuuste Verbindingen verder uitwerking te geven. Dit is ruimtelijk niet vrijblijvend en dat staat op gespannen voet met vrijwilligheid. De eisen van het waterbeheer doen daar nog een schepje boven op. Daarom wordt in beekdalen en veenweidegebieden de natuur geconcentreerd op de lager liggende delen en dat stelt eisen aan het (aangrenzend) landgebruik want de watersystemen van landbouw en natuur zijn kwantitatief en kwalitatief aan elkaar gekoppeld. Met name in deze grensgevallen kan de benadering van multifunctioneel landgebruik een doorbraak betekenen. Door een uitgekende combinatie van landbouw, landschaps- en natuurbeheer kan er een soort *buffer management* ontstaan, dat weinig landbouwgrond hoeft te kosten en waar de boer wordt vergoed voor de diensten die hij levert. Deze dienstverlening kan heel divers zijn. Ze varieert van actief natuurbeheer tot het akkoord gaan met bepaalde beperkingen in de omstandigheden rond de agrarische productie. Wie zogenaamde helofytenfilters gebruikt en bovendien watergangen natuurvriendelijk inricht, kan al een wezenlijke bijdrage leveren aan de bescherming van de natte natuur in de buurt. Investerings in technologische aanpassingen kunnen onderdeel uitmaken van deze diensten, zoals bepaalde vormen van drainage.

24 Opdam, P., et al. 2006.
| Ecological networks: a
spatial concept for Multi-
actor planning of sustainable
landscapes | Landscape and
Urban Planning 75: 322-332

Het nieuwe Subsidiestelsel Natuur & Landschap

Ontwikkeling en beheer van natuur wordt gestuurd door de provincies in opdracht van de Minister voor Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. De beheervergoedingen worden vanaf 2010 in een nieuwe vorm gegoten: het *Subsidiestelsel Natuur & Landschap*, SNL²⁵. Het SNL kent een index Natuur en Landschap en die introduceert een gemeenschappelijke taal voor natuurbeleid. De index onderscheidt natuurtypen en landschapstypen. Daarbinnen worden *natuurbeheertypen*, *landschapsbeheertypen* en *agrarische beheertypen* onderscheiden. Deze laatste worden gebruikt als eenheden voor het bepalen van de vergoedingen, die gebaseerd zijn op *beheerinspanningen*. Wie in aanmerking komt voor zulke vergoedingen, gaat met de provincie een contract aan waarbij hij zich verplicht alles te doen om een welomschreven natuurelement in stand te houden. Voor elk beheertype is een normbedrag vastgesteld waarvan een vast percentage wordt vergoed. Regio's mogen eigen te vergoeden diensten aan het systeem toevoegen, zodat regionaal maatwerk kan worden geboden. Daardoor geeft het nieuwe systeem meer ruimte voor een multifunctionele benadering. Ook kan worden ingespeeld op plaatselijke initiatieven, bijvoorbeeld uit de hoek van agrarische ondernemers. De begrippen *particulier* natuurbeheer en *agrarisch* natuurbeheer zeggen iets over de bestemming van de grond en de vergoedingsbasis voor het beheer, niet over het beoogde natuurdoel. De vergoedingen voor het agrarisch beheer zijn gebaseerd op de

opbrengstderving door de vrijwillige productiebeperkingen, zoals uitgesteld maaibeheer of geen bemesting. Als de functie (bestemming) van een bepaald perceel 'natuur' is geworden of als het om landschapsonderhoud gaat, worden alle beheerwerkzaamheden vergoed, gecorrigeerd voor eventuele opbrengsten. Dat mag van de Europese Unie, maar niet voor werkzaamheden of opbrengstderving die al een wettelijke verplichting²⁶ zijn. Zo mag het baggeren van sloten niet worden vergoed omdat dat is vastgelegd in de keur, de wettelijke verplichting door het waterschap. Gebeurt dat echter tegen meerkosten op een natuurvriendelijke manier, baggerspuiten bijvoorbeeld, dan mogen de extra kosten wel worden vergoed.

Contracten via SNL worden aangegaan voor een periode van 6 jaar. Zij kunnen altijd worden verlengd. Principeovereenkomsten mogen voor langere tijd worden aangegaan. Voor vergoedingsafspraken geldt echter een maximale termijn van zes jaar. Om de kwaliteit van het beheer te versterken en de controlelast te verminderen geven de provincies de voorkeur aan contracten met gecertificeerde beheerders die hebben bewezen over de kwaliteiten voor natuurbeheer te beschikken. Certificering wordt ingevoerd in 2012. Bij het beheer door boeren kunnen Agrarische Natuur Verenigingen een belangrijke ondersteunende rol spelen bij de certificering. De gebieden waar een vergoeding kan worden verkregen staan in het provinciale *Natuurbeheerplan*. Dat is een ruimtelijk plan waarin onder andere de EHS nader wordt ingevuld.

Wisselwerking tussen (natte) natuur en landschap geeft meer biodiversiteit. Dit vraagt innovatief beheer van ondernemers. Beesten kunnen ingezet worden.

25 www.natuurbeheersubsidie.nl

26 www.catalogusgroenblauwediensten.nl

HOOFDSTUK 3

Wat is nodig voor meer natuurbeheer door boeren?

HOOFDSTUK 3

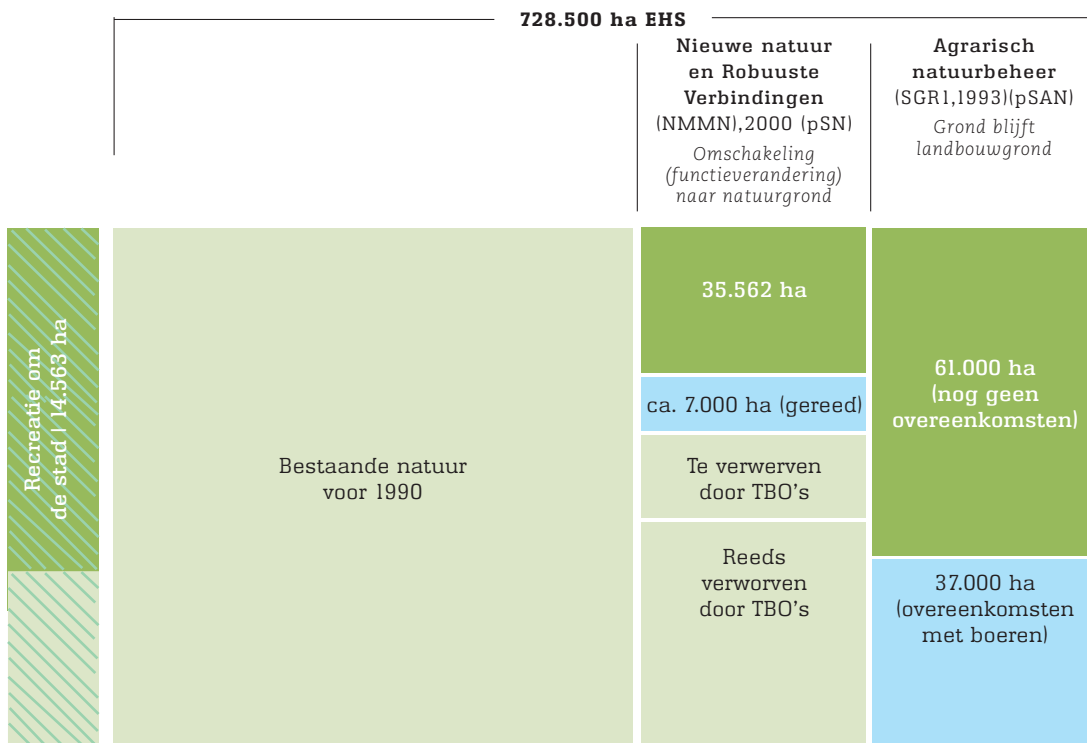
Ambities onder spanning (zie schema)

Er ligt nog een forse uitdaging voor particulieren, onder wie boeren, om te voldoen aan de doelstellingen die met 'de omslag' in 2005 zijn gesteld. Die omslag gaf particulieren de kans om ook natuurdoelen te realiseren. Op 1 januari 2009 hadden particulieren met elkaar nog maar 7.000 ha van de beoogde 43.000 ha aangepakt. In het agrarisch natuurbeheer was op diezelfde datum 37.000 van de 98.000 ha gehaald (binnen de EHS), van de Robuuste Verbindingen (27.500 ha) was ca. 1.400 ha gereed. Als het gaat om Recreatie om de Stad was eind 2008 ca. eenderde van de 14.500 ha gerealiseerd (te realiseren in 2013) ²⁹.

WAT IS NODIG VOOR MEER NATUURBEHEER DOOR BOEREN?

Na de beschrijving van de tendensen in het vorige hoofdstuk, komt nu aan de orde wat er moet gebeuren willen boeren kansen grijpen om binnen de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) en recreatiegebieden natuur te realiseren en te beheren.

Overall in Nederland zijn inmiddels gezamenlijke EHS- en recreatiedoelstellingen geformuleerd. Hier liggen grote kansen voor agrarische ondernemers, omdat zij een wezenlijke factor zijn bij het realiseren van al deze voornemens. In 2005 is namelijk in de realisatie van de EHS een omslag gemaakt 'Van verwerving naar beheer' ²⁷. Dit is een uitnodiging aan boeren om naast agrarisch natuurbeheer ook kansen te benutten om zélf nieuwe natuur te realiseren en te beheren. In dit zogeheten particulier natuurbeheer krijgt landbouwgrond de bestemming natuur. Het eigendom en beheer komen dan in handen van particulieren, waaronder boeren.

De uitdagingen voor (agrarische) ondernemers schematisch in beeld (bron: zie noot 29)

- De Nationale Landschappen komen terug in alle blokken van het schema, liggen deels ook buiten de EHS.
- De Nationale Parken liggen in de EHS.
- 45% van alle EHS-hectares op het land is tevens Natura 2000-gebied.

■ Nog te realiseren door particulieren, waaronder agrarische ondernemers (stand per 1-1-2009)

■ Gerealiseerd door particulieren, waaronder agrarische ondernemers

Integrale aanpak

‘De schijnbare tegenstelling tussen boer en natuur, zoals die de afgelopen decennia gecultiveerd lijkt, moeten we opheffen. Wij, als samenleving, hebben er alle belang bij dat de boer in staat gesteld wordt natuur te gaan beheren. Dat zit hem ook in de genen. Daarom moeten we bij gebiedsontwikkeling de agrariërs meenemen in een integrale aanpak. Dat heeft een multiplier effect en dient natuur, landbouw, water en recreatie. De burger profiteert daarvan. Wat willen we nog meer?’

Paul Rüpp, gedeputeerde provincie Noord-Brabant en voorzitter van de IPO-Adviescommissie Landelijk Gebied.

Daarnaast is er behoefte aan meer Recreatie om de Stad (RodS). Sinds 2007 hoeven de hiervoor aangewezen gebieden in de vier Randstadprovincies niet langer te worden verkocht aan de overheid. Boeren kunnen nu ook zelf het recreatiegroen naar eigen inzicht realiseren, mits voldoende recreanten kunnen worden opgevangen. De voorbeelden in deze publicatie²⁸ tonen aan dat dit kan maar tegelijkertijd komt naar voren dat er veel hobbels en kuilen zijn in de weg naar aanleg en beheer van groen door boeren zelf. Dat spreekt ook uit de cijfers (zie schema).

De bereidheid en belangstelling zijn er. Boeren kunnen het ook. Maar de minister en LTO constateren dat er wel iets moet gebeuren om meer boeren over de streep te helpen. De basis daarvoor is een *cultuuromslag* bij alle betrokken partijen: de boeren zelf, de overheden, maar ook bij natuurorganisaties in de wijze waarop zij zaken doen met boeren. In de volgende passages worden enkele voorwaarden uitgewerkt die kunnen leiden tot een grotere deelname van boeren en een versnelling van de realisatie van de EHS in het algemeen. Deze zijn gebaseerd op de praktijk van het werken met boeren.

Integrale gebiedsontwikkeling

Landinrichting heeft decennia lang in dienst gestaan van de landbouw met als doel de versterking van de agrarische structuur. Sinds de invoering van de Ecologische Hoofdstructuur verschuift het accent naar realisatie van nieuwe natuur. In de praktijk betekent dit dat er minder land overblijft voor de agrarische ondernemers, terwijl die zelf ruimte nodig hebben voor bedrijfsontwikkeling. Het gebiedsproces is vaak een planningsproces en een onderhandelen over hectares voor de twee domeinen: landbouw of natuur. De uitdaging is om het anders aan te pakken: van een planningsproces naar een proces van gebiedsontwikkeling, meer evenwicht tussen doelen te vinden, te zoeken naar integratie van de claims en ondernemers uitdagen om zelf te gaan ondernemen met nieuwe vragen van de samenleving. Wat is daarvoor nodig?

²⁷ www.minlnv.nl/portal

²⁸ Voorbeeldboeren Jan en Mieke Duijndam, Delfgauw

²⁹ Groot project EHS (tweede rapportage 2008) en voor de cijfers RodS: Natuurbalans 2008

Als boeren al generaties lang investeren in bodemverbetering en een effectief waterbeheer, dan is er een mentale omslag voor nodig om met evenveel enthousiasme te werken aan het omgekeerde: het bewust laten verarmen van bodems en het terug laten komen van die oude kronkelbeek.

Convenant Groot Wilnis – Vinkeveen

Nederland kent weinig plekken waar op het gebied van landbouw en natuurbeheer zoveel tegelijk speelt als Groot Wilnis en Vinkeveen. Het gebied kent een gezonde agrarische sector maar daarnaast ook bodemdaling door oxidatie van het veen, een versnipperd watersysteem en een indrukwekkend bestand aan weidevogels. De groenblauwe slinger door Nederland, ook wel aangeduid als de Groene Ruggengraat, loopt dwars door het gebied waardoor er aan de natuur tal van kansen moeten worden gegeven. Dat komt elkaar allemaal tegen op luttele vierkante kilometers. Hoe los je dat op? De provincie Utrecht heeft haar regisserende rol goed gespeeld. Regionale overheden, boerenorganisaties en natuurorganisaties kregen de opdracht aan te geven wat er moet gebeuren om aan de talrijke claims die op het gebied liggen, gevolg te geven. Het **hoe** wordt ingevuld door alle betrokkenen in het gebied samen. Dat heeft tot resultaat geleid. Alle betrokkenen stelden samen een concept-convenant op. Gedeputeerde Staten van Utrecht plaatsden daar op 16 juni 2009 hun handtekening onder en hoopt dat de andere partijen dat ook snel doen. Dan kan de schop de grond in.

Ownership, trots en cultuuromslag

In een marktconforme setting van gebiedsontwikkeling beperkt de overheid zich tot het helder formuleren wat de vraag is naar natuur, landschap, water, recreatie e.d. ('doelen') voor een bepaald gebied. Dat is de **wat** vraag. Vervolgens is het aan de ondernemers om voorstellen te doen **hoe** dat kan worden geleverd. Door ondernemers uit te dagen zelf initiatief te nemen worden nieuwe doelen voor een gebied gemakkelijker geaccepteerd. Dan ontstaat wat wel wordt aangeduid met de Engelse term *ownership*. Het is meer dan draagvlak creëren voor een onderhandelingsresultaat. Het gaat erom dat boeren veranderen van een toeschouwer bij een planningsproces in een deelnemer aan eigen gebiedsontwikkeling. Er is *ownership* als bijvoorbeeld de mensen in de omgeving het opnieuw laten meanderen van de gekanaliseerde beek mede als hun project beschouwen en niet alleen dat van waterschap of de provincie ³⁰. Zo'n gevoel van *ownership* komt niet zomaar tot stand. De boer heeft het cultuurlandschap gemaakt zoals het is omdat er een markt bestond – en bestaat – voor door hem geproduceerd voedsel. Boeren zijn trots op het landschap dat zij van hun vaders hebben geërfd en verder ontwikkeld. Als de maatschappelijke vraag niet meer (helemaal) past bij dat landschap, dan kost het tijd om die trots te verleggen naar een omgeving met andere kenmerken. Als de boeren bijvoorbeeld al generaties lang investeren in bodemverbetering en een effectief waterbeheer, dan is er een mentale omslag voor nodig om met evenveel enthousiasme te werken aan het omgekeerde: het bewust laten verarmen van bodems en het terug laten komen van die oude kronkelbeek ³¹.

Het bedrijf centraal: grond voor grond

Grond voor een natuurgebied wordt doorgaans verkocht voor dezelfde prijs die deze zou opbrengen als de bestemming 'landbouw' was gebleven. De bedoeling is dat boeren met dit geld vervangende grond terug kunnen kopen en dat het andere boeren niet in een nadelige positie brengt. Maar deze gang van zaken vergroot doorgaans wel de spanning op de grondmarkt. De grond die voor natuur wordt aangewezen is niet zelden van bedrijven in volle ontwikkeling. In een tijd waarin schaalvergroting de voornaamste strategie lijkt voor continuïteit op langere termijn, zijn deze ondernemers meestal niet geïnteresseerd om mee te werken, ook niet als het om agrarisch natuurbeheer gaat. Als veehouders in

³⁰ Voorbeeldboer Kinderman, Veenwouden

³¹ Dijkman, W. & J. van Vliet 2009 Westelijke Langstraat, parel van boeren natuurbeheer | CLM, Culemborg

weidevogelgebieden wordt gevraagd om delen van het gras later in het seizoen te maaien, dan verliezen zij goed ruwvoer voor de koeien. Het is mooi om dan een vergoeding voor opbrengstderving te ontvangen, maar de boer blijft dan toch met een wezenlijke vraag zitten: is er in de omgeving vervangend goed ruwvoer beschikbaar? Immers, het aantal koeien op het bedrijf vermindert niet en veelal is er geen grond ‘over’ in een gebied. Een patstelling is dan het gevolg. De uitdaging is om een verleidingsstrategie voor natuurontwikkeling toe te passen die de ontwikkelingsmogelijkheden van ondernemers in tact laat. Kortom, een actieve opstelling van overheid en ondernemer is nodig met als inzet gezamenlijk tot een oplossing te komen: niet onderhandelen over het *wat*, maar over het *hoe*.

Dat kan als de overheid bereid is om het risico te nemen om vervangende grond aan te bieden. Dit staat bekend als het *grond voor grond* principe. Verschillende provincies zijn al aan het verkennen hoe deze benadering in de praktijk succesvol kan werken. Dat vraagt om twee sporen: een grondbank en kavelruil. Een gebiedsanalyse inventariseert de behoefte aan natuurgebied en van landbouwgrond en dat bepaalt hoeveel grond in depot wordt gehouden. Daarnaast wordt zeer actief het instrument van kavelruil ingezet waarbij niet alleen grond wordt geruild, maar ook wordt geïnvesteerd in nieuwe infrastructuur. Als dat lukt mag de overheid van ondernemers verwachten dat zij meewerken en in het uiterste geval ook dwingend optreden door bijvoorbeeld verplichte herverkaveling en onteigening. Dwingende maatregelen zouden echter een sluitpost in gebiedsontwikkeling moeten zijn en geen input.

Beheerbaarheid

Als boeren van begin af aan worden betrokken, staat ook de *beheerbaarheid* van de natuur direct op de agenda. Dat gebeurt op meerdere schaalniveaus: van perceel tot en met regio. Gaat het bijvoorbeeld om een langgerekt natuurgebied met een verbindende functie – de Robuuste Verbindingszones – dan ligt het eerder in de lijn om de aangrenzende boeren te vragen om de natuur te beheren en in te passen in hun bedrijfsconcept. Bij grotere aaneengesloten stukken is dat moeilijker, maar er is een groeiende groep boeren die voltijsds natuurbeheerder willen worden. Ook op het niveau van het perceel kunnen er mogelijkheden worden gecreëerd om natuurbeheer en landbouw beter te combineren door bijvoorbeeld een afwisseling aan te brengen tussen natte en droge delen. Maaimachines hebben de grootste moeite met natte gronden, tenzij er droge stukken zijn die als een soort *vluchtheuvel* dienen. Tegelijkertijd dient die afwisseling de diversiteit. Dat betekent (milieu)winst aan alle kanten.

Geleidelijkheid

Het ontwikkelen van natuur in samenhang met landbouw en een stimulerende rol voor alle betrokkenen vraagt om geleidelijkheid (ontwikkelingsgerichte benadering). In veel gevallen betekent het bestemmen voor natuur dat men voedselarme bodems laat ontstaan, die veelal ook een ander – natter – waterregime krijgen dan de omgeving. Het is nogal wat voor een boer om goede landbouw-

Ontwikkeling van natuur kan beginnen met agrarisch natuurbeheer en zo nodig met aanpassen van het waterbeheer om dan geleidelijk over te gaan in zwaardere vormen, inclusief functieverandering.

Verklaring van Linschoten ³⁴

In de ‘Verklaring van Linschoten’ (27 mei 2009) wordt de minister van LNV in samenwerking met de provincies en in overleg met de ondertekenaars gevraagd mogelijk te maken dat:

- Particulieren een betere ondersteuning krijgen bij complexe aanvragen om op hun grond natuur te ontwikkelen en te beheren;
- Er financiële stimulansen worden ontwikkeld voor particulieren, gericht op volledige vergoeding van de grondwaarde bij nieuwe natuur en gelijkberechtiging van aankoopsubsidies bij bestaande natuur;
- Er fiscale stimulansen komen voor particulieren door middel van een persoonsgebonden aftrek voor natuur, vergelijkbaar met de aftrek voor rijksmonumenten. Daarnaast wordt gevraagd om een beperking van belastingheffing bij staking van landbouwbedrijven die permanent willen overschakelen naar natuur.

Er wordt naar gestreefd de uitgewerkte voorstellen in 2009 voor goedkeuring aan de Europese Commissie aan te bieden.

gronden in een keer met een bulldozer om te vormen naar natuur. Het alternatief is om – niet vrijblijvend – de weg van de geleidelijkheid te kiezen (zie kader in hoofdstuk 1: schraalhans keukenmeester). Dat sluit beter aan bij het boerenbedrijf dat zich niet van de ene dag op de andere dag laat veranderen. Een dergelijke benadering staat bekend als ‘overgangsbeheer’, bij uitstek een vorm van multifunctioneel landgebruik. Het hoeft niet te betekenen dat er direct een functieverandering plaatsvindt, als er maar bindende afspraken worden gemaakt voor toekomstige ontwikkelingen. Ontwikkeling van natuur kan beginnen met agrarisch natuurbeheer en zo nodig met aanpassen van het waterbeheer om dan geleidelijk over te gaan in zwaardere vormen, inclusief functieverandering. In deze benadering faseert de landbouw langzaam uit en natuur in. De agrarische ondernemer kan het bedrijf geleidelijk aanpassen en wordt in staat gesteld ondernemerschap met idealisme voor de natuur te combineren, zonder dat de continuïteit van zijn bedrijf in de waagschaal wordt gesteld. Deze benadering wordt in de EHS ontwikkeling toegepast. Ze gaat dan bijvoorbeeld gepaard met bindende afspraken over toekomstig gebruik en inrichting ³². Er kan vaak meer dan men denkt. Een geleidelijke omvorming is ook in het belang van natuur. Plotselinge veranderingen in het beheer van agrarische grond leiden tot mono-dominanties van een of enkele soorten zoals zuring, distels, pitrussen etc. Terwijl een geleidelijke afbouw leidt tot een geleidelijke verschuiving in soortensamenstelling.

Gelijkwaardigheid

Als boeren een prominente rol spelen in het natuurbeheer, worden zij gelijkwaardige partners van de terreinbeherende organisaties in ons land (Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, Provinciale Landschappen en (andere) particulieren). Deze gelijkwaardigheid is gemarkeerd in de ‘Verklaring van Linschoten’ ³³, zeker waar het om geld gaat.

Het gaat echter om meer dan geld. Boeren en terreinbeheerders zijn elkaars burens en daar ligt een natuurlijke basis voor samenwerking. De succesvolle samenwerking tussen de terreinbeherende organisaties en de boeren begint met de erkenning dat beiden elkaar wat te bieden hebben en dus complementair zijn. Het lijkt voor de hand te liggen: de boer heeft de productiemiddelen om de terreinen te beheren en de terreinbeherende organisatie heeft de kennis

³² Voorbeeldboeren van ANV ‘De Pielis in Balans’

³³ www.minlnv.nl/portal

³⁴ www.minlnv.nl/portal

Financiering Landschap

De Taskforce Financiering van het Landschap onder leiding van Rinnooy Kan heeft in een advies aan de minister van LNV (2008) erop gewezen dat overheden onvoldoende in staat zijn om de aantasting van landschapskwaliteit te stoppen die ontstaat door stedelijke ontwikkeling. Het huidige beleid, aldus het advies, sluit niet goed aan op het ondernemerschap van de grootste grondgebruiker in de agrarische cultuurlandschappen: de landbouw. Zij beveelt aan boeren te betalen voor landschapsbeheer ter compensatie van de aantasting door bijvoorbeeld stedelijke ontwikkeling. Dat zou kunnen door een landschapsfonds in te stellen en een planbatenheffing. ‘Het profijt- en schadebeginsel rechtvaardigen toepassing van dergelijke mechanismen’, aldus het advies ³⁹.

van natuur om de boer te adviseren hoe de natuurdoelen te realiseren, te monitoren etc. Hoewel er tal van goede ervaringen zijn ³⁵, blijken in de praktijk van samenwerking tussen TBO's en boeren toch nog regelmatig problemen op te treden ³⁶. Het kan anders, het kan beter. De luiken moeten open bij alle betrokkenen: boeren, natuurorganisaties en overheden. Benoem de gevoeligheden, erken ze, neem ze serieus en werk samen met empathie voor elkaars doelen en gevoeligheden.

Natuurcompensatie

De komst van nieuwe stadswijken, industrieterreinen of infrastructuur, zoals bijvoorbeeld wegen heeft negatieve gevolgen voor natuur en landschap in het landelijk gebied. Als zulke ontwikkelingen natuurwaarden zoals leefgemeenschappen van dieren en planten bedreigen, worden er snel – al dan niet op wettelijke basis – compensatieafspraken gemaakt voor de ontwikkeling van nieuwe natuur ³⁷. Zo wordt er geanticipeerd op te verwachten maatschappelijke weerstanden. Voor de landbouw betekent dit vaak dubbel grond inleveren: voor het urbane of industriële project zelf en daarna nog een keer omdat er een natuurgebied moet komen. Maar dat niet alleen. Projectontwikkeling tast vaak de ‘ruimtelijke kwaliteit’ aan. Dat het ook anders kan laat bijvoorbeeld Midden Delfland zien, een gebied omringd door de steden van de Rijnmond en de Haaglanden (Delft, Rijswijk) die compensatiegelden voor stedelijke ontwikkeling hebben samengebracht in een landschapsfonds ³⁸. Dit fonds investeert in medegebruik door recreanten van het landbouwgebied.

Ook worden ontwikkeling en onderhoud van landschappelijke en cultureel-historische elementen gefinancierd. Tenslotte kwamen overgangszones tot stand tussen de stedelijke omgeving en het echte platteland. Juist door het multifunctioneel karakter van deze stroken ontstaan mogelijkheden voor ondernemers. Zo zien wij aan de randen van Midden Delfland geen tegenstelling tussen stad en platteland maar een wederzijdse versterking.

Eendracht maakt macht

De gereserveerde houding tegenover natuurbeheer door particulieren is ingegeven door de vrees voor versnippering van beheer en gebrek aan kwaliteit en continuïteit van het beheer. Natuurbeheer door particulieren kan diversiteit in

³⁵ Voorbeeldboeren Reiderwolde (www.reiderwolde.nl)

³⁶ Claassen, A. 2008 Bijzonder functioneel, verkenning naar de mogelijkheden voor biologische landbouw op terreinen van SBB, NM en BL BMF, Tilburg

³⁷ Sprekend Platteland, 2009 | Logisch maar wel spannend, twaalf gesprekken over de Houtskool-schets, pag. 18 | Den Haag

³⁸ www.middendelfland.nl/index

³⁹ Taskforce financiering landschaps, 2008 | Landschap verdient beter! | Advies aan de Minister van LNV Ministerie van LNV, Den Haag

beheer betekenen. Maar is het ook denkbaar dat het juist extra natuurkwaliteit levert? Als die natuurkwaliteit echt afhankelijk is van eenheid in het beheer van het totale gebied, dan kunnen natuurondernemers deze samenhang realiseren door gezamenlijk een beheerplan te maken, zoals nu bijvoorbeeld gebeurt voor het weidevogelbeheer.

Een ander voordeel van een gemeenschappelijke aanpak is dat op die manier meer continuïteit wordt geboden omdat het beheer door een boer die er mee stopt weer gemakkelijker door anderen kan worden overgenomen. Een agrarische natuurvereniging is hiervoor een van de geschikte organisatievormen ^{40/41}. Gezamenlijk optrekken kan ook belangrijk zijn voor verbetering van kwaliteit, voor monitoring, evaluatie en voor certificering, eventueel samen met de terreinbeheerders. Een collectieve aanpak leent zich bovendien beter voor belangenbehartiging, inclusief de verwerving van extra publieke en private middelen voor het realiseren van natuurdoelen of voor gezamenlijk aanpak van andere nevenactiviteiten, zoals recreatie ⁴².

De goede buur en de verre pachter

Beheer van grond voor natuur door agrarische ondernemers betekent niet per definitie dat die grond ook in eigendom van de ondernemer moet blijven. Inderdaad, eigendom verschaft zekerheden die andere vormen van gebruik niet bieden. Maar andere gebruiksvormen zoals (erf)pacht zijn ook een mogelijkheid. Het gaat er om dat de ondernemer ook in juridisch opzicht een duurzame relatie heeft met de grond die hij beheert. Eigendom, reguliere pacht en erfpacht voldoen hieraan. De ondernemer mag vertrouwen op een langdurig gebruik dat hem in staat stelt het natuurbeheer te integreren in zijn bedrijfsvoering en te investeren in het beheer door bijvoorbeeld de aanschaf van passende machines. Uit de voorbeelden blijkt dat veel bestaande gebruiksrelaties hieraan niet voldoen. Zij kunnen worden verbeterd door:

(1) Lengte van pacht

Veel grond voor natuur wordt door eigenaren/terreinbeheerders aan boeren uitgegeven op basis van kortlopende pachtcontracten zonder recht op verlenging. Voor boeren is dat slecht werkbaar ⁴³. Juist voor succesvol natuurbeheer zijn langjarige investeringen door de pachter nodig en dus moet er ook zekerheid zijn over de opbrengsten uit natuurbeheer voor de langere termijn ⁴⁴. Dat vraagt om toegesneden afspraken en vertrouwen in elkaar. Van de pachter mag dan ook worden verwacht dat hij daadwerkelijk investeert in het natuurbeheer en de beoogde natuurdoelen realiseert. Als daar niet aan wordt voldaan is het ‘einde oefening’.

(2) Aanbesteden of gunnen van pacht

Natuurorganisaties gaan er steeds meer toe over de verpachting van natuurgronden openbaar aan te besteden. Dat strookt niet met het idee van *ownership* dat eerder is geïntroduceerd. De organisaties zouden er beter aan doen om in eerste instantie onder de ondernemers in het gebied een kwalitatief goede pachter te zoeken, die gemotiveerd is voor het natuurbeheer ⁴⁵. Dan ontstaat

40 Voorbeeldboeren ANV ‘De Parmey’, Bodegraven

41 www.boskengreide.nl

42 Voorbeeldboeren Reiderwolde

43 Zie voorbeeldboeren Kinderman (Veenwouden) en Ubels (Anderen)

44 Zie kader hoofdstuk 1, Wormeren Jisperveld

Specifieke kennis

‘Als boer beschik je over voldoende basis- en praktijkkennis. De rest verkrijg je vanuit studiegroepen, collega’s en vaktijdschriften. In onze V.O.F. beschikt iedereen over de benodigde specifieke kennis. Natuuropleidingen kunnen een goede aanvulling vormen. Nog beter is het opzetten van een natuurkennisbank, waar boeren voor informatie en advies kunnen aankloppen.’

Hub Kleuters, varkensboer, tevens één van de beheerders van V.O.F. ‘Initiatiefgroep Roode Beek’ (Natuurpark bij Schinveld).

er draagvlak, betrokkenheid en trots op het gebied ook voor de nieuwe doelen. Niet de hoogte van de pacht, c.q. het inkomen voor de natuurorganisatie, moet leidend zijn, maar het resultaat in termen van natuur en van economische ontwikkeling van het gebied ⁴⁶.

(3) Ruimte in ondernemen

Natuurondernemers willen vrijheid van handelen (het *hoe*), uiteraard binnen de vastgestelde natuur- of beheerstypen (het *wat*). Zij moeten ruimte krijgen om te experimenteren met nieuwe machines, nieuwe beesten, een andere verdeling van arbeid, enzovoorts. Bij een ondernemersgewijze opzet van natuurbeheer passen geen gedetailleerde voorschriften.

Natuurbeheer vraagt competenties boeren

Boeren die serieus met natuurbeheer aan de slag gaan, ontwikkelen niet alleen kennis maar ook een positieve attitude voor natuur. De serieuze ondernemer met natuur kan enige scepsis ondervinden van de sector en mogelijk zelfs van de buurman. Het is de uitdaging om als boeren elkaar daarin meer ruimte te geven. De natuurbeherende boer beschikt over enkele competenties die hij of zij van nature heeft en/of verder ontwikkelt, zoals:

- Kennis van de (dynamiek in de) natuur.
- Inzicht in de effecten van verschillende beheermaatregelen op de ontwikkeling van natuur.
- Het vermogen om natuurdoelen om te zetten in specifieke beheersmaatregelen, bijvoorbeeld om verschraling te realiseren.
- De kunst beheersen om synergie tot stand brengen tussen bedrijfsbelang en natuurbeheer, zodat ze elkaar versterken. Men moet dan bereid zijn om aanpassingen in de bedrijfsvoering door te voeren om de natuur efficiënt te kunnen beheren. Denk bijvoorbeeld aan de introductie van specifieke grazers.
- In staat zijn om innovaties in het landgebruik dienstbaar te maken aan natuurbeheer, zoals bijvoorbeeld peilgestuurde drainage ⁴⁷.
- Bereidheid tot samenwerking met andere beheerders in de omgeving en de moed om daaruit de consequenties te trekken voor het eigen bedrijf.
- Communicatieve vaardigheden ⁴⁸. Een natuurbeherende boer levert diensten aan de samenleving waarvoor hij een vergoeding ontvangt uit de openbare middelen.

⁴⁵ Sprekend Platteland, 2009 | Logisch maar wel spannend, twaalf gesprekken over de Houtskoolschets pag. 39 | Den Haag

⁴⁶ Voorbeeldboer Van der Linden

⁴⁷ www.wpm.nl/projecten

⁴⁸ Voorbeeldboeren 'Initiatiefgroep Roode Beek', Schinveld/Gangelt

De belastingbetalende burger heeft daarom extra belangstelling voor wat er op zijn erf allemaal plaatsvindt. Daar staat een agrarisch ondernemer voor open, bijvoorbeeld door op een deel van het bedrijf recht van overpad te verlenen ⁴⁹.

Kennis en netwerken

In verschillende agrarische sectoren zijn praktijknetwerken een succes. Binnen deze netwerken vergaren boeren kennis en vindt uitwisseling plaats. Excursies, kennisbijeenkomsten en melkveecafés voorzien hierin. Zij groeien uit tot een lerende gemeenschap van boeren, die stuk voor stuk erkenning krijgen als specialist op een bepaald vakgebied ⁵⁰. Rond natuurbeheer zijn zulke netwerken nog maar in beperkte mate tot stand gekomen.

Boeren, agrarische natuurverenigingen en terreinbeherende organisaties staan voor de uitdaging daaraan meer vorm te geven. In aansluiting daarop is het noodzakelijk om een systeem van kwaliteitsborging voor het beheer te ontwikkelen. Dat kan zijn door gezamenlijk een visitatiesysteem op te zetten voor het natuurbeheer binnen de eigen netwerken. Daar zijn in Duitsland al voorbeelden van. Net als bijvoorbeeld in het hoger onderwijs worden dan in de rapporten van zulke visitatiecommissies tal van tips en aanbevelingen opgenomen voor verbetering, terwijl een streng woord op zijn plaats is als het natuurbeheer beneden de maat blijft. Een dergelijk visitatiesysteem kan een basis zijn voor

certificering, die van natuurondernemerschap een erkend specialisme maakt. Natuurbeheer verdient het om in het agrarisch onderwijs een serieuze plaats te krijgen in de studieplannen. Daarmee wordt een nieuwe generatie boeren gevormd die natuurbeheer als een kans ziet. Evenzo geldt dit manifest als een appèl op de wereld van de research. Er is en wordt veel geïnvesteerd in landbouwkundig onderzoek gericht op verbetering van productieprocessen. Datzelfde geldt voor onderzoek naar ecologie en natuurbeheer. Er wordt nog weinig geïnvesteerd in onderzoek naar verbanden tussen de landbouwkundige productie en het natuurbeheer. Juist van het onderzoek mag men verwachten dat het voorop loopt bij de ontwikkeling van methodes voor multifunctioneel landgebruik. De aandacht ligt nu nog sterk op combinaties met recreatie en zorg. Die met de natuur zijn nog grotendeels braakliggend terrein ⁵¹.

49 Voorbeeldboer Busger, Enter

50 www.verantwoordeveehouderij.nl/netwerken

51 Zie ook voetnoot 6, Galama

HOOFDSTUK 4

Agenda voor samenwerking

◀ Foto vorige pagina's:
Melkveehouders
Jan en Mieke Duijndam
hebben ook 30 ha Recreatie
om de Stad gerealiseerd
tussen Delft, Pijnacker en
de Vinexwijken van
Den Haag.

Een stuk geluk

'Mensen naar de boerderij trekken en ze enthousiasmeren betekent bewustwording stimuleren. Het zicht geven op de natuur als basis voor het leven, leidt tot verandering van denken. Door natuur en landbouw te koppelen en daarover te communiceren helpen we ook de beleidsmakers om zaken anders aan te pakken. Het geeft mij veel voldoening om de combinatie landbouw en natuur te realiseren. Ik wil de dingen die ik zie tot waarde brengen. Het is een stuk geluk!'

Piet van Ijzendoorn, agrariër te Zeewolde.
Citaat uit 'Natuur als erfgoed, agrarisch
natuurbeheer als venster op verbreding',
2007

*Bruggen slaan naar nieuwe vormen van samenwerking in de driehoek boeren,
natuurorganisaties en overheden.*

De minister en LTO constateren dat er een grote maatschappelijke vraag bestaat naar natuur, landschap en recreatie. Een en ander heeft geleid tot gezamenlijke EHS- en recreatiedoelstellingen. Dit biedt tal van mogelijkheden voor de ondernemende boer. Hij is één van de partijen die nodig zijn om de doelstellingen te realiseren. Om hieraan te voldoen moet er ruimte zijn voor de ondernemersgerichte benadering van boeren. Dit vraagt om een *cultuuromslag* bij boeren, beleidsmakers bij overheid, grote terreinbeherende organisaties en bij bestuurders. Het vraagt ook lef om te experimenteren en om vertrouwen in elkaar. De tien voorbeelden in dit boekje geven aan dat het kán.

De uitdaging is om te zoeken naar nieuwe vormen van samenwerking in de driehoek boeren, natuurorganisaties en overheden om extra vaart te kunnen maken met de grote ambities die zijn afgesproken. De minister en LTO doen in dit hoofdstuk een voorstel voor een samenwerkingsagenda en dagen de onderstaande partijen uit om de komende jaren hieraan te gaan werken.

Boerenorganisaties

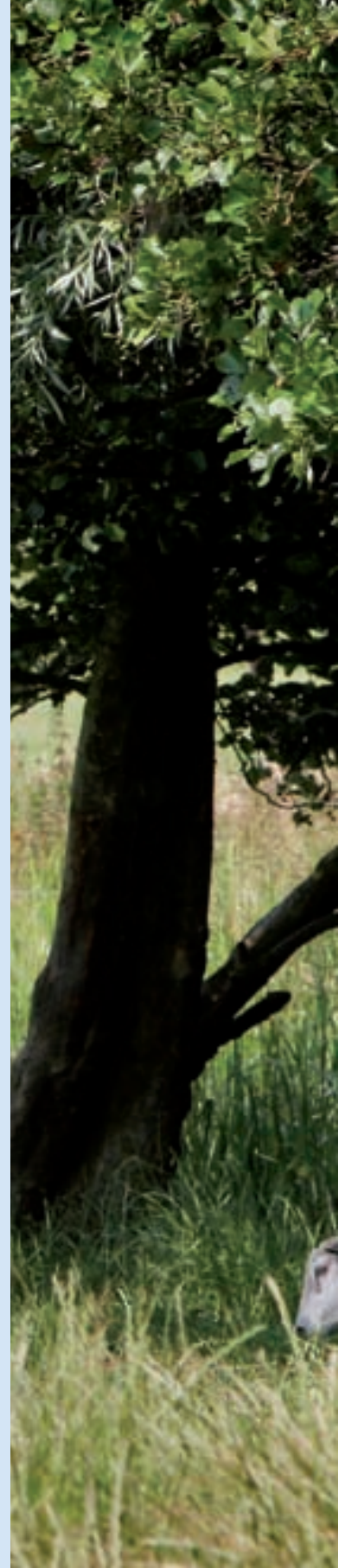
Een actieve deelname aan het agrarisch en particulier natuurbeheer vraagt veel van boeren en hun organisaties. De uitdaging voor de boerenbestuurders is om:

- Vierkant achter het natuurondernemerschap te gaan staan. Laat ook zien waar en hoe dat kan, ook bij ‘moeilijke’ natuur.
- Actieve steun te geven aan ondernemers die de schouders hebben gezet onder agrarisch en particulier natuurbeheer. Het kan een goede vorm van belangenbehartiging zijn om in daarvoor geschikte gebieden de verweving van landbouw en natuur te bevorderen.
- Vanuit de visie op agrarisch ondernemen in de toekomst verbindingen te leggen naar de hervorming van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid en daartoe concrete voorstellen voor financiering van de nieuwe uitdagingen te ontwikkelen.
- Te zorgen met elkaar voor goede methoden voor rendementsberekeningen, net als in andere economische sectoren. Dan wordt duidelijk wat er geïnvesteerd in en verdiend wordt aan natuurbeheer.
- Arrangementen te ontwikkelen voor multifunctioneel landgebruik samen met natuurorganisaties op het grensvlak van natuur en landbouw (onder meer Robuuste Verbindingen).
- De leden te ondersteunen met advisering en praktische kennisoverdracht. Benut en versterk het netwerk en de nieuwe mogelijkheden voor interactieve kennisoverdracht. Geef daarin economische potenties van beheer van natuur en landschap een duidelijke plaats: wat levert het op? Werk hierbij ook samen met terreinbeherende organisaties en geef succesvolle boeren die hun ervaringen met natuurbeheer willen delen, het woord.
- Bij wijze van experiment verandering in rollen aan te gaan. Zet de boer in als eigenaar/beheerder/pachter en de terreinbeherende organisatie als adviseur, deelnemer aan de monitoring en evaluatie etcetera.

Provincies, de regisseurs voor natuurbeheer

De provincies zijn de aangewezen partners voor elke boer die ernst maakt met natuurbeheer, met name nu zij in 2007 de regisseursrol hebben gekregen in de uitvoering van het natuurbeleid en -beheer. De provincies worden uitgedaagd om:

- In de provincie *de EHS open te stellen* voor deelname van boeren als particuliere beheerders van natuur. Dit is bijvoorbeeld in Groningen en Noord-Brabant al gebeurd. Iedere boer heeft recht op zelfrealisatie.
- Na samenspraak met alle betrokkenen in het gebied, gronden die voor natuurbeheer worden bestemd eerst aan te bieden aan boeren als die belangstelling hebben om de afgesproken doelen voor dat gebied te realiseren.
- Natuurontwikkeling nadrukkelijk onderdeel te maken van Integrale Gebiedsontwikkeling en dan gaat het om meer dan alleen de planologie. De ondernemer en de regionale economie en identiteit zijn evenzeer van belang. Kenmerkend voor deze aanpak is:
  - Boeren kunnen zelf concrete voorstellen doen om ruimte te maken voor de gewenste natuur. Daarbij zijn criteria als doelbereik, betaalbaarheid, beheerbaarheid en aanvaardbaarheid het uitgangspunt.
  - Het faseren van natuurontwikkeling door bijvoorbeeld te starten onder agrarisch beheer. Dat kan mits goede afspraken worden gemaakt over continuïteit en – zo nodig – aanpassing van milieucondities.
  - Grondruil en herverkaveling inzetten vanuit de onderneming. De benadering van *Grond voor Grond*, waar sommige provincies al mee bezig zijn, is daarvoor een uitdaging, die verder ontwikkeld moet worden.
- Het nieuwe stelsel voor Natuur en Landschapsbeheer (SNL) verder te ontwikkelen op een manier dat particulier beheer – ook door boeren – wordt bevordert.
- Het nemen van initiatieven voor en het bieden van ondersteuning aan gebiedsprocessen door het tot stand brengen van lokale samenwerkingsvormen tussen boeren, particuliere beheerders, waterschappen, natuurterreinbeherende organisaties en overheid.
- Ruimte te geven aan meer typen terreinbeherende organisaties, zoals is afgesproken in de ‘Verklaring van Linschoten’. Er zijn al ervaringen met agrarische natuurverenigingen.

- Alle betrokkenen in het terreinbeheer opdracht te geven om gezamenlijk methodes te ontwikkelen voor kennisontwikkeling, monitoring en evaluatie.
- Tijdens de midterm review van het ILG contract de afspraken met het Rijk over natuurdoelen meer op het niveau van inhoud te formuleren en minder de hectares centraal te stellen. De grote uitdaging is die doelen zo specifiek te formuleren dat serieuze evaluatie mogelijk is. Daarbij verdient een integrale landschappelijke benadering als middel om de natuurdoelen (mede) te realiseren serieuze aandacht.
- Te zorgen dat er in een gebied een goede verhouding is tussen natuurgrond en landbouwgrond, zodat voor natuurgrond altijd voldoende boeren voor beheer over blijven.
- Experimenten op de grens van natuur en landbouw te ontwikkelen met innovatieve vormen van landgebruik, denkend vanuit multifunctionaliteit. Zulke experimenten, bijvoorbeeld in Robuuste Verbindingszones, vinden vanzelfsprekend plaats op basis van vrijwilligheid. Een basis hiervoor zijn betalingen voor groenblauwe diensten en voor compensatie van productiebeperkingen.
- Opdracht te geven voor het uitwerken van betere pachtcontracten tussen de terreinbeherende organisaties en de boeren.
- Pilots te ontwikkelen in bepaalde regio's om met alle betrokkenen te experimenteren met het pakket aan maatregelen die in dit manifest zijn voorgesteld.
- Afspraken over natuurcompensatie (voor natuuraantasting buiten de EHS) flexibel te maken, zodat de middelen kunnen worden besteed aan landschap, cultuur, recreatie en andere gemeenschapsdoelen in de randzones tussen stad en platteland. Dat kan bijvoorbeeld door het instellen van een landschapsfonds.

Vóór 1 januari 2010 gaan gedeputeerden, provinciale LTO-voorzitters en TBO's het gesprek aan om te onderzoeken hoe deze samenwerkingsagenda in de specifieke provincie het best kan worden uitgevoerd. De resultaten van deze consultatie worden gebundeld op de agenda gezet van een overleg tussen de IPO-Adviescommissie Landelijk Gebied en het hoofdbestuur van LTO begin 2010. De resultaten van deze consultatie worden meegenomen in de midterm review van het Investeringsbudget Landelijk Gebied.

Terreinbeherende organisaties

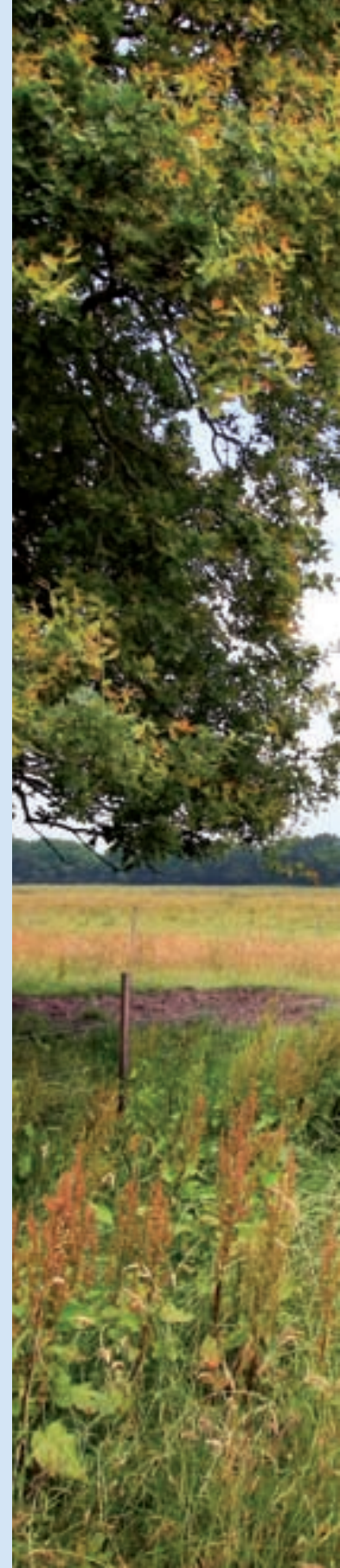
Boerenbedrijven en terreinbeherende organisaties zijn natuurlijke partners in het natuurbeheer. Uitdagingen voor de terreinbeherende organisaties zijn:

- Het zoeken van cruciale factoren voor een succesvolle samenwerking wetende dat boeren en natuurbeheerders complementair aan elkaar zijn.
- Het experimenteren met nieuwe samenwerkingsvormen en duurzame relaties waarin bijvoorbeeld boeren eigenaar/beheerder zijn en de natuurorganisatie adviseur over inrichting, investeringen, beheer, monitoring en evaluatie.
- Het ontwikkelen met particulieren van gezamenlijke netwerken voor theorie en praktijk van het natuurbeheer waarin kennis wordt ontwikkeld en doorgegeven.
- Het verzorgen van trainingen in natuurbeheer op de agrarische opleidingscentra.
- Het ontwikkelen van pachtrelaties met boeren vanuit de ondernemersgerichte benadering van boeren. De agenda daarvoor is o.a. langere pachtduur, aanbesteding, voorschriften om de gevraagde natuurdoelen te realiseren, sancties etc. Ontwerp samen voorstellen vanuit de (gewenste) praktijk van natuurbeheer, bedrijfsontwikkeling en gebiedssamenwerking en toets die aan wet- en regelgeving.
- Het ontwikkelen van arrangementen voor multifunctioneel landgebruik samen met boeren op het grensvlak van landbouw en natuur.

Rijk

De rijksoverheid heeft in de uitvoering van het agrarisch en particulier natuurbeheer een voorwaardenscheppende rol. Het Rijk wil het agrarisch en particulier natuurbeheer een belangrijke stimulans geven door samen met de provincies een aantal maatregelen te nemen, zoals:

- Het effectueren van de afspraken uit de ‘Verklaring van Linschoten’. Particulieren en terreinbeheerders worden gelijk behandeld waar het gaat om de afkoop van grondwaarde, fiscale faciliteiten, kennisontwikkeling en advisering, onder meer via het Servicepunt Nieuwe Natuur (SNN).
- Tijdens de midterm review van het ILG de afspraken over natuurdoelen zo inhoudelijk mogelijk te formuleren en minder de hectares centraal te stellen.
- Onderzoeksprogramma’s ontwikkelen voor multifunctioneel landgebruik (dus niet alleen multifunctionele landbouw). Er is behoefte aan onderzoek hoe bedrijven landbouw en natuurbeheer zo kunnen inzetten dat zij elkaar versterken.

- Het sturen op verdere kennisontwikkeling vanuit de praktijk. Het kennissysteem van LNV kan steun verlenen bij de op- en uitbouw van netwerken waarin ervaringen worden uitgewisseld met nieuwe benaderingen van agrarisch en natuurbeheer in onderlinge samenhang.
- Het stimuleren van aandacht die in beroepsonderwijs wordt gegeven aan de nieuwe rol van boeren als natuurondernemer.
- Het benutten van de mogelijkheden om het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid in te zetten voor realisatie van groenblauwe diensten, waaronder natuurbeheer door boeren.

Gemeenten

Als gemeenten worden betrokken bij natuurontwikkeling, heeft dat meestal te maken met bestemmingsplannen en vergunningen. Er worden op dit moment ook landschapsontwikkelingsplannen ontwikkeld. Dat geeft gelegenheid tot een innovatieve ruimtelijke ordening waar men niet alleen op het raadhuis maar ook in de gemeenschap trots op is. De gemeenten worden uitgedaagd om:

- Actief en creatief mee te denken over het borgen in de tijd van investeringen in ontwikkeling en beheer van natuur via een functiewijziging of anderszins. In de praktijk blijken er meerdere juridische figuren te zijn zoals een kwalitatieve verplichting in het kadaster.
- Actief mee te werken en mee te denken met ondernemers die de kwaliteit van natuur en landschap willen versterken. Zij vragen niet alleen om medewerking bij het realiseren van doelen van natuur en landschap, maar ook bij staluitbreiding, horeca of verblijfsrecreatie in of tegen de Ecologische Hoofdstructuur. Er zijn goede ervaringen van gemeenten en de uitdaging is om die breed met elkaar te delen via websites, een handboek en dergelijke. De VNG kan hierin een rol spelen.
- Snel uitsluitel te geven als aanvragen binnenkomen voor een eventuele functieverandering (naar natuur en/of recreatie). Bied ondernemers planologische zekerheid en voorkom planologische schaduwwerking.

Horeca is vaak een welkome aanvulling op natuurbeleving.

